

ББК 84(5Абх)

Н45

Даур Начкьебиа. Атцла. Ажэабжьқәа.

– Акәа: 2005. – 150 д.

Даур Начкьебиа

АТЦЛА

Ажэабжьқәа

ХЭЫЛБЫҶЕХАК

Амра хыкьасаны аҕацшыра амшын ишаланатәара алацшқәаа иқәгылан.

Мрагыларантәи цсаатә еиқәатцәақәак ажәәан рымҶехак иаауан, рыбжьы мыргазо. Рымтцәыжәәа дуқәа цшьяала икьо, амра иазааигәахон. Цсаатә шкәакәакгы аҶерылак инеиуан.

Амшын асаркьеипш итынчын...

Абри зегь сара пхызны избахьан. Анкья зны. СанҶыха – сзамәә баажжыраза икан...

Апсаатә амра иазааигәахон. Амра зыәза амшын иахагылан, аҶашәашья иақәымшәо.

Асаат снахәацшит. Слымха иадыскылан сазызырҶит: абжьы газом. Искьан, еиҶах сазызырҶит: итәан.

Амра шгылац игылоуп. Ацсаатә шкәакәагы икәац шкәакәаханы акәац
еикәатцәкәа аерылак амра акацшыра иалазуеит.

Убаскан еилыскааит икалаз: аамта аатгылеит. Сара сзы.

Сара стцәыуон.

1984

АМАЗА

Атаҳмада ацсра дағын. Азәгы уи гәфарас имазамызт. Иара затцәык
иакәын издыруз.

Иара акыр дажәын, ақытан зегь ратцкыс иажәыз абыржәы дшыкоу
еипш акәын еснагь дшидыруз. Егьырт знымзар-зны ипсуан, иржуан,
нас ирхаштуан. Ари дыкан, зегь ирцеипшу датцанамкуазшәа, амшыни
ашьхақәеи реипш цсра иқәзамшәа.

Аха уи дыпсуан. Даазкәылаз дызнымиац ак шизыпшу ала ацәанырра
иоуа далагеит. Мәоушәа, иагьхароушәа. «Ех, сацбал аазаап...» –
идырит уи закәы мфаз.

Ашьыжь ашьхақәа ирхытцны илбааз ашоура шьыбжьон цстеи гәәеи
фытнартәааит, адунеиггы зазо уа инзаалеит.

Атаҳмада дызцаиаз атцла қәрала оума ахытцуан: ихы идыруа
дкалеижьтеи, ахыцәкәа ажәфан иатцакьысуа игылан. Ианшоураз
ашәшьыра дахьчон; ианахәон аетцәкәа ирытцашуа иахантәарак
икәафза атцх иахьалагылаз изызхәыцуаз.

Цақа, атцла зықәгылаз ахәы ашьапағы, ииасны ицон азиас. Уи абжы
иахауан иара, аха изеилкаауамызт иахәоз. Ашьхақәа, атцлақәа
рбызшәа итцеит, аха азы абызшәа атцара дахьымзеит.

Атцла ағамта итагылан азиас шыкоу анаанартыз. Азиас зны арахьтәи
акәара ифадыххылон, даеазных – нактәи. Зны ихышәтны рыфбагы
еицамеханакуан, иазымхакәа адәы иқәлон, шакантәгы атцлақәа

ытцжәаны рдацқәа хаххала иагахъази. Аха уи цъарак акәын ахы ахъхаз:
ашьхақәа ркынтәи мраташәарахь амшын иалалон.

Амшын акәзар, еснагь икан, аха аеацсахуан: атра итамзо ацакьақәа
ирғасны икәыбаса ицон, ма ажәған аныччало ус ишьтан. Ари
ашьхақәа ажьон. Рықәра амшын ақәра ааста еихаз цышьаны
рыехадырззалеит, ххы шлақәагы хақәра иатәуп рхәеит.

Атаҳмада идыруан ѿ-аамтак дышрыбжьахаз: ишьтахь ишьтази,
иапхьа икази. Урт еидызхәалоз иахьатәи амш нтәон. Атцыхәтәантәи
ацәыкәбар ацыршәаны, ицсы ама ицаанза, абри аамтағы, абри атыц
ағы иееизигар акәын.

Зны-зынла ихигаз ацстазаара зынзак имаңызшәа ибон. Изакаи,
мшәан, иказ?! Ахьыцшыагы иамразакәа инеимпытәбеит.
Дахьынтәааз, дахьцо, ихьыз еилиргаанза.

Аха ихигаз зегьы цқьа данрызхәыцлак, иңьейшьон урт шака ртазас.
Игәгы иаанагон: ацстазаара – наунагза атцантәи машәыршақә хыхь
иөеиз акоюп. Ажәған иатцацшырц. Мышкызынгьы изаакәрыланы
ейтах атцахь ицароуп...

Атаҳмада дтанагаланы дыкан. Фапхьа дхәыңызшәа ибон. Дыфит.
Дықәсын, иееитцыхны дыпеит. Инапқәа рыхха, ахауа дагәылкьаны,
така еилашуа инеиуаз азы дазааигәахон. Ажәған аетцәара дазцошәа
акәын игәы ишинатоз.

Азы хьшәашәа днагәылалеит. Деимлагәа дыкны ихейт атцахь, нас
хыхь дханагалеит. Азыблара даалтын, ажәған днатцацшит.
Еимгеимцарак, аха уи изхейт.

Азы иаха-иаха иацлоит. Дышьтцааны даманы ицоит амшын ахь.
Ашьхақәа ишьтахь инхоит.

1983

ЛАРА

Лара леылкэабон.

Азы данталалак, насыпла итэуаз амшын абжы сахауан.

Сара акгы стэхзамызт. Усгы сара дыстэын... Назаза сара дыстэын.

Амшын насыпла итэын. Сара – хьаала. Сзамфа икэланы инеиуаз ацэыкэбар амшын ааста итаулан.

1985

СНЕИУЕТ САРА АТЦХ СЕАЛАК...

Шеи-шыкэсеи исызбоз иахьа инасыгзоит: абри адгьыл ныжьны сцоит. Уажэшьтарнахыс амшын сыпсы иапшэымоуп – асқалафьы исзыпшуп ағба.

Сзатцэзам сара абра. Сыуа-стахы, сфызцэа-сыкэлацэа – имачфым урт. Дыкоуп иара убасгы згаб тэрышкэак. Уи лыбла гэйтбаакэа саныртапшлак, ахааназ сшымпсуа агэра сдыргоит.

Аха уеизгы... снейуеит сара атцх сеалак.

Амшын абжы спылоит. Исанахэоит алапшхэаа анахыс ифьцу акгы шыкам, даеа лапшхэаак ада.

Уи ус шакэу схатагы издыруеит, аха... Снейуеит сара атцх сеалак.

Сара мышкызны схынхэуеит. Сыгба апырсал амшын иналарсны, игазеазуа ишаазыхгылалак, абри адгьыл цфа змам апштэқэа блала снарфыхэаны сналбаауеит амардуан... Мамзаргы сеихьыжэ-еикэыжэ, сқыпаха акэара сныкэхауеит. Цэгьапсышьа сыхганы абрахь амфа сыкэлеит сара. Ажэфани уи иамтапсоу хареи пшэымас азэыр дхамазар, сиашьапкуан, сыпсы абранза иазгарц. Аха амш баапс сызтаз ағба ипыххааса ишьтанатцеит, саргы пфыхак сеаларпс икны, иахантэарак скэалкэало атымитыша сахакнахан. Ашьыжь сеигэйдцо сызмаз ацэкэырцакэа акэара сыкэрыжыт...

Схынхэуеит, аха шыта азэгы сиздырзом ара. Сфызцэа, стынхацэа, тэымуафык иеипш, хьаасгы сымкзакэа инасафсны ицоит.

Сырхаштит. Сарггы уи акэын истахыз анкба зны, ари адггыл ныжьны санцоз, аха уажэы...

Азгаб тэрышкэа... Ахаан слымбацызшэа, лыбла тацэқэа рыла днасэацшуеит, нас дынхьахэны лымѡахь лэыналхоит. Сара сгылоуп, лыхцэы иалызбааз ашлақэа срызхэыцуа.

Ааи, мышкызны схынхэуеит, аха уажэы... Снеиуеит сара атц сеалак.

Асқалафэы исзыцшуп ағба. Амшынггы сышхьамтцуа дырны еикэтэан, иазышьтымхуа мазак иазхэыцуа тынч ишьтоуп.

1985

МЫШК АДА НЫЗЫМТЦУА

АЦАРЦАЛЫКЪ

Амш иациуеит уи. Мыз дуззак амгэарта-апаркь изтагэакуаз абри амш азы акэын. Мыш затцэык азы.

Уамашэа ицшзоуп иара. Ацэакэа иамкэытцшэаз цэыкэбарушэа, цштэырацэала еилацсоуп, адунеи зеггы знубаало ижэѡанцштэу аблақэаггы азтоуп.

Ма ишцапыруеи! Унапы ишантэалоу, улацш ахьымзо тцэантцэы ихалоит. Нас ацрақэа реицш иаку амтцэыжэѡақэа пшьаала икьо, шэты цшзак инықэтэоит. Аха рацэак аеаднархалом, адэхэыцш иқэцрааны иахьнеиуа, шэтыс иаакоу зеггы инархьыс-нархьысны рыфѡы лахалахауа илбаанадарц иашьтоуп. Амра, ашьхақэа, атцлақэа, ашьац – ахааназ игэыннакылар атахуп.

Апарцалыкь акггы иазашшзом, акггы хьаас иамазам; иабо еигэырғоит, изықэшэо аднакылоит.

Амш антцэамтазы – атц ахьзаанза – апарцалыкь цсуеит.

Атцыхэтэаны иабо – изытны амшын ишалатэо амра.

1983

АЗТЦААРА

Үнак сара сгәы итамкәа, схы итамкәа хахә еиқәатцәала зытзамцқәа шьтыхыз ханк сыонанагалеит. Сахьыныонашылаз итбаатыцәза иқан, алашарагы мачымкәа ионан, аха ухы натцакшома ухәаратәы илакәын атуан.

Улацш итамзо зееитцхәа игылаз, ҫык-бзык иазымхәо чысла ихиаз аишәа иахатәан урт. Иаҫын афара – иаакәымтцзакәа, цсеивгарак рымазамкәа; рыцлымхәақәа затцәык ракәын зыцсы таз, аацсарак ззымдыруа илеиоеиуаз; инарыбжьашәаз хыхны, нас ихыршәтны идәықәыртцон... Рацхьа иқәгылаз ачанахқәеи, агәыблаакәеи, атцәцақәеи, апацтыкақәеи рылацш рызрыкәгомьзт, уи амчала иқәыркәаца иркушәа. Аха зны-зынла иаалыркәаны, акы шыргәалашәаз мөашьо, азы зтабаз алуқәа реипш рыцлымхәақәа реааикәыркуан, рхаҫқәа шәазызарак рхытцәаны, рыхқәа хьахәны аханы итәаз иахь ипшуан. Ибла ишынтацшлак, акәара-кәарахәа аитцасра иалагон; аха уи мчылатцәкьа иеимхны, оацхьа рыцлымхәашьтыбжьқәа ирылартцәахуан ршәазызара: рымаха-шьаха иалшоз амч зегьы ахахара иакәдырзуа иалагон, ашша ркьышәқәа арцырцыруан, рнацәкьарақәа ирхьыкәкәаны аишәа иқәтәон. Уеизгы акы иахьымзар хәа ишшәоз зынза ирзытцәахуамьзт.

Сара аханы итәаз сивагылан, еихсыгыра кәамтца ижахәоз ацлымхәақәа сырзыцшуа.

– Иубома, – даҫын иара, – арт рызхара дгылахаан икалараны иказам, рыгәқәа тәышьа рымазам. Убри акнытә, ианыстаххалак ицхьаскуеит.

Инапы дөахеит. Даара икылкааны атзамц укыдымпшылар ада иузгәамтоз шәык аатын, иматцуоцәа ныонибахәеит; ухәы-ужьы қақаза еилазыргылоз фөы баацсыкгы рыцыоналеит. Ирфо ргәы излақәгылозеи, анацьалбеит, аастгәахәт сара, аха сахьрылацшуаз уи зынзаск ирмахазшәа, еихагы ирытцасызшәа, хьма-цсыма афара иаҫын.

Ионалаз, имлашьуа ақәыцьмақәа реипш, рыбақәа цырцыруа, ишакь-шакьо афацәа инарыжәлеит; рыпсыбао напқәа рыла рыхәдацәақәа тцаа, акаҫа иташәаз цсызтцас ирцацтаҫуа аишәа иахырхәон. Ихәааз

дубап; итцәуоз, зылағырзқәа зәыкьаса ицоз дубап; зхы зыкәәе
иаанхаз дубап... Аха бжеихарафык рыхқәа мшата иқәпон, маанала
акәзаргы, мчыла акәзаргы ирымпытқьаны аишәахь еихон. Акәты
иамтасырц ахьшь имфаннатцо ашьапхыцқәа реицш, рнапқәа тцартә
ақынза еитцәаны, ирцыхьашәаз иалацсырц рнапхыцқәа мфаныртон.
Ирзышьтыхыз рсас ахь идәықәыртон; аматцуоцәа иқәыргаанза, рсас
егьа рызтагәозар итаргәон.

Абас мацара еибарххо, рхи рнапи еилаханы ишеилаз, еиманы
аматцуоцәа злафналаз ашә ахь еибагеит, иаргы атзамц аеаларзны
итцарбака иакит. Фацхьа ахра рнапафьы иааргеит иаанхаз
рыцлымхәашьтыбжьқәа.

Ус еита шәык аатын, аеа гәыцфык ацсымтәцәа азал иаафнахаит.
Оыцья акәардә еимаркит, аха еиха изланы иказ егы днаигәтасын,
адашьма дықәижьит.

Дкахаит умхәацкәа доатқьан, атыц тацә дазгәышьуа илацш
аафнаиргьежьит. Ишибазтәкья дазыфит...

– Иутахызар, уразтаа, – ихәеит атцыхәтәан...

Рацхьатәи сзызтааз гәхьаастгы сқаимтцеит, жьыхәта дук арашых
инылшьны, фынтә ракара ихапыцқәа ирытцганы, ихәда абжьы рганы
иналбаайдан, инапы ианымзалоз быста фатцакгы нашьтеитцеит. Схы
ларкәны, сыбжьы инацташәа еита сиязтааит. Башоуп! Адунеи бжьык
иахауа дыкамызт.

Дәәазәы ифьы итаигәаз ихәламшәы икылигаанза исас еиххәа дшыказ
даанхеит; инапқәа мыч-кәарак рыламкәа инаивахаит. Нас мчыла ихы
даафохан днасфәпшит. «Исымоуки, срыцхамы?!» – рхәон ишхазза иказ
иблақәа. Нас дмыццакзакәа, итахушәа-итахымшәа, сышка дхьацш-
кәацшуа афара далагеит. Сызтаара атакс ифьы итаз, ихәламшәа
икылагылаз анылбааида, дхьасақәаза иеааикәикит.

Сидтын, иватәаз снаидгылеит. Гәнырхага жәак иахазшәа, абафлаша
зәатата иказ иахәызба ағьефхәа аишәа инықәикшан, апылгыды
зхымбаалацыз иблақәа насфәаирмацәысит.

– Иузтада азин!!! – инасгәыдитцеит, ихапыцқәа афәа рытцго.

Ихышхытцэаны иблақәа иртыкьаса исытцалаз агәағ сзаакәрылон. Нас, зык самызәзәо, иґы иааташәоз зегьы сарганы, ґынтә-хынтә, ибз иахьықәло хәынгашьо, сызтцара еитеихәеит. Иахәызба аашьтихын, аскак исықәихәацәаз амца иеҳәакызшәа иарқацшьыз ибз нахьишьит.

Апшьбатәи убри аґыза ччарак исит, уажәымзар уажәы дейкәжәап угәахәрын; илабжышқәа нхыддылеит, апырпыл еипш деицралеит, имгәацәа ду цәқәырцатцас иааткәткәеит; иифаз ихәласит, ирыцхақәа кыдыбго данеимхәа, ахәашақәа аишәа инықәтатеит. Иччабжь сзычхауамызт. Шәык снадыххылан, снагәтасит...

Азәы асқам дықәгыланы, атуан иалыхәхәоз аихатә тәахә ашаха ахаиршәырц даґын; иахьынзаилшоз иеетцихуан, аха мацк игхон дґазарц. Аґа цсык иеааирххар ишахаиршәуаз ґашьомызт, аха атцыхәтәаны иеизеизгомызт, дагьманшәалахомызт. Иеазцышәарақәа лтцшәада инхозшәа аниба, настгы данаапса, дґалбаан днатәеит, ихы иқәыжьны. Цытрак ус дтәан, имчқәа еизго. Нас ашырхәа дґатцкәеит, сагьгәеитеит.

– Аґыза, иулшозар усыцхраа! – убаскак иґерыцхәтәны ихәеит, убаскак дгьатцәыгьатцәеит, исылшо игысмыжьырц иа иахь снатрысит. Аха, ицхраара сшазыхиоу аниба, ицшшәы наихкьан, инапқәа сцыреикит, уаангыл аанарго.

– Иатахзам, иатахзам! Ари аґыза аусқәа ауаґы ихала ишизызбо еипш, ихалагьы инаигзозароуп. Итабуп сахьеилукааз!

Азцаара итара иапсазамызт.

Егьы ауадаґы зарцысымта итагылаз хатцак дкәалкәало дыкнахан. ґырақәак анны астал иқәыршәын ақьаадбгьыц. Иаақәысхын сацхьеит: «Ашьыжь издырит дгьылахааназ сшымпсуа. Ауха сара сґеысшьит».

...Аиха цаны изларсыз аґышәта хәычы ауатах арлашон. Агәта игылаз акәардә, инапы ихы иатцаргәаны, еиқәыпсаз ишьапқәа имашьхәылтц ықәыргыланы дықәтәан уаґабаак; илахь тбаан, ихцәы еилагылан, ипынтца абласаркьа ахажьын. Ицәеи-ижьы мацара акәын ара иказ, ихәыцрақәа меигзарах алапшхәақәа ирхысны хараза инаскьахьан. Сыбжьы аниқәсырга, дызтанагаланы дыказ ихәыцрақәа даарылтцын, ипырхагахаз дарбану ибарц даапшит.

- Саргы уи ауп еилыскаарц сзышьтоу, – насатаикит саниазцаа.
- Ишца?
- Схэыцуеит.
- Узызхэыцуеи? Ацсроума?
- Зегы срызхэыцуеит. Ацсра акэзам ихадоу.
- Еилукааи, нас?
- Макъана акгы, аха мышкызны ишеилыскаауа здыруеит. Ишахэтоу иртаулары уанхэыц, акахы укылымсыр залшом.

Амшын еипш еитцэкакараза адгыл хызфоз ашыац тата снылашьшь сцеит. Ажэфан цкъа, ажэфан тцаула убла хызкуа лашараха исхагылан.

Апарпалыкь фежь дашьтаны, адэхэыцш дыфуа дыкэын ахэычы.

Сцо-саауа исфытцакыз сызцаара аниста, ицъашьашэа днасыхэацшит. Уи пытрак фымт дгылан, дагынапшаацшит, абри афыза азцаара ахынтэиаазгаз еиликаарц итахушэа. Аха ажэфан, ашьхақэа, атцлақэа, даргы сызцаара уамашэа ибаны, фымт изыфза ицшуан. Нас цшьаала ифэнеихеит. Ус доатцкъан, адэы атыхэанза иназахъаз апарпалыкь фацхъа дазыфит.

Атцла фа, атцла хэарче иафызаз атахмада дыспылеит. Сызцаара аниаха, илабашья иеантцашэа даагылан, акычырақэа зхылахъаз иблақэа рыла днасфеацшит.

- Ани апарпалыкь иашьтоу ачкэын иеипш санбакало сара?!

1987

АФЫМТРА

Сара хэатэыс акгы сымазам. Ишэмахац, ишэзымдыруа ишэасхэои сара! Сгэы итыхо, сзызхэыцуа, иахъанза сеиқэханы, уахынлатэи ажэфан чханы сызлааиз шэасхэар, ифэцхом уи.

Рапхъатәи ауафәы – уи силаигзеит сара.

Иблақәа – урт роуп сара исхоу.

Игәы – уи ауп сара исызтоу.

Ишьтрақәа – урт роуп сзықәланы снейуа. Сырцәыхкьаргы даеазәы ишьтрақәа снархылап. Ишьтрақәа рышьтрақәа.

Шәартгы – убас.

Убри акнытә, акгы шәасхәом сара. Шәхы шака ижәдыруа акара сыжәдыруеит саргы.

Ҷымт зымфа сгылоуп.

Ҷымт.

Зымфа.

1986

САРА БЗИА ИЗБОН АЕТЦӘАҚӘА

Сара сыфәны ааныжъны сазцон атцх, нас алашыцара салагыланы аетцәақәа сырзыпшуан. Уахьынтә мшынынны ицәқәырцон, цшаны иасуан аамта. Адгьыл сықәцааны, ажәфан иагәылсны ицоз амфа сықәнатцон иара. Аетцәақәа – аамта аблақәа, уи амфа иқәыпцхон.

Ус сназон адунеи ахытцхыртафәы. Ацстазаареи ацсреи закәу еилыскаарц схы аныласыркәлак, дара зыхьхон, ихьшәашәаза снацәкьарақәа ирыбжъкьаны ицон. «Аамта» ахьзын уи азыхь.

Абас еилыскаауан аамта ада акгы шыкам, аиреи ацсреи хәа хзышьтоуггы шымцу: сышьтахь санхьацшлак, избон сызнысыз амфа аимгеимцарақәа зегьы дгылахааназ смызуа сышрыларсу.

Сшәарақәа насылазны ицон, насыцла сытәны саакалон.

Аха иказар акәхап убасеицш хәаак, уаныхыслак иудыруа зегьы реахьырыпсахуа. Сара еснагь уи ахәаа сахысуан. Убри акынтә рацәак

мтыцкэа сгэыргъара гэкахараны исзыхынхэуан: саргы сыпсыр шалшо збон. Избанда, сызустадаз сара тца змамыз, хэаа змамыз адунеи аҕапхьа! Сыпхызын. Уи, сзыпхызыз, иҕыхара – мышкызынгы дымҕыхар ауам усгы – сара сзыхэан цсрахоит.

Агэыргъареи агэакреи сызхымго акынза ирацэахо иалагеит. Сышнеи-шнеиуаз саҕэйтцит аетцэакэа рыхэапшра; ус уарла-шэарла снарзыпшлоит, афеипшгы акы насылҕьоит, аха сылапш рыдсырхалацэом.

Аетцэакэа – аамта иахэхаз ауаа рыгэқэа роуп, исагангы ажэоан иатчацоуп – хдыргэыргъаларц, хдыргэакларц, хагыдыргэыцларц...

1983

АХЬЗ

Сзықэшақатым – ахьз.

Сышизцэқьа исыртеит сара уи. Имтцаа-импшаа, ус иатахуп рхэан.

Апхьаза уи рацэак сазхэыцуамызт, агэхьаа сымамызт. Ҷашнеи-шнеиуаз, сыхьзи сареи ҳаузейоымдыраауа ҳаипшхеит. Убасқак маанала исытдалеит, ахэатэы мацара сшықэныҕоз сатэнатэит, ашьацхэа саҕанаршэит.

Ажэакала, цсраенынза сатцазар, цэгыа-бзиа икастцо зегы иара иатэызар атаххеит. Цсраенынза, нас... Нас, сара сныбжьахэаша санцалак, иара гьазгьазуа хахэк инанылашт.

Абри шеилыскааз инаркны хэатыхла ҳаиҕагылоуп иареи сареи, еинышэашьягы ҳамазам. Ахақэитра, ахақэитра стахуп сара! Сыхьз наҕ инасыххэаны, сымшэо-смырхауа адунеи сықэзарц...

Сзакэхарыз сара хьзыда! Сзыпсоу, исылшотцэқьа убасқан акэымзи ианеилкаахоз! Убасқан акэымзи аамта ахатагы санаиааиуаз, апсрагы анапырысхуаз!

Аха...

Абас гәагшакә ҳаишьтоуп. Сара уи ада псыхәа сывамкәа, иара сара сыда псыхәа амамкәа.

1986

АБЖЬЫ

Кышә абжьыгәгәа иман. Пшь-шьапык зцоу иарбанызаалакгы днадгыланы данакәкаалак, ахауа иара иахьынзанныкылоз итыкка иааныжьны, адгьыл аеиуатәны инықәитқон. Ускан исас тақкәымк иакараз ихифы иацәымыцхәцәаны еихихәон, ибаққәагы еилапытәтәаны ицәа итапсарызшәа, деикәкацаза дкалон.

Кышә иабацәа убас казшьас ирыман: ианиз инаркны рылақәа траа, ихарахапшуа фымт адгьыл иқәын, иаарыкәыршаны иказ, излашәаз зегы мбатәшәа ибо. Руафьбжара ианакыслак, рыбжьы иацәыпхашьо иныцакны жәакәак рхәон, уаха акгы. Аскаамта ифызымтуаз, ахахә еикәызжәо митәык рхәарызшәа угәы иаанагрин. Аха уаха умцсит, иаабац, ихахац акәын: «Амра, ақәа, атцх, ажәфан...»

Арт зегы анеидихәыцла, ииашамкәа срызныкеит ааигәахәын, ирыгирхаз зегы Кышә ибжьы иацитцеит Анцәа: абцарк еипш иткьо икалеит.

Кышә ибжьы ацәырттра зыхкәаз ипцхәыс Маҗата лоуп. Кышә Маҗата Чамчыра абазар афы дибейт. Дибейт, ахауа ацынхәрас атца ртәаны илбааидазшәагы даанхейт.

Макыана хатца зыхлақәоу аскаамта алапш иаимыргацыз Маҗата сигәацхейт калтцейт. Еиха илапш нылкыларц дытрысшәа дахьаакәгьежьыз, убри афьза цәқәырпак лышпы иқәгьежьит, лшьапы дықәнакьарц ак аалыгымхейт. Кышә дахьгылаз уи ацәқәырца абжьы иахаит, уи моу, инаижәланы дагьаарбырбрит. Ари азхейт: Кышә Маҗата лзыблара даанахәейт.

Маҗата пцхәызбатәахьак лакәын. Хатца дахьымцаз дазгәырфацыпцхәаза, затца илыгымхара, мацәа-мацәа ашша лықәлон. Лгәы фьзкаауаз, цәышьхәак змаахац, жәлак зқәымшәац адәазеипш лхы лбо дказтоз лцәаныррақәа лхәаеырц хьма-псыма акрыфара

далагон. Уигъы анамышәалак, убасҕак лхы лцәымыҕхон, днызкыло шахак ыҕазтҕы, лчыкнаҳаны лыхгы лцәаныррақәагы лхәарыртә аҕынза.

Агәарагәарахәа еилашуаз лцәеижь лхата дарзытуа ианалагалак, лхы нықәтцаны ацәа леалтон. Матата ацәара бзиа илбон, ацәашыагы лдыруан. Илдыруан ами, лхы шнықәылтцалак дынтахәахаа даманы ицон.

Ирхәон, Матата дышгылоугы дыцәозшәа. Ас рылазтаз иаазбоз зегы цязшьоз Ацсар иоуп.

Ацсар ажәфан иалаз ашыаурдын аблақәа дырхыцшылон, ахшыбаф аазырқәацоз ахәыцрақәагы рышьтыбжь иаҳауан.

҂нак, ажәфан ахьантара зымтцәыжәфақәа ирықәыгәгәо ихыз ашыаурдын дназыцшын, игылаз рахь даахьаҳәны, иреихәеит адгьыл шыкәымпылу. Ашыаурдын аблақәа ирхибааит уи.

Дем инапы наирххан, ааигәа игылаз атцәатцла ахыцәқәантәи тцәак аафыхны инаимтцеикит, абри еипшума аанаго. Ацсар дааипхьхәыцын, фацхьа ажәфан ахь ирхеит илапш.

– Акәтагь еипшуп...

Ажәлар ргәы ааитацеит. Иҕапсуп, ухы ахынаурхалакгы ибағьаза ушьапаштақәа ирытцәгәгәоит – абас акәын адгьыл шырдыруаз. Уажәы иаалырҕьаны чархәара рызнауит. Ари шәараха ирысит. Иҕан адгьыл иқәбылҕьаны имцарц азы атцәатцла ашыапы знапқәа акәыршаны изкыз. Егьырт акәтагь иахьеипшу ауп еихарак ргәы рымызҕьаз. Акәтагь ианеипшха, издыруада, ацәагы акәтагь ацәеипш итцәгазар?! Ус анакәха, итацены унтабга умцеи! Рыцқәа заны, ргәеисыбжь рлымҳақәа тнахуа, емырқәаца игылан. Иззымычхазаз инышьтыца-аашьтыцақәеит, ацәа иалшо цыршәарц.

Атцлаҳәыста Тлабҕан, зҕәыҕара зәымтрахаз, играз аамта рацәа ааиртатын, иреихәеит анкьа зны дшыҕаз абастцәҕьа зхәаз. Адгьыл кәымпылзар, амшынз ахыкәкәаны изкамтәои хәа даныхтарк, алапшхәаа анахыс ус иагышыкоу агәра диргеит.

Ари захаз гбала амшын ихылеит, адунеи атцкар аҕынза иназарц. Аха алапшхэаа есаaira ихарахон. Хҕахысит шырхэоз, амшыни ажэфани еиламфашьарц ирыбжьдаз даеа лапшхэаак инахьыцшуан. Уи акэмызтгы, ажэфан лбааеены амшын иалатэон. Амшынгы, уажэымзар-уажэы atra итамзакэа, итацах изкыз архэа цнатцэарызшэа, аеылгэыгэны иҕан. Ажэфани амшыни асҕак еизгэыкуазар, цьарамзар цьара еиламтцэар цсыхэа рымам, хара баша ххы ацабаа ахарбоит, адгьыл кэымпылзам рхэан, изхытцит. Атцхгы мрагыларантэи афеанахахьан.

Ашэышықэсқэа рҕэығара змыжь тцауланы зыблақэа иртыцшуаз, аамта жакья шкэакэаны згэы иқэыцсхьаз Тлабған игэра мгакэа, Ацсар игэра ргозма зых пату ақэызтцоз!

Ацсар иакэын Тлабған ҕымт иихэоз егырт рахь ибжьызгоз.

Енак акы зафымшэоз, убри атцыхэалагы бжы рацэала итэыз Ацсар илымхақэа тыкка иаанхеит. Абжы ссамыссақэа шиахац иахауан, аха урт зегы зытцазырзуаз бжы гэгэак рылшэеит. Уи абжы ахьызыз еилиргарц, иеырцсны дзырфит, нас Кьышэ инхарта шыҕоу деихеит. Дыцшызар – Матата ашта агэта дгыланы дыцэоуп. Еихсығыз лныҕэабжь акэзаап Ацсар илымхақэа тыкка иаанзыжыыз...

Адэахьала Матата дшэыртатаха дыҕан, аха лҕазшыа цэгьахеит. Еихарак шыжыла акэын уафы данылмышэоз. Атцх илзаламырзыз амцашоура хылэырц, згэаг дагоз Кьышэ ишэира далагон.

Амш шыбжьон шыҕоу ахы археит – Матата дхьапссон; амрагы аташэарахь инагэагэеит – Матата дыхэшахон. Аха шыбжьонк Кьышэ изымычхаит. Длықэкааит. Матата дахьгылаз, ахыкэалаа лгэатцағара еионатцэазшэа, днеизкэыҕын, асаба днылахаит.

Кьышэ абас еипш драцэаны, адунеи шынеибакэу ицэа итаигзар илшо дкамлацызт. Анасыцгы уи ауп, игэы интихэааит иара. Аха абри зегы еимгеимцарак азхеит – инеихысны ицеит, Анцэа дызцэыцсыз дунеик еипш дтыкка дааныжыны...

Ииулакгы, хоык игэылацэа ицырхырааны, Матата лшыапы дықэиргылеит. Ддыргылонатцы Матата еиматэаны атцэыуара даҕын.

‘Енак цэгъахэыщфык – ацэгъахэыщыџцаа, усгыы, қытацыпхъаза иџоуп – абри Къышэ ибжъы ала Дем дизкажърушь хэа имырхъаацэакэаны дтцааит. Ашэитышэи днаишьтуам, ихы дамышэо деизџкъа дшықэжью убап, рхэеит цытфык, реихарафык – егылшом, Матата, егъаумхэан, дыпхэысуп, Дем иџы ибжъы еибагом рхэеит.

Ицон азиас, адгъыл ацэеижъ тгэыхаа; игылан атцла, дацла адгъыл аеаларс; мазас иааџоу зегъы ацэа итагзаны ишьтан амшын; акэтагъцэеипш ирхагылаз ажэџан адыд-мацэыс еиџнаршьшьон, ашьшьартақэа ирыбжъкъаны илеиуан ақэа; аџада, адгъыл агэыпхэқэа реипш, игылан ашьхақэа; дыџан Дем.

Рымхқэа ықэызххъаз цэкамбашък аџэқэа шахаз итэгэыбжъара ибжьюуаа ицахъан. Ирхэон: ианар ашэыртцаа азыхэан аилашэшэымтазы днаганы хэдацэахыы Амткъал дзааургылар, иаашаанза ахэатахэатахэа иршуеит.

Дем иаразнак дақэшахатхеит, Къышэ азныказ мап икит: игэалашэон Матата лылабжышқэа. Аха игэалашэон даеакгыы: драцэаны, адунеи зегъы ицэа итаигзашэа дшыџкалаз...

Дем аилахара далагеит. Илшонатцы иеиргэгэон, аха адгъыл, ихъантареи имчи азымчхауазшэа, итцабганы ацара иаџын. Иеыкэикырц иеирххон, адгъыл ишьапы аштцақэа ирытцагэгэонатцы дышшэартам дырны, аха ажэџан уқэхар узатцагыла аха, ижэлаз амч дзаиааиуамызт. Еизаз рсасақэа ранаханы, рцэа итазызо Дем ишизыпшуаз, днеизџкэыџын, Анцэа дихэарц итахушэа дшьамхнышлеит. Еимгеимцарак ус ихы иқэыжъны, дшьамхнышланы дгылан, нас дытдырхаазшэа гэышпыла адгъыл днықэхаит.

Зегъы цъазшьоз, жэра зқэымыз Адсар иқэра шықэсык шацлаз инырит. Атцлахэыста Тлабгангыы, зкъығара зџымтрахаз, идырит играшэыз аамта шьтарнахыс шыаџак шинамырџатцо. Ажэа зынзаск мап ацэикит – игэгъы атацэажэара даџэытцит. Матата дахыгылаз еиматэаны дтэыуон.

Уи аамтазы Къышэ аизхара даџын. Дгылыи-жэџани рымч илалон, ицэа тнартэауан. Иара деизхауан, аха играз – ипсы, игэы – мацхон. Иџнытџка дантапшлак, еитцаланы, изатцэха ахауа ишалакнахаз ибон.

Убасқан Кышә Анцәа дихәеит, иабацәа реипш иаргы ибжыи имихырц. Иахылацшхәу уи иахаит...

1987

АНАШАНА

Есаaira итцкәкәо, хыда инырхуа амал еипш, ажәәан инампытаба ицеит алашьцара. Атцх амгәарта итаз зегы амш иараргаман, рхатазатцәра изацәымцо иканатцеит. Аира – җыхтроуп.

Апхыз ипсакьаны иалапсаз ихәтақәа ашәымтак алашара еизнахәхәан, адгыл ахьантара аинырит. Дызташьшы дыказ ацәа хәычы-хәычла ихыцуан. Ғапхьа ицәа-ижыи дтагзан ауафы, иира амши ипсра амши дшыртагзоу еипш.

«Иалшома урт ахәаакәа рхыхәхәара? – дхәыцуан Ахра. – Унархыжжыхыр, алапшхәаа ишахыжжуа еипш амшын. Дагьмиуазар дагьмыпсуазар ауафы? Идгылтә цәыртцра затцәык акәзар ииреи ипсреи, арытәа ацқәа реипш, еимаргәгәа иртаку?»

Атцх иалыргеит ажәа, аха абас иҗаха-дагәаза иахыкказ атцх ахата, жәак ахьахәлымшәоз рзымбатәбаран дара. Уи рыгәқәа тнарпсауан, рцәа итанарзызон, аха алашьцара иацәызыхьчо ирымазггы иара ажәа акәын. Изыкоугыи уи азыхәан акәхап ажәа – атцх иалыҗларц. Агәра ргон ажәа зегь шалшо, ахыз зауз шыкатцәкьоу, иагьшмиазаауа.

...– Бара, игәабымтазаци акалашәа дышшоу?

Инацәкьарақәа ирыбжьакыз итатын даҗыхарц данҗахалак, алашьцара иалнадон еимгеимцарак ианхалоз ацәахәа лаша. Уи игәы канатцон, илапшгыи цытк итазарц, пшьаала акәын инапы дышҗахоз.

Ивараҗы ишьтаз ипхәыс лыпхарра иныруан. Ирацәан уи ианахәоз: атцх лашәи ахьтеи дыкҗарцалар, азатцәра ихацаны ицәа-ижыи дтанаркацар – ихы змеидаша диман.

Уажэы иҕацаза игаз ибжыы анацла, атцхи иареи ирыбжыаз ахка
рыбжыазны еинышэазшэа инарбеит азныказ.

Апхэыс дтыкка дыкан. Лымчи, лцэаныррақэеи, лхэыцрақэеи
иахъантэарак тэамоахэ лымазамкэа дзыоагьежьюаз аоны
ионалырзит. Ацэа деизнагап, уатцэы ашыыжь, уажэеипш ддысны
дшыкоу акэымкэа, цсыцхак лыланы дҕыхап хэа агэыгра лыман. Аха
лхатца итатын алца лцынтца атыоорақэа арчыхэчыхэуан, ибжыгы,
дзаакэкэала ацэа атцахь дышцоз, арахь даалнахуан. «Ацэажэара
егьяурым, даеак бжыаимгалондаз...» – лгэы иқэыоуаз иажэақэа
гэаныла ирыцылхэон лара.

Уажэы рычкэын избахэ анцэырига, дызтанагалаз ацэа мчылатцэкья
леамылхит, лара лтэы иалыргарц азыхэан.

– Ахэыцқэа зегь реипш дыкоуп, митэык идубалазшэа умцэажэан! –
дацраланы ҕаалтит лара.

– Дхэычума, бароубацьар, пхэыс дыззааугаша дгылоупеи! –
дызнышэаз атцх изаанагаз агэырахацтра бжыихыр итахымызт, тынч
ихэеит. – Уаоы ибахьюума, есышыыжь шаанза дгыланы атцець
дтацшуеит. Итихуеи? Ғынла дтацшы, шыыжы дтацшы ак акэзами?

– Атэыла мыбгеит атцець дтацшызар! Егырт реипш,
шыыбжыагэанынза аиарта дылахо, ашкол дагхалар акэызма иутахыз!

– Ашкол дагхааит сымхэеит, апсшэа бахауазар, – игэалакара бзиа
устцэкья аламала ихеуа икамызт. Уи ус шакэу ихата агэра игарц,
ипхэысгыы ихэаз дазааигарц, днахлафшэа инацитцеит: – Усгыы шака
бзиа иббозеи сажэақэа аархэны реилкаара, бара нтэа! Уамашэақэа
шэшоуп шэара ахэса...

«Бара нтэа» кэандашышыыраза лгэы ишықэлазгыы, игэтакқэа
ртыхэтэа цылтэарц, насгыы иацитцаз «ахэса» лгэамцхан
инаиҕалырхыт:

– Ахэса хашшоу иалухи, ухатэы уалацэажэа!..

Лгэакэышра иланахэон иажэақэа цэгыа шрыцтам, аха дтыкка дыкамзи,
уи лгэатцэа аржэпон, акы ианалыжыыр лтахымызт. Аха уажэы

лаапсара лыхъзеит, лажэакэа мацара ракэын ицхауаз, лгэы тацэза иаанхон.

– Игэабтахьоу уахынла дшышьтоу. Ичерицъны, ихы ахыза ақэжьны. Дагъзламхэаеуазеи! Ишааилахэлалак ашэитышэи дузынашьтуам, арахь цъара лашарак хэытцыцхозар дзыцэазауам...

– Нас убри аума ицьоушьаз? Ицьашьатэу умбац...

Пытрак тынчран. Ахатца пшьаала ататын дахон, апцхэыс ихааза ацэа леалтон, ани уажэапцхьа дзыцэшэоз шьта игэагьыргьы цэгьа илымбо.

Ахатца дахьышьтаз Ахра дааигэалашэан, ишибоз игэалакара абжьысра иалагеит. Уи ихала дазаанхар итахымызт, илахартэ даакэыпсычхэит:

– Ахра рыцха! Макъана ицсышаз иакэызма! – Еилшэара амазамкэа игоз ицхэыс лыпсып лагафагабжьы мацк иахьаатгылаз ала ишлахаз анидыр, инацитцеит: – Хазегьы уа хкалоит, хьаас иктэзам. Уканатц указ, настэи башоуп...

Апцхэыс даахэыщымыцит.

– Уафымхааит, уахынлагьы чынлагьы ишцоуфьтцаку! – абарт рыда даеа жэакэак дрызхо дыкамызт.

– Абриак сахэит, уаха мап...

Нас ацэа иагеит. Ахатца иаразнак дынтаха дцеит, апцхэыс дтауанатцы иахьызымгэагьыз хьаалгон.

Еснагь еипш, абас иааигэа даныказ, дышлапштцашэарам, сналхьысып ихэар ахауа дшаламзуа агэра анигалак, лызхэыцра дакэытцуан. Убаскак насыпла дтэуан, ихы ацэимгар дахэаератэы. Лыпсы ахьтоу, адунеи дахьыкэу иара изыхэан изхымго хьаан, изхымго гэыргьаран. Зны-зынла, изыхкьаз изымдырзо, иаалыркьаны лгэаг шьтихуан, иаалхэо зегьы дараапкуан; шамаха рыгэқэа нибамырхакэа еипырымтыцызт. Еихаразак абас анихьуаз, ани анасып дахэаеуа ианалагоз акэын. Ускан дацэшэон зегь зхароу лара шлакэу агэрагара, уи дзатцамгыло ихьантан, дбангьы дықэымгыло далагон. Аха

Лажәәкәә игәы иасын, бзиала хәаггы ламхәазакәә имҫахь
дымҫахытцит.

– Уатцә ашьыжь сузыцшырма, нас?

– Ишыбтаху...

Ажәфан аныччало, напсыргәытцак иаҕароу саркьаны итылашоит азы.
Атцх тәартас иахьамоу, амш ашәахәак шынахьыслак игәытҕьа-
цсытҕьаха инташәкәә иахьцо. Иара атцх аблазатцә акәхап иаапшуаггы.
Шәазызарак хуп, ахәа агәы иақәкушәа. Уи аблазатцә алаггы алашара
агәы хьанарцссарц иахәоит: «Уарггы сарггы акы хәуп,
хзеилибакаауам акәымзар. Убома, схатаггы зегь рыла слашьцам,
сыбла лашоуп. Хәинышәап!»

Уа интазны ицарц иахьшәо аҕынтә, тәа змам аиатцәара улацш
алаурзырц ухы уанҫахалак, ажәфан есаaira аҕырхаракра иалагоит.
Улацш убасҕак имчызшәа, иара ахәаадара иаиаины адгьыл
иазааигәанатәыртә.

Ажәфан нижьын, ҫацхьа дынтацшит атцець. Атцантә изазазазо иҫеиуа
шәытханы ибоит ихы.

Амра ташәеит... Ахра ицсы аманы.

Мызкы дзыҫнагәаҕуаз ауада апцтхәә ҫначызшәа ибеит атцыхәтәан
иара. Инапы наирххар, аҕацшьра инацәкьарақәә налишьрашәа игәы
ишинатозггы, ашәвазқәә ирыбжьахаз амреи иареи тцыхәапцәара
змамыз, анакә зыхчылаз адәеиужь рыбжьан. Ахра дласза дҫагылан уи
адәеиужь дықәланы иҫынеихеит.

Иааҫнаххыз ипцхәыс, икыдхаланы иҕаз иблақәеи, иқьышәқәә
рықәбара иаҕыз ицсы цхеи рыла еилылкааит ицсы ицәа-ижьы мап
шацәнакыз, уи лырхынхәыр лтахызшәаггы артәаа тлыргеит. Лыбжьы
ақыта ахи-атцыхәеи иахьзаны, ауаа иднархәит лхатца идунеи
шипсахыз – аратәи ааныжьны бла иамбо ҕеа дунеик иешамеидаз.

Уи аамтазы иара адәеиужь дықәланы днеиуан, иаатғыланы изыпшыз амрағы изқәатып ылихырц.

Ахра итаҳзамызт ацсра. Ихадоу акы ихаштызшәа ихы ибон, аха егәа иундазгы иғәалашәомызт. Зда цсыхәа имамаз акы ааныжьны дцон. Еита мацзак азхәыцха иазар, инапы наргзаны днахысрашәа инатон игәы, аха...

Дахышьтаз игәалашәон жәаф-жәибжь шықәса анихытцуаз дзықәшәаз ахтыс.

Аены рхаблағы ачара руан. Атцх агәы еионашахьан, ихала аоныка аатәыс иоуит.

Изқәа икыдығәғәалоз ауаа ршыкыбжь еихсығьит. Дышнеиуаз ак ицәа иалашәан даатгылеит. Цытрак дгылан, еишьхныцсыланы алашьцара зәазтаз абна далыцшуа. Бгъык қәацомызт, машәыршақә бжьык гомызт, зегь ағымтра ацааршәыреипш иакын.

Ахра анашана иоут, хәаа змазам гәырғьарак шизыпшу ала. Дацәшәаны, еита цытрак илапш алашьцара иалатцәахызар итаҳын, аха мчык инаруамызт. Ихы дфахан ажәфан дөатцапшит. Етцәала итцкьаны ихагылан уи. Убасқан Ахра рацхьаза акәны идырит ицсы штатцәкьоу, дшыкатцәкьоу, иара иара шиакәу. Дшымыз, дагышымцсуа – ахааназ дшыкоу.

Иғы неихцеит:

– Сара!

Уи аахыс мац цуама, аха уи афыза уаха данымиеит Ахра. Икалап, дхәыцуан уи, ауафы адгьыл дзықәнагалогы убри аимгеимцара азыхәан акәзар – ианеиликаауа ицсы штатцәкьоу. Настәи уи иацнанаго икам, баша аамтагароушәа имфасуеит.

Аха уажәы усқан ибжьы тцаны ицьашьашәа, рацәак агәра изымго ихәаз «сара» иахьа мап ацәикыр итаҳын. Ицсуатцәкьаз иара иакәзамызт, уи «сара» акәын ицсуаз.

Ауафы икоу зегьы ахьз ритарц итаҳуп, дхәыцуан иара. Ихгы ахьз аитоит. Аха уи ацсра дақәшахатхеит ауп иаанаго, идикылеит.

Ачкәыни алашареи реизыкәзаашья уамашәан. Ихәлеит, алашьцара хышхытәаны адунеи инагәылатәеит – ачкәынгы дзатцәза, рацхьаза адгьыл икәнагалаз иара иакәушәа, ихы ахьигара изымдыруа даакәхон. Иидыруаз зеггы рыхьзкәа рыхнахуан атцх, дгьыли-жәәани ирыбжьакнахаушәа, рыгәра узымго. Нас абри адунеи аґы узыкәгәыгша акы ыкәзарц, рызеггы ґыц ахьзкәа рытара далагар акәын. Уи даара иуадаәын, атцх иалагзаны дзахьзо икәмызт.

Аха еитах ишон, еимгеимцарак абжьарала атцх ирыхнахәаз рыхьзкәа әацхья иранашьяхон, ачкәынгы иара ихата дзакәу, ихьзу идыруа дкәлон. Уи иґьеишьон алашареи алашьцареи абаскәк еицәыхароу, еицәтәыму ацәаныррақәа ахьдыртцысуаз, арахь иара иара иакәны дахьяанхоз. Убаскән ачкәын еиликааит иара хазы дшыкәм, алашареи алашьцареи дышрыхәтаку. Ус анакәха, ианылашаз алашара ианыруаз акәын иарггы иныруаз, ианылашьцаз – алашьцара ианыруаз.

Иәналаз ачкәын шиакәыз аниба, Ахра даалашеит, зыцсымта ааихьаз амра ашәахәакәа нарывтәажит икычырақәа. Ачкәын рацәак итахымызт уи иааира Ахра абаскәк дахьеигәыргьоз, изызкыз издырамызт.

Ахра ибарақәа есәны иаауан. Ааигәа-сигәа инхоз ракәзар, ашьыжь инаркны хәлаанза ачымазаә гәак ишидтәалаз идтәалан, уахынла дырчацшьон.

Урт зеггы ацсра рзаанкыломызт, иртаххатцәкьарггы, рымчкәа зеггы еибьртарггы. Ацсра иара Ахра ихата иакәын, уи цьара иәныткәа игратәан, ицәа-ижьы иузалымго; даныцслак акәын иарггы аницыцсуаз. Ахра нап шиланакытцәкьаз идыруан, убри акынтә азәггы гәыбган иитомызт, аха абас икәшаны иахьтәаз ицәымгын.

Ибон дышрыцхаршьоз. Аха зеггы ррыцхашьяра еипшымызт. Икән, дарггы абас рыхьыр шалшо дырны заанатц зхы рыцхазшьоз. Икән, игәакрақәа ртыхәтәа цтәарц азыхәан ипсра иахыццакуаз. Зынзаск имаґын иара ихьяа затцәык азыхәан дрыцхазшьоз.

Аха уртгы итахцэамызт Ахра. Иара иитэу акы имырхырц, иара изшаз еидара хаак имырдарц иаёын. Ирыхэада, агэра дзыргада ус карымтцар амуа икоушэа! Ррыцхашьара гэтыгыгьала зкышэ икэкны иааоналоз гэгашакэ дырзыкан, рцара дахыццакуан.

Ачкэын иакэзар, антгы дреицшымызт, артгы. Дшааоналалак гэгьрак ицыоналон, лашарак ицран. Уажэраанза, хэылбыхала дызбарцы иааиуаз ашэхымс инахытцуаз амра иахьапырагылоз ргэаг икуазтгы, ачкэын даныоналоз ихылтцуаз алашара изхон.

Ахра инапы ааигэа итацэны игылаз акэардэ ахь инаирххеит, утэа аанаго. Ачкэын дтэеит. Настхашэа рыбжькэа нытцакны ицэажэоз быргцэакэак тэан.

– Икои адунеи аёы?

– Ишыкац...

– Уи бзиоуп...

Цытраамтак тынчран. Апенцьыр асаркьа иадгьызкылаз амтц абжьи ада бжык оныоуамызт. Адэахьынтэи ионашылоз абжькэагы ара ишатэам дырны, иаразнак реырзон. Ионатэоз алашара абжьи гон. Аха уи абжьи ускак иашьцылахьан, рлымхақэа кыдрымтцакэан ираҳазомызт.

Ахра ихала данаанхалак ихы-игэы ихарштны алашара абжьи дазызырфоуан. Уи зны-зынла амтц абжьи иархэашьуан, убасгы агэаг икуан, имчкэа еизганы дныкэтэон, агыла иеазкуа. Ицхэыс, абас апцзы ахэатахэа илнахэаны, инапкэа итцаргэаны ииарта дшылатэоу дылбахьан. Иузыкалазеи, уара рыцха, хэа данихалалак, ибжьи аарла интикаауан: «Амтц... Амтц...»

Ачкэынгы бзиа ибон алашара азызырфэра, еихарак игэышпы фарханы ашьац данылаиаз. Иблакэа хэаны – иблакэа аныхэаз еиха иныруан ажэоан лашарала иштэу – уи алашара абжьи иеаитон... абжьи илаизфон... дыбжьхон... длашарахон... Абри нтэара акэымзарц итахын ускан иара.

– Сыцсуазар калап... – Ахра ачкэын днаиёапшит.

Абжъаапны ус аниҳәалак, ахәшә-абығъшәы угым, иабатәи цсроу
рымшын иуа-итахы, игәылацәа, ибацәа. Игәы дыргәгәон. Аха ус баша
ажәазы ишырхәоз, рхатақәа уи агәра шырымгоз идыруан. Иаргыы
дшыпсуа атәы ахәара итахны акәзамызт ишихәоз, ус иахәтан, қабзк
иафызахахъан ачымазаф ии ибацәеи реизыказаашъа: ачымазаф ихы
дахашшаалар акәын, дара, егъухъуам, угәы каумыжъын, амарца,
рхәалар акәын, егъшизыкамтцо рбозаргы.

Аха ачкәын ихәар урт ажәа еижъагақәа, Ахра еакала идикылон.

– Уажәы аума ианудыр ушыпсуа! – Ачкәын дшақәымгәыгуаз ауп арт
ажәамчқәа шиґытқъаз.

Ишәапырхапуа атзамц инкыдлеит Ахра илапш; аха мчык апырхаган,
хланцы илбаанашьтуан.

Ишьақәгылаз атынчра Ахра ишәарақәа рыбжы алыфуа иалагеит.

– Апсра бзиа акыр иапсоуп, – урт абжъқәа ихәаеырц еааитит иара. –
Иааукәшәаны, ма ацәа ушалоу – хаи шыри!..

Ачкәын акгы ахимхәааит. Ифымтра шәазызараны Ахра ишилалоз
ибон, аха акала дицхраарц итахымызт. Иитахыз акы акәын: ибжы
ахымахауа цъара дықазарц, зынзаск дихаштыр. Аха еснагъ мчык
абрахъ ихон, Ахра акала дизааигәан, дитахын.

Убасқан илапш ақәшәеит Ахра итқаз ашьаршьаф. Икәашкакараза иқан.
Асы! Иаалырқъаны асоура иалагахыр; ажәфан ахәылыҳәылыҳәа
асцырақәа афышәшәоит. Зыпсы зылтхъоу, ипштәыдахахъоу Ахра
инапқәа-имтәыжәоақәа кьо, псаатә дуззак еипш ахауа далалап.
Имтәыжәоақәа икьоит, икьоит, икьоит, аха ирықәнауаз асы
ахъантара дзаиааиуам, дкахауеит. Ачкәын уи дитцахазшәа ихы ибоит.

Убри аамтазы даафнашылеит Ахра ипхәыс. Ачкәын данылба, уара
уакәзаару лхәан, Ахра ихчы, ихыза рееины дындәылтцит: ачымазаф
ибара иааз ишрыхәтоу имфапгәтәын.

– Шақа устази, шақа, шақа! Зегъ ыфаны, игәыхны! – Лара
деицрашәаны дықан. Арт зегъы иацоуп ианыкиатқаз, аха иахъа апсра

дахнаган, рацэак иаха лымамызт. Иарггы аиныхраҕы ижэын, ихы
наикэаеуа ауацбаҕ дыҕеҳэатэан. – Нас абри иҕны унха, унтцы!..

– Апхэыс, бтыц дыр! – даамақарит иара, днеицэккысын. – Са исфаз,
изжэыз бус алам!

– Ишпыкэу сус шалам, ишпыкэу! – Лылағырзқәа лызнымкылакәа
инхыддылеит. – Абас азы иаутарц акэызма алцхынрак ачаи
сызхыцсылоз!..

– Ы-ы, сара снапқәа еикэыцсаны стэазма?! – илақәа тца дналзыцшит.
– Быстыхэ, аламысда! Лара азэк лакэу цушыап афнаҕа зхагылоу...

Ачкэын ицэымгын иани иаби абас ажәа анеимаркуаз. Адунеи азна
дрыцхаишьон зцбабаа цэгъаз иан, дрыцхаишьон афызжәра
зеадызцалоз иаб. Аха жәала ианеибакуаз, ртызшәа аныцэгъахоз,
тәымуафцәакәак ракэызшәа, изымдыруа акынза рҕырыцсахуан.

Агэгәахәа иааилалеит.

– Шәакэытц, шәакэытц! – изымычхакәан дныфнытцәааит ачкэын. –
Шәеигәыргъала шәыцсы ахытоу, шәеигәыргъала! – Ашә еимцааны
дындәылкәеит.

Дахындәылкәаз амра днагәыдыххалеит. Ицралазшәа ибан,
дытрысны даатгылеит. Иҕацшьза, аҕашәара иаҕын, арантәи
иубартамыз амшын изаалон. Апсабараггы ҕымт уи азаалара
иазыцшын.

Дгылахаан имбазацызшәа, дшанханы даанхеит ачкэын. Убасқан
ишьа-ида ирталеит нтцәара зқәымыз агәыргъара.

– Мышкызны абарт зеггы снарылазны сцоит, мшкызны... –
дкәындкәындуан уи дышьхныцсыланы дахыгылаз.

...Иааилашәшәит.

Иан лыбжбы:

– Ахра, убаќоу?.. Шьта афныќа уааи, нан!..

Ахра иан җазнык иќәфылтаанза дазыпшны ус дгылан, дымтцысзо. Аха уаха лыбжбы анымга, даахьяхэын, афныќа ифынеихеит...

1988

ЗЫЖӘФӘ ТҚБАЗ

Ацәа схы анамысх нахыс ицьбараза спынтца итасуан адеколон аффы. Еитах ашацкыразы ионаирчит!

Есышыжь ицатца пашәза, иацы даагәылшәазшәа, исоит. Афымцатә цатцасага атәеибазом, изамфақәа пышқарахцәоуп, уи адигалартә иќам. Ацхья зыпхала ифы изәзәоит, зныкымкәа-фынтәымкәа зыффы хаау асапын шәах иарганы, нас азыхьшәашәа ифәеитәоит, убрыгь дамеигзакәа. «Уф! Уф!» имшуп, игәацхозар акәхап. Насоуп ицатцасара даналаго. Убасќак ицәа деичаханы ацатцасага ахьишьуеит, ус ашәах шкәакәа анихуеит угәахәып.

Исаны даналгалакгы, асаркья дадтцзом. Митәык адибалазшәа ифы дацрыхоит; изамфа, ма ицлымхәа машәыршәа ацатцасага иацәынханы хәыц еиқәатцәак алыхәхәозар, ашьәта иаркны ихымтцәакәа дацрытцуам. Ихафы зеггы хәта-хәта аревизиа аназиулак, цәыкәбарк ицәкамтәарц деигзаны, афлаконт ссир итоу адекалон ифәишьуеит, дфыќацшыаазаггы ицралоит. Нас абарт зеггы – асапын, ацатцасага, адекалон – ааизыхәхәаны икаруат ахафы игылоу ашьќац хәычы итаитцоит, ачарахәа ацапхаггы наиркуеит. «Сгазома, мшгафыс иќоу зеггы ацкласуа иахьырбартоу иаансыжьыртә!» – игәы итихәаауазар акәхап усќан иара. Душьуазарггы иуираазом. «Зых пату ақәызтцо дарбанызаалакгы иеы уаара итизом!» – уа инауфәаирхьуеит. Уиггы азмырхакәа, хшыф царыла абри зеггы мзыс иамоу аацәырганы уацхья инықәитцоит:

– Акультура ҳацәмацуп, бабараа, акультура! Агигиена закәу уажәыггы иахзеилымкаац. Зегь зыхќьо – ҳашьяра. Чеховггы игәеитахьян... Мап, акы ҳацсам, аиаша уасхәоит. Ачарақәеи ацсхәрақәеи ҳархашәалом, арахь иќахтцаз, цъара ҳахьз зхәо егьыќазамкәа амфасра ҳафуп! Еинштеин ҳара дхамам, Пеле...

Санталаз ацхьатәи амшқәа раан, рацәак санейқәшәамыз, ацатцасага аныстахха, «иморалтә кодекс» дысзацхьейт:

– Иудыруаз: уматәа аума, ушьататә аума азәгы иумыраан, иагьа духәаргы, мамзар арт алашьапыфацәа уаахьахәаанза уеимыртәоит!

Ашьыжь дшыџагылаз, саатбжак инақәгәыгуа абафртцәыра кәитцоит.

– Шәаангыли, Шварценигер дышәхасырштып, саб сипазар! – дмақаруейт ацхзы илхәата дахьаџу.

Саргы рацәак ишыстахымыз садицалан, мызкы акара еицыкахтцон, аха нас сгәы ахшәейт. Акарате ахьгы дныкәоит. Ҷнак маанак сирбарц сыжәџахыр дахьынадсылаз, инџыцсаит.

Афакультет аџы акомџареидгыла амазаныкәгаџыс далырхаанза, еидысларак калар, ацкәынцәа жәақәак еимаркыр, зхы ытцызхыз аибапкара аџы аниклак, изыстәыда, зыцламхәа амжәатәыда, зцынцә таптәатәыда хәа дызтәара мацараха ихы аакылирхәхәон. Уажәгы иаразнак аџы икуейт, аха иерылеигалом, хара-хара дрывсуейт, шәыхкәа тибәџәаит ишәтахызар, сус иалои ихәарашәа.

Азеипшнхараџы зныкымкәа-џынтәымкәа аидыслара гәгәакәа калахьейт, аџы иашьны аума, ма амаца еимакны. Зегьы аџ итцазцало, шамахамзар зхәатәы иахымцогьы дхамоуп. Амбал – ус ихьз ршьоит. Аиашазы, уахьынеигәыдцшыло – абнауаџы. Ипатца саны уаџы димбац; есқьынгьы ататын иџытцакуп; хәынгашьарак иблакәа ирхуп, тәамбарак икьышәкәа ирықәуп. Акы шааимарклак, еилиргарц иџы Амбал изцоит.

Уаха шаанза амаца дасуейт, ма анаша дахоит, џынла дыцәоуп.

Зны акоридор аџы сааникылан, ахәы зқәыссы иказ инапала сзамџа днаснасын, «Уцқьоуп... уцқьоуп...» ихәейт, нас, адунеи агәнаҳара зегьы ижәџахырқәа ирықәызшәа, дхьантәаза иџынеихейт. Сара сеицрашәаны сгылан, арахь сахьгәейтәзгы сгәы иахәахуан, ацәыршәага. Мацзак акара ситцашьыцун: убас здаб ссирқәак, блахкыгақәак дрыцны сиқәшәахьейт! Сара урт рџызцәа анызбалак, исызгәакьоу азәы дсывыршьаазшәа, сгәы нтаха ицоит.

Ирхәоит зны дтакын хәа.

– Абра утартцарц, шаќа шыќәса еизырыќәшәози уани уаби рыќәрышыќәа? – Уцьыба иҫоу хьаасгы имазам, ухы иҫоу ауп хәа избахә цахьейт (уигьы ахьынзаиашоу Анцәа иоуп издыруа), уи шыќәиргәгәарц акәхап ас дызцәажәаз уажәы сара сәы. Алекциякәа рќынгы, астәќьа ихтны имхәазаргы, бжеихарафьк шәышталакәаз здыруейт егыуейт хәа акырынтә дхаќәмаќархьейт, аекзаменкәа рҫы ишәсырбап аанаго.

Сгәысеанзамкәа аслан ќапшыќәа ирдыдуа инасафќьаны ицазшәа, схашхатәраны саанхейт.

– А-а, еилыскааит, еилыскааит: рцазатцә изыхәан акы еигзома, иршәу ршәыхынгы ирымҫиуеи! – ихәейт уи дааццакны, сәацшылара инардырзар акәхап иажәакәа шаќа сшьара сыќәырќьаз.

– Сара спазатцәзам! – иныҫакшәа, аха ирымчны инаиатаскит. Сгәахы санахапжәо, сыбжы насыхәлашәоит, аарла ауп ишго; убас мцакгы насәыкәлоит, сыжжаза сќалоит, амацәыс зысыз атлеипш. Схы ахьызгара сақәшәом, амгәарта иҫоу иаќара сзатцәхоит. Цьара цстазаарак ыќоуп, ауаагы, аха урт срылахәым сара.

– Нас, Анцәа ииаазаша, сымчкәа рыла сталеит хәа ухәар аума иутаху?!
– Сбылны сышцо изгәатазом.

Абас аќалаќтәикәа ақытауаа рцәажәашьа аныќартцо ауп зынзаск исызхымго. «Анцәа ииаазаша» утахым!

– Сара сышталаз шәус алам! – иаахызжәейт.

Сзыҫтеики, дсыдызцалеи! Машәырны акәзаргы, зымчала итало фьцья-хфьк уеизгы ишалашәо ибзиазаны ишидыруа.

– Уихәапшишь, илеишәагы цәгьазаап, мшәан! – иахаз ицәымҫхан, иблакәа ныцәиркшапейт. – Иарбан хаҫу узтыҫыз?

Иацы, дшаафналазтәќьа, ишыќаитцалац еипш, ипартфел астал иныќәиргылан, адәахьынтәи азәы изҫитызшәа, иаразнак аценцьыр ахь деихейт – тәќа ицырцыруа игылоу и-«Волга» илацш нахигарц. Алекция дапхьонатцы, имфатәны аценцьыр днадгыланы дназыпшлоит. Ааигәоуп ианааихәаз, дзамышьцылац, ипсы алоуп.

Нас дпатазза, ипцннца атчаарақәа ибласаркыа иатцгәаны, хыхьтәи иқышәтцаға иахахар рымуа, итачкәымқәа астал инықәыргәгәаны днаҳалапшит: алекция далагеит. Дзыпхьогы ажәытәзатәи атоурых ауп, ауафы ахапқәа даныртаз, иуаора ааста игыгшәыгра анеихаз аамтақәа ртәы. Иахьатәи ауафы, уи диҕырцшны дугозар, иахаггы дгыгшәыгхеит акәымзар деигьымҕеит хәа ипхьазоит. Абырскыыл мчыла ахапы дтаҕархәеит, ус ахәоит алакә. Аха Фреид дадгаланы инартцауланы (дызхамшәало ахапқәа рытцанза?) итутцаар ари азцаара, Абырскыыл ихата дзышьтаз, ипсы иахимырзаауазарггы, игәатцан иитахытцәкьаз ауп дзықәдыршәаз: адгьыл егышизықәымгоз аниба, ауафы рееишьа шимам агәра анига, адунеи иахытцәаз ахәымгара ибла иахьамбо цьара дықазар еигьеишьеит. Ғакала иухәозар, ауаатәыҕса ахапқәа рахь ихынхәыр, издыруада, иапцоу акахыы изкылсыр.

Аконспект змам, иихәо жәак бжьамыжьзакәаны атетрад ианызымтцо иаразнак ддәылирцоит.

Сара днасхагылеит.

– Изакеүзеи уара изанумтцо?! – ибжыы ырцәгьаны, ихьымзгшьаны ҕааитит.

– Сгәы рахәым! – наиаҕаскит сара. Аиашазы уи аены сгәы ҕеимызт, ахьта сылан, ашоура шсымаз ауп ауниверситет ахь сышцаз.

– Ишцаухәеи, ишцаухәеи?! – иеизнымкылакәа икьатеиах пцәо аччара далагеит. – Ихәеит, аха ишцеихәеи – игәы рахәымзаап! – илагырзқәа хыддыло, игәапцханы дыччон.

Сара сахьгылаз, изтакыз аватцарақәа «рбахта» атзамцқәа ирыдсылон сгәы. Аха сеилазгоз, сфызцәа – сфызцәа ами, курск аҕы хаицтәоуп – иатцахар хәа ишәаны иахыицкыркыруаз акәын. Ақалақьтәикәа усқак рыччабжь думызт, атәамбара акәын еихарак рқышәқәа зырхәоз; ақытатәикәа аламырхәзакәа, блала еибадырбон, шәихәапш арныг аанаго.

Уи сычхартә сықан, уимоу – хьаасгыы исымазамызт, избанзар, акыр срылапшхьан, рцәаҕа стцахьан, пыткгыы еиҕахакшахьан. Уажәы акәзар, апсшәа ишахәтоу иахьырзымдыруаз иҕенахуан. Аха имфоньртцаз ахәа цагә ала схы схәамц инықәыркьаны идырбылгьазшәа сеилазгоз – ант ақытатәикәа рқытақәа рҕы ианыкоу

уи ажәа зҕытцаку, уажәы, дгыылахаан ирмаҕацызшәа катцаны, исхыччоз иахьрылаччоз акәын. Даргыы еиҕацшзомызт, зегыы рыхкәа антенакәа реипш адоцент изхан, иччара аритм реакәдыршәарц. Изеиҕампшуазгыы еицәыпхашьаны акәын: ауафы итахым длазыркәуа акы аныкаитцо ашаҕат дамазар. Рыхкәа ржьон, рсасақәа еихызхәоз аччабжь даҕазәы имбар иказам аанагозшәа. Рхатақәа иахьырдыруаз рыцхьазазомызт.

Абас санрылапш, иаарыцхасшьеит. Сагыпхашьеит. Агәаггыы бжьныҕорашәа иласылаба ицеит. Аха ара хыҕнакышыа сымазамызт, атзамцкәа схыччара иалагаанза сдәылтцыр акәын.

– Уара иарбан хапу изтугаз ари ажәа?! – икьатеиах пытцәтцәахақәа «анеипишь», аҕьеҕхәа ашә нкыджьыланы сыҕнытцит.

Адәахьы тынчран, саргыы сзызхьаауаз уаҕык дысҕаҕазшәа саакәлеит.

Шьыжьымзи, индиатәи акиносахьа шцозгыы, акинотеатр «Ацсны» акассақәа ауаа адибагәаланы иказамызт. Абилет аасхәан, азал усгыы итацәын, аха сааигәа-сигәа уаҕы дахьтәамыз снеины стәеит.

Асеанс ашьтахь агаҕа шыкоу сдәыкәлеит. Амра еиха-еиха еибакуан, саатқәак рнаҕс ашоура штакархо агәра угартә.

– Уааишь, арахь, уааишь! – бжьык царыхәтцәаза ахҕеипш слымха интасит, итцәытцәа сыбз иныкәлеит.

Ааигәа икоу аихабыра ртәартаҕы иаргыы дтәоуп, иаргыы аихабыра дрылапхьазоуп, шьыбжьон хауак наиҕаирсырц, ажәларгыы днарылагыларц, «дырзааигәахарц», ирхәо, «ргыы итцхо» иахарц ддәылтцзар акәхап. Абжьаацны азәы дицуп: зарпысымта итагылоу, аха узыкәгәыҕша, хыхь, атыц бзиақәа рахь излахало амардуан ааигәа зшьапы аҕазыргылаз, убри акынтә «амҕа иаша» икәтцатәу, изабжьатәу, изыцхыраатәу. Аҕагыы баҕ еиламгылак, царык иоуп: иртцаҕы иҕы иаатшәо зегыы, цсызкҕы бзиақ иеипш дласны «аката» рхаирцоит: хаштра рыкәымкәа игәникылоит.

«Хкабинеткәа хрыҕнакәыкит, аха шәара шәзоуп ххы хзамеигзо» ихәарызшәа, акаҳуа зжәуа, адомино ма ашахмат иасуа ирыхәацшуа

игылоу ацъар дрылацшуеит. Дыздыруа шъарда ирацэоуп, реихарафык ихацэа ишныкэыцшыз инаизыфоеит, ицэнымхогы ацсшэа иархэоит. Иаргы ихы пату ацэтцаны, аха даргы пату рыкэтцаны, арыцъарахыгы арымарахыгы ацсшэа иазхэаз дреихырхэоит, дрыхэаччоит, рнапкэа рымихуеит; аха ишиаифолак ицышэарчча иаразнак ихафы иныкэбоит, ахарта-сырта ыказамкэа. Даеазэы дыздыруа дицылар ма днаидгылар – еита убастэжъа. Аха имцхоит зегъ еипшны ацсшэа реихэоит ухэар. Азэы изы ихы еиха илаиркэуеит, еиха ирлашаны дифаччоит; даеазэы днаидгыланы, инапы аамихуеит, деикэлымхаха дизызырфоуа, инапы мышътыкэа, егы инапгы ацэтцаны цытрак диацэажэоит. Ас дзызныкэо, шамахамзар, ажэлар рахъ ицхъазам роуп – иара иатцкыс еитцаны атыпкэа змоу, аха зыхъз цахъоу, еицгэартахъоу, иахъа-уатцэы иара иапыргар зылшо.

Иара иеипш атыпкэа аанызкыло ишахэтоу еилахэазароуп – ргалстук, ркостиум, ртуфли еикэатцэакэа... Аха ашоура ацыхэала, акостиум ус ижэоахыр итарцоуп, амагракэа инапкэа ркылымхкэа.

– Апартия уалалахъоума? – дцааит, ацсшэа анембаххэа ашьтахъ.

– Мап...

– Хымпада уалала. Ауниверситет афы парткомс ишэымада? – Дсыздырамызт, илысхызи. Иара даахэыцхэыцын, данигэалашэа инацитцеит: – Уи са дыздыруеит, сияцэажэоит ирласны уалаитцарц. Акомфарра уалами?

– Салоуп...

– Азамана! Уаагы ухы бзианы, активла иаарцшы. Текушьчаиа политикагы уазфэлымхами? Азамана!.. Хаамтазы акы ултырц утахызар, апартия уаламкэа шыафак узыкатом. Ауниверситет ушаалгалак, акомфарра аганахъала аусура уаласыргоит. Уи уара узы трамплином будет. Сара атахмадагы зны салоугэалашэап. Ус ами?

– Шэышцасгэаламшэо...

– Саргы уара санукалаз абас азэы дсызкамшэазтгы, ас скалоз цъушьома. Умыцакын, всио в своио времяа. Уара, ифашьом, цкэына кэышк уоуп, насгы уарей сарей қытак қалцит, аиуарагы хабжъоуп, хара хажэоахыркэа анембахамта, ханейдымгыла, уаха ихадгылода...

Избахә саҗахъан ауп – Аҗәа атың ду шааникыло, илшо шырацәоу – аха лацшәба дсымбацыт, ашкол салганы ауниверситет ахь схи сырхаанза. Аталараан испырхагамхарц азыхәан, адкыларатә комиссиа иалахәу рацәажәара зылшоны иара азәк иоуп иҗоу ихәан саб, ихәы хатцаланы хизцеит.

Хатца еиқәыззак, имгәацәа иацхәа иргыланы, ашә хзаиртит. Хатәабмакәа, ихы-иҗы аҗчаара иалазырц мацк згыз, злацәақәа хынхалаза иҗаз иблақәа наххьихәеит.

Сабгъы дахьгылаз ус даанхеит, қәацара имамкәа. Даашьтыхны дганы апарк аҗы баҗас дықәургылап, «Ачынуафы иҗацхәа ишьхныцсылаз анхафы» ахьзцаны.

– Шәызустацәада?! – ашәхымс хажмыжъуа инхадыгәгәалеит ибжъы.

– Сара Бектор ица соуп! – днапырҗәычуа-дшьапырҗәычуа җааитит саб.

Иара цытраамтак игәы дтахәыцуа дгылан, нас имырхаакәа деитанахзыцшит.

– Шәыфнал, ашә шәзылагылоузеи! – даацәажәеит аецныхәа хато, ашә хажылахаз иара иакәзамызшәа изхароу.

Сабгъы игәагъуа-изымгәагъуа ашәхымс ишьапы нахигеит. Сара саб ихымфацгашъа сацәыпхашъаны азытра саҗын.

...Саби сареи абзиала хәа нараххәан, хандәылцит. Игәаг сакны сагон абасҗак иеахьрыцхәитәуаз. Иаргъы игәы сзынханы дшыҗаз фашьомызт, җымт ицсы заны дааиуан. Уи ала сыгәхәаа шикым сирдыруан. Аха аҗыхәтәаны изымычхәит:

– Ишызбо ала, акы злыцырц згәы иҗоу уакәзам уара, баша аҗбабаа хбоит... Уеыргәацны ушпатәаз! Иара дхавагъежъуан, ауак, гәыцхәык ишихәтоу пату хәқәуитцарц даҗын, уара игәы җазҗашаз ажәак уҗытымшәеит. Аихабы, аитцбы – зегь дара роуп шәара шәзы... Сара акапеикылтцәа хәангы дыстахзам, уара узоуп, ауафрахы укылсырц, пату уқәны, ахьз-апша уманы уҗаларц ауп иахтау... Дшыфноу убеит усгы. Уаргъы мышкызны убри уиеигъымхозар уиеицәахом, хәычык уеуртатар, убз урхаар. Харгъы бзабаак хамбарызишь, иабадихәа, ма

ҳара ҳрыцҳаушьяр, анышә ҳшынахыкәласуаз ҳацсхьейт, ҳцәа
ҳхытцхьейт. Уи зегьы убазом, урыгәтасны зегьы азы иаутоит, ус ауп
ҳцәбаа пату шақәутцо... Иаргьы ицсы тоуп, ҳаргьы...

Саб абас аниҳәа дрыцҳасшьейт акы еипшымкәа, сыгәгьы аасыхьит...

...– Акы утаххозар, усзас, ма афныка унеи, сахьынхо усгьы иудыруейт.

Ифьинеихейт. Ибга сахькыдыцшылоз исанаҳәон: «Уразкы збоуп,
умшәан!»

Агаға амра иаршын, убла хнакуа ицырцыруан. Дгьыли-жәфани
ирыбжьачыз аҗакар ибалыбаҗо иалан ауаа. Ақәара иқәцсан урт,
ацслымз илацсан, рееимыртаға, рәаартны; ашоура анырзымычхалак,
амшын рығеҗыршьуан. Амшынгьы амра иарпҳацәан, атра изтамгыло,
алапшҳәаа ажәфәан аныхра иафьын.

Схы ахьсырҳара сзымдыруа, сыхразрауа апшаҳәа сшаваз, Русик
зҗабцәақәак ицны дааспылейт. Рыцшрақәа злақаз ала, шыпсшьафәцәаз
фашьомызт. Рацәакгьы мтцуазар қаларын иааиҗьҗеи: амра цқьа
ирымкыцызт.

– Избо дызустәда! – шәышықәса тцуашәа ҳаибамбеиҗьҗеи,
дсыцәнымхо са сахь ифәаихейт. – Шәеибадыр, ари Дамеи ихьзуп, арт
– Лиуба, Надиа.

– Ишпаухәеи, ишпаухәеи?! «Дама» уҳәама? – сыхьз цьашьяны
дынцәытҗачҗейт Лиуба.

– Лиуба-а! – Русик дпышәарччо, ихысга нацәкьыс ырмақарны
иналирбейт. – Ғахьызқәа ас бырхымччалан. Усқак злазо шҳакәым
бдыруаз. Ашьхаруаа! «Ғацьы-Мурат» бамыпҳьазаци?!

– Русикчик, умгәан, – диғәгәыбзығуа ижәфәахыр ләынахьылшьит
Лиуба, – сыхәмарны исхәейт... Аиашазы, шәыхьзқәа рхәара мацк
иуадафуп. «Петиа» ма «Васиа» шәыхьызьтгьы, шақа имариахози.

– «Амра» ақынза инаагап, патук рықәахҗап, – ихы насықәкны
псышәала ихәейт Русик, – нас иахчычып, иахбылып! – Иблақәа
цырцыруан.

Надиа ганхашәа дгылан, дхарахацшуа, иаххәақәоз рацәак дрызәлымхамызт.

«Амра» ашка хәәхалейт.

Ацыхәтәантәи амодақәа рыла еилахәаз згаби чкәыни атәтынқәа рәазза, ршьамхқәа еиқәыршәны итәан ара. Музыкакгы улымха тцнахуа абжы гон.

Хшыәхалаз, Русик азәы иқәфитын, саташәымтцан, уажәытцәкәа сааиуейт хәаны уахь деихейт

Итацәыз астал хнахатәейт. Сара икастцаша сақәымшәо Лиубеи Надиеи срыдтәалан. Хәминутк цейт, жәаминутк – Русик ихабар ыказам. Снацшны избон еиқәызза итәаз уи ацкәыни зееиәырхәа ихагылаз Русики. Уабаказ, сабаказ, узфыз, сызфыз – хымцада, иабац абашацәажәара.

Аргъарахьгы, армарахьгы ацсшәа хәо, дфәацха-фәаччо Русик хара хәхь ифәаихейт.

– Шәееикәыпса шәызтәозеи, уара?! Дамеи, астцәкәа суқәгәыгуамызт, хурпцхашьейт! Хәсас дахьқәа иахырхәауеи! Уаатцышь, азгабцәа агәфыз иагейт.

Дызлоумшьыша акы далакам! Зны-зынла убас иеыкайтцойт, даашьтцаны амшын далаужьып. Аха илафысымтит. Мацкгы сеааныскылейт, иажәақәа шыстәампцо исырдырырц. Аха уи даеакала еиликааит:

– Апара умамзар?

– Умшәан, исымоуп! – сгәахы сахапжәо, акаҳуа аазгарц снарыдтит.

...Акаҳуа хнафыхәо хәхьтәаз, Русик абадақь дасуан:

– Шәрыхәацш ашьхақәа, ацсабара. Аҳауа акәзар – ишылбааудо уахыпсаап! Анцәа ихы азыхәан иалихыз адгьыл хара ихайттейт. Хтоурых аума, хтцасқәа роума...

Сара, зуапа итәашьшы, атцх еимгәхәо, апкацақәа камчыла алашьцара цхьацо инеиуа аеыуаә санйзхәыцлак, зылабжышқәа нхыддыло, Русик

иихэоз зегы сгэы иасуан. Сара еснагъ исыцу, схатэ мазак еипш сгэы итацэаху иара зегы ирбартаны икаитзон, абз иаиргон.

– Хатахмадацэа рызбахэ усгы ишэахахьейт. – Русик дналаган урт атахмадацэа ирызкыз лафкгы ихэейт. Иабду цшыноажэижэаба шихытыз, аха макьана уэацэоуп хэа «Абжыуаа» рхор ахь дышрыдрымкылаз.

Лиуба уи ақырқырхэа дарччейт, Надиа даапышэарччазшэа луит. Сара сеицрашэаны, сеитцагэгэа стэан. Хаицэажэара ахы даеацъара исырхарц, насгы акы схэар акэымзи, ас сыбз сыхэлэшэаны санбанзатэоз, снаразцааит:

– Ашэкэкэа рацъара бзиа ижэбо?

Русик исхэаз рацэак игэамцхазт, уаха узызцааша умоузеи ихэарызшэа, икышэкэа наиртцэит.

– О-о! – лшыапкэа еикэыпцсаны, лыхэдахатца лхысга нацэкысла далахэмаруа дахьтэаз дацпыхэаны җаалтит Лиуба. – Даара бзиа избоит! Уажэааигэа, җенак хэа исдыраан, уахык ала «Фаворит» сацхьейт. Адырфаэнынтэарак убри акэын сзызхэыцуаз. Ацкэынцэа, абра сыканатцы «Анжелика» сзышэыпшаарауеи!

– Бхы бзианы имфапыбгар, ибзахапшаауейт, бымшэан! – Русик ататын дафыхан, икышэкэа аматреипш икатцаны, алфа мацэазшэа ирхэырхэны Лиуба лышка идэыкэйтцэит. Иара ататын ахара каижьхьейт – игэабзиара деичахауейт, – аха компаниак аҗы даныкоу датцаеырбаны инаиҗытцаикуейт. Пачкакгы ататын есымша ицъыба итоуп: Амбал иеипш икоу азэы дихэар, мап злаицэикуеи!

– Фу, фу! – лхэахын Лиуба, лнапкэа лкьейт, ататын алфа лцырцо.

...Хналбаан, ахэларахь зхы зырхахьаз амш атакар зланарчыз ақалақь хналалеит. Русики Лиубеи хашьтахь иаанхейт.

Сара еидах сгэы ак нытцалан, җымт снейуан. Смыцхэны схы збон.

Аташэара иаҗыз амра сылапш надсырхалеит...

Русик дхэхьзан, Лиуба акы балхэар лтахуп хэа, Надиа уи лахь дишьтит.

– Азеипшынартахъ ихъацарц Лиуба дазаазгеит, дақәшахатхо дақәшахатымхо – Надиа лоуп знапағы иҕоу, – слымха дынтахәйтхәйт иара. – Излагәастаз ала, улапш еиха Надиа илыдхалон. Иудыруеит, асыза изыхәан сара акгы сеигзом. Насгы, Лиуба еиха длахғыхуп, уи лөызцәа бзиа избоит: даргы былует, уаргы урбылуеит...

...– Ашә цапхала иасыркуеит... – илхәарызеишь хәа сналҕацшит. Иақәыццеиуа амра азхымгакәа азытра зәазызкыз ацәа цҕыха сакәны схы збон сара уажәы.

– Иутахызар иаркы... – зегы лзеипшыны, уатцәтәи амш атәы зхәо адиктор лыбжы лхатцаны инасаталкит. Рацәак сгәы зызтамыз сгәыгракәа ааилышшеит, сыгәгы тыкка, итадырцәыз аконсервтә банкеипш иаанхеит.

Аамта цон. Уи сара исаған; есаaira ижәпахо, акы сзыкамтцо сашьахауан.

...Лнапы еимлагәа иааныскылеит. Лхы ышьтылхын днасҕацшит: лыблакәа ашәазызара рхын. Лнапы лырххеит исымылхырц, аха сара иргәгәаны искын, исмыштит.

– Дамеи, иатахымзар... – лшәара тәахуа днасытцацшит.

– Иатаху иатахыму сара издыруеит! Бааи арахь! – Акаруат шыҕоу сналыхеит.

Илтахзамкәа днагылеит. Акаруат хашныкәтәаз дысгәйдсыхәхәалан, лгәыпцәы снахысит...

– Иатахым, Дамеи, иатахым! Сухәоит акы еипшымкәа, ҕаумтцан... Шәара ахацәа ахәса зегы еипшноуп шәышрыхәапшуа. Агәра га: сара ант, царархара, кяфура иаауа среипшым. Уареи сареи машәыршақә хаикәшәеит, уажәшьта дгылахаан хаибамбар алшоит...

– Машәыршақә хәхәеикәшәаз, дгылахаан хәхәеибамбо азы мацара иатахуп. Хәцәымшәароуп наунагза, хаиааироуп. Ауафы ацсреи наунагзеи ирҕаиргылаша хәа имоу акоуп: абзиабара! – Абарт зыгәра сымгоз, абз иадыргахяз ажәакәа анысхәа, сҕы ашаза иаакарцеит.

Скъышәқәа лқышәқәа инарзыџит... Ицшааны снарыдыцсыларызшәа санрылатцәа, зызқәа атыша иазырханы ицаз сиеипшны схы збеит; сцәа-сжыы тыцсаауа, стысхәны сыхиааланы снеиуан... Лкыәф аабасыртит, лцәеижь афџы адунеи аґы фџыс иаакоу зегы иреиґны инасґасит... Гәырґарак сааимнадеит, гәхыагарак самґеханакын, самхатцәыуарц еґаасыґымхеит.

«Иатахым... иатахым...» – лыбжыы таауан лара, лхы лдыруанатцы.

Лцәа снацәкыарақәа ирыбжыкәкәаны ицарашәа итатан, снапы аштца былуан – убасқак ишын лцәеижь. Лгәыцхәы ааимасыргәґәеит.

– А-а! – ахыаа лзымычхазт дааґызит, даґыџтыззеит.

Ари лыбжыы еимгеимцарак ала зегь аасыхнацеит, сцәаныррақәаґы сылахьшәашәеит, сшынеибакәу Ацдаршәыратә океан сзааршьылазшәа.

Ғыцха снalyваиеит.

Ус цытрак хашьтан.

– Дамеи, ататын умазар?

Ататын лыстеит, аспычкаґы аркны илымтцаскын, днаґыхеит.

Сара сґәы насыцк итнартәауан. Исымхәар ада цсыхәа сымамызт.

– Надиа, зныкыр базхәыцхыоу хазегыы хшыцсуа?

– Мап, уи еґацсам азхәыцра.

– Баазырџы, баазырџы. – Сыжәфашәақыа шыкоу атыцсаара иалаґахыан: ацәа иалтцуан сымтцәыжәфакәа. Абыржәы исхәон ахааназ уаџы иимхәац ажәакәа. – Ацсра, ацсра ыказам, зегыы рыцсы тоуп, хара азәґыы хәцсзом, ибахама, азәґыы! Уахынла ацәара сеаназыскуа, сшыцсуа азхәыцра салагоит. Уи убасқак идууп, ихыантоуп, имазоуп – ацәа сеасымтар сашьыртә акынза. Уатцәы сґыхарушь, сымґыхарушь хәа гәырґарала сытәны ацәа сеастоит... Барей сарей ак хәуп, ицсызґыы ибзоуґыы ак роуп, избанзар, азәґыы дыцсзом. Иутаху зегыы

рыќатцара азин умоуп, избанзар, азэггы дыпсзом. Ихадоу – «сара» хәа хзышьтоу ауп. Сара сыпсы, бара быпсы акгы аанагазом, акгы апсахзом адунеи ағы: хашьтахь дќалоит «сара» хәа зхәо, зцәа-зжы, зыпсы здыруа, зхы затәны избо. «Сара» хәа зхәо азә дыќанатцы барей сарей псышьа хәамазам...

Убри аамтазы азә ашә дасит. Уи Русик иакәын. Ашә ныдыстан, акоридор ахь сдәылцит.

– Иќои?..

Сара акгы сымхәазейт, аха сәацшыларала еиликаазар акәхап...

– Ғабырхәцә!

Уи зеггы сылазартә сыќан, иага қәа леирггы излабо адггыл еипш. Аха нас иихәаз уажәраанза исылазоз зеггы арахь исыланаржжит.

– Снашьти, уара Лиуба лахь уца... – Днасыгәтасит, амҒа сыт аанарго.

Снацәақәа ааилатцәан, стачкәымқәа снапқәа ғырхуа иаахьантәхейт.

Испырагылаз атзамц хаха снажәлан иќәыбаса иқәыстцейт: дышьтќьаны дцаны дкаҳаит, ашьаггы наиғашәит.

Сара стәцәза, амшын зәата иаашьақәза инеиуа псызк еипш, хәыцтрак сыхшыбаҒ инагәылазсар, ашьтыбжь исыграбжьныҒуа исыграхон, слымхәқәа иртадыдуа иалагон.

ДҒатќьейт.

Апсыз атыхәа аќьан, атцахь ицейт...

1985

АҚӘОУРА

Уи ауха икыдтцәа илеиуаз ақәа абжы затцәык акәын игоз адунеи. АжәҒан шынеибакәу зы трахан, зхы лахаз мшынтцас адггыл ахь илбааеҒон. Атцх ахата зхыцтрак иаҒызан – убасќак ирацәан, илашьцан

икыдхаеа илеиуаз ақәа. Атцлақәа мақҕахәара ирызнейхьан азы, фони уааи ирхылтцуаз алашара атцәахит.

Сара ақәа сацәыхьчан, нап сыланакыртә еицш мыч амамызт – сзыфназ афнейхачаца баагәарак иафызан. Уи хыпцхьазарала ирацәаз ауадақәа цхан, алашара блахкыга рыфнаршын, иахьабалак ухы-угәы ухазырштыша, уцсы узыршьаша акы уцылон.

Аха... аха ақәабжьы рзынкыломызт афны атзамцқәа, уадацыпцхьаза ирыфнатәон, ирыфнамзоз алашарагы архәашьуан. Уажәраанза зейтхәа, зейрцагьа иказ зегь нхьыдышьшьит, рхы ахьыргара рыздырамызт, ишәазызон – ақәабжьы шәартара дук алатцәахын.

Саргы икастцара сақәымшәо сыфнахеит, гәагшақә исышьтан ақәа, сыфнытцка акәушәа еимахан иахьлеиуаз – соуразоуроу сқәабжьыцәгьаны схы збон. Сыфнымтыр ада цсыхәа шыкам санахәон ақәа, аха абаскаамта сахьылакоакуаз сананажьуамызт, атцх ахь, азахьы исыпцхьон.

Хырпашья змамыз ҕәәарак насыдгылеит, ацьал еицшнысшьалон уи, ашә еимцаа атцх қәа аналахәашара зыссымгәагьуазгы уи азоуп, ақәа тых алахәашара, алазра. Ақәабжьы нацьнатә аахыс ицәаз, цәамтхаа еижьагак иашьахаз, иҕанахәаз мчык арҕыхон сгәатцан, уи амч сыгәон адәахьы. Адәышкәагьазаҕе, тцхы лашьцеи ақәаршафы цәгьей еимаркуаз адәышкәагьазаҕе икан сара стыпццәкьа, аханатә исзыпццәаз стыпц иаша.

Афнду хыхь, тцка еимыздеит, мац шымтцуазгы ара сыфнейжьтеи, исымбацыз, сзыфнамлацыз ауадақәа спыхьашәеит, аха уи цьасымшьеит – ус ари афны иснарбахьоу ассирқәа мачымызт; настгы, саамта ааиуан, иццактәын. Иахьанза еиқәырхагас, хыхьчагас исшьоз сыфны уажәы кыр шықәса сызтагәакуаз акеицш избон...

Ашә неимысцаан, згыгцәа ргыланы исзыпцшыз атцхи ақәеи инарықәкны сҕынасхеит...

1994

АЛАШЫБЖЬ

Тцхагэазы игеит уи. Атцх лашьца агра интагьежъыз хьаатцас игон такэаамта, еихсыгъра ақэымызт.

Изеишуази уи ала? Жэфонума, дгъылума, тцхума?

Бжызатцэыла иахэон ахатэы, уи лымхак ақынза ишыназо агэра агон, агэра агон ишыкоу уи алымхагъы – акгъы зафымшэо, изахауа иара ахьаа, агэырфа, азатцэра...

Асас еиххэаны гэагшақэ дгъыли жэфани ианрейшуаз, атцх лашьца нахэлатцэозшэа, абжыы тахэаеца икалон.

Убас гэырфацэгъак атцан уи абжыы, сиарта схы сзыламкит, сгэы адэныка, алашыбжь ахьгоз ахь исыхон.

Сахьындэылтцыз етцэак зтцаршэымыз ажэфан саатцагылт, итцзыртэауаз алашыбжьгъы саагэталанакит.

Атцх ажэпара схы нақэк имацымкэан снаскъеит, аха алашыбжьгъы иаха-иаха инаскъон. Уи сыхон, уафы ибызшэала иузымхэо сара стэык ахэозшэа снарбон...

Алашыбжь наскъон, саргъы сашьталаны атцх сэагэыласхалон есаaira. Аха нас саатгылеит, алашыбжьгъы анаскъара иакэытцит.

Ахаан еихсыгъра ақэымшэа игон уи уажэы.

Сара сакэзу дгъыли жэфани ирейшуаз, ала лахьыцэгъа акэзу сзеилмырго салагылан атцх...

1994

АЖЭАНТЦАРА

Сара ажэа сынтцоуп: «Абри аамтазы, абри атыцан усзыпшыз!»

Уи аеҳэара макъаназ иааигэам, аха сгэы иамузт, заанатц сааит: ҳайқэшэара аума зтцазкуа акоуп сара сзыхэан. Убри атцыхэалагъы, ихэахьа шынасаҳаз тынчрак сымам, сгэы инықэишьыз анлабфебахо сахьццакуеит.

Апхъа, иажэа ахы ахьхоу цкъа ианеилсырга, акраамта исызхатцомызт, схы исзадкыломызт. Ишца?! Избан?! Цоуп, ус еипш ажэак сазыпшы сара аханатэгъы, сцэа иалашэахъан енак, ахара-наскъа сылапш адырхало сышнеиуа, итцааршэыраха ишсыхьзоз. Сдагэа, слашэы – зегъ акоуп аеыснарбон, аеыснархауан. Аха абриакаратцэкъа игэгэахап, имчхап хэа сыкамызт.

Убри инаркны сымфа иахьынзасыркэаратцаша сашьталеит сара. Аамта хырцашьа змам аеҳэарахьы аеаднахалон, аха ма иарбаз атып шыақэсыркъар, иажэа исзыпнатцэоз сеацэызгарашэа збон.

Акыр мфа пысшэеит сара абас. Урт зегъы, сара саламырхэзакэа, исзызбаз атып савыргошэа сгэы иаанакон цытраамтак. Ус сшыказ ицъашьахэатэу аартырак сазнеит: иага мфала сфынасаргъы, дара зегъы уахь, иара ажэа снызцази сареи хайпылартахь ихан!

Убаскан ауп схэфы ианааи: мшэан, абри аамтазы абри атыпан синиарц ажэа анысзааицха нахыс еилкаамзи сара шсакэу дзырманшэалаша, са ишысуалу уи, ишсыдтцоу! Убри инаркны аеырххара иацсамкэан избеит, агэрагъы згеит узқэу амфа ишацныкэатэу.

Такэаамта убас, азгъы иштнапааз иеипш, сласза санын сымфа, есаaira сығэҳэареи стыпи сырзааигэахо. Исынтцаз ажэагъы цасеипш имчны избомызт, исыласыгзахъан, уи моу, нагзашьас иаиуа сазфлымхан.

Аха схы-сгэы азтаны сшааиуаз, гэыфбарак сыхтанакуа салагеит: ажэа сынтатцэкъоу, ма схы зжэоу? Ари даара саргэамтит, даара саргэатеит. Атцыхэтэан фацхъа схы агэра асыргеит ажэа шыкатцэкъоу, камлашьа шамам. Убри нахыс хайпылра сахьццакуа салагеит сара...

Сшыпшыз игеит аеа бжык иаламфашьоз уи ишыапашьтыбжь. Уажэраанзатэикэа зегъы зытцазырзуаз ус гэгэак шыспигалоз здыруан, сазыхиан.

Дааскъон есаaira...

Даасыдгылеит.

Ажәа снызтаз сара схаҭа иакәны саҭхьа дгылан...

1996

АСАС

Иахьанза сара азәк сакәын абри аоны иахыз, апшәымас иамаз. Аха рацәак тѳуам ҭазәгы дыѳоноушәа сгәы иснаҭо салагеижьҭеи. Мышқәак раҭхьа иҭабыргхеит уи: ауха сҭатҭасага зәзәаны иахьықәыстҭаз, ашьыжь ахәы аҭатата, асапын шәах амаѳаны избеит.

Иаасамхацәгьахан ауадақәа снырыѳныс-аарыѳнысит; зегьынцъара имѳашьо испылон апшәымара иашьҭаз азә ишьҭақәа. Са исызгәамҭеит акәымзар, акыргьы тѳуазар каларын уи ихы имабзиаха сыѳны дыѳназижьҭеи. Саназхәыц, исгәалашәақәаз маҭым: зныкымкәан-ѳынтәымкәан тҭхагәазы бжык сшарҭыхахьаз, ҭенакгы, сышәкәқәа сышрылаз, аҭеиѳхәа икыдрыжьлаз ашә абжыы шгаз. Ускан апша иақәыстҭеит, избанзар, схаҭы исзаагомьыт тәымуаѳык дымтҭаа-дымпҭшаа сыѳны аѳналара игәагьып хәа.

ѳналашьастгы имази, ацаҭхақәа са снапы иакызтгы!

Аха дшыѳналазаалакгы дыѳналеит, аамталагы акәым, апшәымак иеицш. Уи ус шакәу убаратәы икан. Асас абас иеҭыртла дныкәом, уи, ҭхәарак змоу иказшьала, ихы иразоит: иажәа уашьуам, иус уашьуам, убла дыхкьакьалом. Ари дшааѳналаз, зегьы хыла-гәыла еилеитҭеит: амебель ҭакала иргылеит, атзамцқәа злачабыз ақьаад ицсахт, сышәтқәа ртыҭан, ацәақәа рхьыршоушәа еилыграза шәты ҭаастақәак ықәиргылеит... Уи азмырхакәа, данцоз ашәқәа, аҭенцъырқәа кьақьаза иартны дцон, ма азәы иеѳыѳнеижьлап хәагы дшәомьыт. Сара саазқәылаз сыѳны сдәылтҭзом, аха анкьа сандәылтҭлозгы, ашәқәеи аҭенцъырқәеи ыҭарбака иамыркыкәан сдәылымтҭыцызт. Изыхызызаатәу митәык ѳнамзаргы сыѳны, иѳноу зегьы сара истәуп, урт иреигзатәын, ихьчатәын.

Аха сҭьабаақәа капеи кылтҭасгы изымшьоз, азы иазтарц зҭахыз азә дсызцәыртҭит, саргы итҭазгалаша, дызлаѳнысҭаша акгы схаҭы иааиуам. Аҭхьа убасшәа сгәы иаанагон, ихымѳаҭгашьақәа злаказ ала, уи ара дшацшәымам еиликаауеит, убри азоуп аѳнгы рацәак хьаас

изимам. Хъаас имазтгы, ашәкәа кьақьаза иаанижьрымызт, итатын ацыблаахгы иахьабалак икаицсарымызт – аоны амца акыр алымшози! Мап, ари ауаф иаакаитцо зеггы хәмаршакә икаитцоит, дазхәыцзом. Уи апшәымара згәы итоу ипшра имам.

Иара ешьыжьы цъара дцон, аусурахь акәхап, хәылбыгехан дгъежьуан. Даныкамыз изакәытә гәтынчрази исымаз, анацъалбеит, шака срахатзи! Анкьеипш.

Аха даакылсуан ифызцәа иманы, нас шаанза шәахәаран, кәашаран, аоны дырхыцхыцуан. Акырынтә иакәыскхьан сналбааны сырзыцәгъахарц, излакақәоу зеггы мзакәа ирасхәарц, ианамузах, срытцакъаны идәылысцарц. Аха иахьа-уатцәы дықәыцқьаап хәа гәыграк сыман акынтә, сәааныскылон. Мышкызны игәатцәа иалсышт, иара ифыза ахабжьақьала дшаматәам ара, усқан иматәа-ифытәа аашьтыхны пшьаала дахьааз дцоит, аоны этәу, иагъзыхәтоу изныжьны.

Аха уаха умцсит! Затца дыонымтцра, иаха-иаха сатәаимбо далагеит: ак кыдиқьаларын, ак кайжьларын, ак дахқьашаларын, ибжьы ихарззала телла азәы диацәажәаларын... Ажәакала, сара сыцсы тасгы ипхьазомызт! Рацәа еилахоу иеипштцәкьа иеыкатцаны дықан, апцәеирымга!

Шьыжьык абартқәа зеггы змааназ еилыскааит. Шықәсы рацәала, сыцәа ыкамкәа, сыфа ыкамкәа зеизгара сафыз, сыоны ионагылаз зеггы онихәан, афыц аонаргылар дафьзаап!

Баша схы сжьозаарын, ифнытцырц згәы итоу иакәмызт уи, идац аиркырц дашьтан.

Мап, ари ахамацагъа ирдыртәуп аоны алахәмарра азәгы азин шимам, уи иапшәыматцәкьоу сара шсакәу. Иахьынза сычхаз азхоуп, шьта хәатыхла хайфамгылар ада иауам. Аамта ааит, лапшәаба хайнианы хус ишахәтоу еилыргатәуп.

Слымха кыдцаны сназырфит, иеахьейтаз гәастарц. Удак афы кыгәчыгә имшын. Уахь сеихейт. Аха уа снеиаанза, еацъара диасхьан. Исахауан инытцакшәа ашәакгы шихәоз, ихы-игәы шазтоу мфашьо. Баша сыгехәызжәон, иагъа зундазгы, нап иласкыртә сызихьзомызт, уажәы-уашьтан снаихьыпшып шысхәоз, еа удак дныонашәкәа дцон.

Ус кӱардӱк сахкӱашан икахаит, саргыы сшанханы саанхеит: аӱӱардӱ
икахаз ашьтыбжь мгазеит! Иаашьтысхын, ишсымчыз адашьма
иныкӱсыкшеит, аха... кӱытгы ахӱлымшӱеит.

Сышьтыбжь фныфуамызт афны, са сыфны! Исамхацӱгӱаханы, икасто
саӱӱымшӱо сгылан. Аха нас схы снапафы иаазган, асаркӱахь сеихеит,
уи еснагь епышӱагас исыман.

Снадыххылан снаныпшылеит, анкьеипш схы шанызбаало агӱра ганы.
Аха уаха умцсит: уигы агӱы тацӱын.

Ани иашӱахӱабжь шгац игон.

Сара шьта ара аангылашьа сывамамызт. Ашӱ ааимысцаан ашӱхымс
сныкӱӱгылеит. Адӱахьы илашьцан, уыла атцӱыршы тахызар иумбо...

1998

АБЛАЗАТЦӱ – АЖӱФАН

– Алахьынтца ыкам умхӱан, икоуп, ишцакам, – фӱааитит Аслан.

Ешыра ахӱадакӱа руак иафгоу амфа хануп. Ашоура баацсы, асаба,
хабцӱар хьанта, фаха лацӱеихьшь ахьыкахамтац – уаха нахӱлымшо
хаапсаха хнеиуан.

Гас ихӱамоу иреицӱан ажӱфан иалашьыхыз амра. Ага ихымта
уеацӱузап, уи абла ца – мап, ужьы хтны иабейт, акӱеиц аӱӱшӱазшӱа,
инкылнаблауан.

Иахьыгӱрагамтаз, иахьшӱартаз ханазааигӱахалак, жӱаӱӱак
неимахдон, егыс фӱахтуам. Ас икоу атыцкӱа хамфан имачзам. Ахӱӱеи
ашӱапыцӱапи рыбзоурала зӱеыцхьак инеиуа хамфа цӱара-цӱара ага
ибартахартӱ аецӱырнагон. Нырцӱ итӱоу илацш ухьзаанза уи атыц
ианыстӱуп, анакӱымха – иухьзар алшоит ихы. Азӱым-фыцӱам абас уи
ихымта иагахьоу.

– Ахшыф гӱгӱа ухӱеит, иузыртцада?! – атцӱы наиластцашӱа зуит сара.

– Баша уахыччоит, сзыкӱшӱахьоу ссирк уасхӱоит, ицьюшьап.

– Ус анакәха, сеикәлымҳаха сзырѳеуеит, алакә ахаангы сазгаган.

– Лакәзам ари, ацабырг ахатоуп!

Амѳа азааигәа зееимыртаға игылаз аць амцан ашыац ҳаенылаҳажыт. Хшьапқәа еилаххит, ҳкбаѳқәагы нахшәаххын, ицсыршыагаха цшак наҳахьхарсит.

Ҳабжьара ацсреи абзарей шамаха рызбахә ххәазом. Хара-хара ҳархыкәшоит, дара шыкатцәкьоу, ишхытхәаам агәра хзымгошәа. Урт уцсы узеивымго уанрыбжьарк, еикәызго, зны шьардаамта иашьашәалан иубоз асаанзгә ахынзапоу – реаадырххар инеилаѳашьо! – ангәоутә нахыс убз ухапыц нақәургәгәоит. Имгәыгкәа ицсхьада, аха ауаѳ илацш иацәытәахуп хара хгәыгтра, ҳацсы иаххарзаауам, аидарагы ххала ҳатцоуп.

Ҷымт иныкәаагоз ари ацкара уажәы Аслан еилеигеит.

– Уалага нас, ианумузах...

Акәа агәахьшәа еилаханто алѳа хчылан. Цытраамтак ус иахатәан, аеыларкәзаны, ақалақь иахаҳаз гәылшьапк еипш еикәатцәасамсалха. Нас ашьтыттра иалагеит, еиха-еиха итцагахо.

– Аѳадатәи ацха атцака хтәан. Уаѳ дызхымыз ѳнык аанахкылан, ҳаѳноуп. Ацшәма, ицәгъарахошәа аниба, ишьамхы иеаиргеит, имаз зегь кажьны. Абасала, афатә-ажәтә азыхәан хара хцомызт, таха ҳазымто ақыртқәа роуп: бзарбзанла ҳажәтцара иналагаз идырхәлоит, идыршоит. Амала, ҳара ҳамцан иара усгы акы ахы архом, зегьы зытцака хтәоу ахәы ақәцәәґы ицжәоит. Цәыхассақәак нхалацсалоит ауп, егыс цхаста ҳамам...

Сгәы ѳарханы сахьiaz, исытцагәгәоз адгьыл ахьшәашәара иаҳа-иаҳа самәханакуан. Зқәала исныруан шака игәрагоу, ѳба шалам адгьыл, насгы изакәытә мчу ацәа итагзаны иамоу; исыхон, ашыац сытцарәеуа. Сгәы убасшәа иснарбон, аамтак абас саанхар сналашьшь сцарашәа, сышьтамтак ыказамкәа. Аз атцахь иагаз игазго ишынеихатәо еипш, адгьыл атцахь санагалак анышә хьантә сгәы иныкәҳап, уи алагьы иптәашт сара сзыхәан алашара атцыхәтәа...

– ...Уи ауха асаат акы инаркны хца рќынза чацшьатэыс исықәшәеит. Аены ақыртқәа еиқәтәашәа иќан, абжыаапнеицш ахысыбжы атќәацыбжы улымха тдырхуамызт, атцхгы убас тынч ишпамцари угәахәрын... Ахандакь иацәыхарамкәа тыц маншәалак ааныскылан, нырцә сацшуа стәоуп. Гәымста абжы аарла игоит, ахата збазом, анафс ишьтоу адәы ауп избартоу. Ацәа мыжда уажәы-уажәы ихъантаза инасықәхауеит, аха сәастом, насгы, сагазо ианалагалак, цхыз баапсқәак насықәпапоит, саргы сцәырханы саалтцуеит. Саатк аќара абас стәан. Ус... Иахъанзагы еилкааны исымам, уи абжы аиашазы игоу мамзаргы сзырфышыыз ацхыз иснархау.

Аќәа иахачыз алфа акыр итцагахахъан, ацштәгы ацсахит: уажәы ицәиқәаран.

– Ишакәхалакгы, ацәа сынтанагалон еицшаан азә слымха дынтахәытхәытит: «Аслан, угыл, утыц ааныжъ!» Ихәашъа убас иќан, дагьсыхәон, иагьсыдитцон; убас ихәан – хырцашъа змам акәны. Саргы иажәа ѳбамтәкәа сѳагылан, ацәа салыхәхәа снагәагәеит. Сахьцо цқя исзеилмырго сцәалашышы сышнеиуаз, адгьыл бжыцәгьак иархыцхыцит. Уи – ааигәа ицжәаз абзарбзан хы абжы акәын... Уажәацхъа сахьтәаз ауафы ишәара итнажааит, иацќьаз анышә, азыршы еицш, афақь ахылќьон.

– Уи зегы убарымызт, нас... – иамуит сгәы.

– Мзатәымтан, ишцасымбоз!

– Ус акәзаргы...

– Уи усым уажәы, узырѳла. Амалазатцәы аштә иқәгылаз ахатцла савалахъан, уи ауп сеиқәзырхазгы. Абас тацкәымк абжа иќаз, сыбгашшара иақәк зәаазхаз ацәыха алаќацаны иаабеит анша уи ашьапы. Унапқәа зкәымшоз ашәпара абжаранзатцәќьа иалалеит. Изаахаз, хагеимышхара, итәы башан, уатцәќьа инаилгон...

Аслан ацәажәара даќәытын, ус ҫымт диан.

Ажәфан шынеибакәу иблзатцә мацараха адгьыл ахь илбаапшуан, еихмырсыгь иаххагылан уи. Абас ажәфан санатцацшуа, анќьа зны, назаза амгәарта сантаз зхы зкыз акы аеыснардырлоит. Уи

аҫаанахоит, ажәфани сареи ҫаса акны хшыҕаз агәра сырго, нас хаицәызит акәымзар: иара – хыхь, сара – ҫаҕа.

Снапы сәахан, сыхәнацәа ажәфан иапыраскит. Анацәаду, арбаганацәа, уажәы – ахысганацәа, агәыбжынацәа, уажәы – ахтацалага, амацәазнацәа, анацәкыс. Нас – ихәышәзагахаз снаргәыҫа. Хаизгәыхәра, хаизгәакыара амитә ахыҫуеит – адунеи иакәлоуп: сара исыциит.

Абас сшанхашәа срыхәапшуанатцы, адунеи аныршоз иацыршаз мазак сзаатызшәа збоит. Сцәа-сжыы иалаланы, сшьа иацны мазамәала еиласоу сдақәа иртаныҕәоит уи – аханатәтәи амаза.

Ҫытрак сылапш анрыдсырхалалак, сәашьо салагон: снапы ашәпара иалиааз махәтақәоу, мамзаргыы снаргәыҫаҫы еипылаз мәақәоу сзеилыргомызт.

Хәмахәҫак, хәымәак!

Сыхәнацәа ажәфан дагәа иапыракын: «Абри соуп сара!..»

– ...Аибашьраҫы узқәымшәо егыҕам, аха сара сзықәшәаз злацьоушьаша рацәоуп. Акы – абжыы исаҳаз, әба – абзарбзан хы апжәамҫазы атҫла сахьавалахьаз. Абарт афхтыск ирыбжыаз аамҫакыә иҫазеит сразкы зегыы. Блеихакәысрак сапысыр ма сахьымзар – иахья ара субазомызт, метрак анышә атҫаҕа сыҕазаарын.

– Утынчымхози, асҕак цәажәатәыс иуоузомызт. – Игәапхомызт абри, дҫәылхны дшьақәсырҕыар, алаф ахь диазгар сҫахын. Ауафы иблазы иҫәаху цәыригарҫ дахьяҫыз сҫахымызт, усгыы ицәгыз хҫагылазаашья аруадаәуан уи.

– Уара ухәмаруеит, сара иахьягыы сшьара сықәымлац.

– Уцсхәыҫы уацәшәоит акәу?

– Сыҫсы сацәшәаны акәзам, аха сзықәшәаз ссиршәа избоит. – Аслан ихатәы дханагаланы даман, алаф сыцихәарҫ игәгыы иҫамызт. – Уазхәыц, иргәазырҫхеи убри аамҫа иакәыршәаны Кьалашәыр цыара итәаз бзарбзанла ахысра? Уи нахыс ма ихысындаз! Зыбжыда исаҳаз? Изеикәшәеи ахатҫла савалареи абзарбзан хы атҕәацреи?.. Абарт

азтаарақәа схы рықәпысәит, аха ртак сзыпшаауам. Еилыскааз акы затқәык ауп: ус баша акгыы қалазом адунеи ағы.

– Даға хшығ гәгәак ухәеит... Уи шқа?

– Шқа умбои, ҳаңьал аханатә ианызбаха, ҳаира амш хшақәитым еипш ҳақсра амшгыы ҳанақәитымха, уи ауха сзыхьчаз атла еитазҳаз ианейтеихауаз, баша ихы иааташәаз қайтқомызт, аха иара дызлахәымкәа қыара избаз аус нейгзон. Уи – ахатқла еитазҳаз, аха егырт: убри атықан аоны зыргылаз? Ауха қапшыатәыс сақәзыршәаз? Аены избаз, сызбаз? Сара схата саниз амши асаати?..

– Азын ахәашаз амқаду ағы уанкыланы уздықыз амзышәа? – инаимыздеит саргы. – Аены аилашәшәымтазы рапхья ицәыртцыз аетқәа? Итқырны икарыжыыз уанду лахәшьяпқа лмота хәычы леимаақәа? Быжышықәсеи бжымзи бжымши рнақстәи упхыз иалаз, ухьяа мацараха уаныжыны ицаз, зқәа амсыр қыаадыш иақыаз апқәызба? Қыалашәыр ихысыз иан лымгәарта дантаз илейшыз алапина?..

– Сабду мғык қикарц айгәышә ахымқанитцаз, ихыста нақәеи игәыбжынақәеи рыбжъара иалалаз анацқар? – Уи сейгәыргәеит – иахьсымидаз; избац Аслан иакәын, қапхья дысзааигәан. – Саб илымха қазыртқәиуаз атоурых артқәы айбашьраан инақәкыс хызтқәаз ахы? Абахә иақаз ашәарыцақ ишыапы иатқканы илеиз ахахә?..

– Рапхьяза акәны узцышьтылаз, зыкны «уабцъар» еибамгаз апқәыс? Иухапыр инейуаз атқыс ухагәта иқәнаршәыз ауац? Ахәырма уаналқкыз иутаптқәаз амахә? Уейгракны ашьашьма уантатәаз хараза, Африка абнатоурағы зыцсы зхытцыз аслан? Жәқан икыдшәаны хлантцы италаз аетқәа? Исхаштыз: ижжаза! Нас – ахра иаласоу адац? Нас – ухы зықәкны ихыртқәо ақды?.. Уара ухәашьала, адунеи ахынзақоу ашьапы ишнықәгылаз, уара азәк уакәын хыщыртас иамаз, аеазтқәылх изышьтаз.

Аслан даапышәарччеит.

– Ус сымхәеит сара. Сызқу убри ауп, ауаа – ицсхьюугы, ибзоугы, имицгы – рлахьынтца, рразкы убасала еилышьуп, сара иахьатәи сқәыпсычхара, иахьатәи снақәақәацара зқышықәса рышьтахь

дыдраха адгьыл инықәфыр алшоит, ма асду анарур, азәы иацъалхар, ҕазәы изынасыпхар, ма амра атыф ианаркыр, ма...

– Мтцык абызкатахахь ахы архар... Башоуп уи зегъы, ажәақәоуп. Убла иабо затцәык ауп иқатцәкьоу, егырахь зегъы хытхәаауп, цхызуп. Ауафцсы ицәеижь дтақацоуп дзатцәза, уи антытц, анахыс акгы изалазам, дәысакароуп иара изын. Ахәа халыппырц ҳақоуп ҳазынтәык хара имгакәан, умыццакын...

Исхәаз шидикылаз симырбеит Аслан, зымфа дыпшуан. Нас, зымфа дшыпшыц дыпшуа, ибжбы нытцакшәа даацәажәеит:

– Стәанала, бла иабо мацарала ишьақәгылам адунеи, абла иханатцаз мацарала...

Ақәа инахыкны алфатцә шкәакәа хәхәаза тцәфонтцәы ифеиуан, хыхьынтә иазылбаашьтыз шахак еипш. Атыша итызго еикәырхагас акәу, ҕыкнахагас акәу?

Атцла ирықәыз, амра ца иарчалаз абгъыжәпа ахәажәцәа ақәнын, абырг ибаф еипш, урт ирылпшуан амахәқәа...

Ладатәи ацхахь инеикәырццакны фынтә атқәацыбжъ геит.

– Уа итәоу роуп акаамет иақәшәаз, – ихәеит Аслан.

Шьта идәықәлатәын, ханхацәеит. Ишахтацәамызгъы, ҳоагылеит.

Иахьантәарак гәагшақә иҳашьтаз амра ажәфан агәта неифонатцәан, уажәраанза еипш акәымкәа, улапш итазо аеырмашьца амшын ахь албаара иафын.

Уажә ҳзызнеиз атыц ишәартоу рахь ипхьазоуп. Азганк ҕқьарстаны Гәымста азиас ахь илбаауан, егыи – казгы қьантазны ифаган; хахәқәакгы аныжълан. Уезываутцәахыша ма чықк ықәгыландаз ахықә! Нырцәынтә ауафы иакәым, ацгәытцәкья ниасыр игәоутап.

Иуадафын, ицәгъан ҳапхья ишьтаз амфа кьяф агәагъра. Иауан ҳахыкәшаны ҳцар, ласкья амфаду иацрыгоу мфахәастала. Цоуп, усқан хамфа аеароууан, аха ари афыза атыц мшьтикахь ҳкылнагомызт.

Ҳаивагыланы ҳеынаҳхеит, ҳаапсара излаҳалнаршоз ала ҳаццакны. Ҳаивагыланы, избанзар, ҳуазэк диасны егы дынхар, нырцә итәоу азныказ ахысра даҳымзаргьы, игәиеанызаауеит, ашьтахьтәи деибганы дишьтуам.

Ҳнахысхьан еипш – псеикәырхага шьағақәак роуп инхаз, – блатцыхәала избеит Аслан ихәанга адгьыл ахь аешҫынанахаз. «Дшьацәхныслеит ауп, уаҳа акгьы», – сажьеит сгәаҫкәышра, саргьы саанымгылакәа сиасын, рапхьатәи атцла сыҫенаваскит. Усҫан ахысыбжь гахьан, егьсаҳахьан, аха ихастцар ахьыстахымыз аҫынтә, ишсаҳаз еипш иаразнак исхасырштит...

Схьацшит. Аслан агылара даҫын, иаргьа напы итцаргәаны. Аха изышьтымхуаз еидарак тцака дагон, даргыломызт...

Аобатәи ахы дзымқәацо асаба цәөеижь дныланакит.

Сьшзахәоз сеихеит иара иахь. Снаихаххуан еипшаан, сааигәа асаба шьтҫкәеит, инашьтархх игеит ахысыбжьгьы... Аслан ивараҫы сҫынҫасыжьбит.

Апсхыхра даҫын. Игәынқьыбжьы игралаз ашьа иахәаеуан, аарла акәын ишгоз.

– Уаргьы саргьхандаз... – еилсыргартә исаҳаит, зхы ихьзаз изы акәхап изиҳәаз.

– Умшәан, уажәытцәҫья, уажәытцәҫья! – снапы наикәсыршеит, дырхәазаны дықәызгарц.

Аха иҫситомызт, иҫеирххон, изыҫкалаз ахьаацәгьа иеацәигарц итахызшәа. Дызқәыз адгьыл ицәмачын, дҫанахәон. Нас иеиқәикит.

ҫыцха даҳышьтаз даасырхәын иблақәа хызөеит. Дхьантан, иртцысра ус имариамызт, аха макьана ацсы цха илан, дмыхьшәашәацызт, итцегь дхьантамхацызт.

Убасҫан Аслан ицәеижь аатрысит. Ани, нырцәтәи, сьзҫқәаз ибазар акәхап, дсеихсит, аха Аслан сихьчеит.

Снапы икәырша снаиваиеит. Дшыпсхьазгьы сеикәзырхоз сөыза есаaira дыхьшәашәахон.

Абас хашьтан, азэк иеипш хаилатцэаны, апси абзеи, ажэѡан блазатцэ атцака.

1994

АЦСАТАТЭ

Иацоуп Алхас анышэ данахта. Иахья ицсататэ хаманы амѡа хақэуп.

Ацсататэ – ашэаныуа лактацэгья иоуп. Ацъ еипш дыгэгэакацаза дшыкоугьы, уашэшэырарак иныцшуеит, ицсырта ахьыкоу аргамахазшэа. Ижакья цэѡацшь еилажэжэа ишцы иагэыдыгечеалон.

Дахьяаго, илахь еимарцахэ, жэак имхэацт – аскаамта хахылымгац уамашэа ибозар акэхап. Аткэацэа анеитнахапсахлоз аамтақэа цеит. Аакьыскья, ихабжьяхтахьаз ажэа еилаганы, бжыѡык хѡызцэа шыны ихартеит. Харгьы ацкы хуит: хѡык икны ихамаз рыхэдақэа ахэызба натщыны, ишыпатцатуаз ирызнаагеит.

Абри зегь изымдыруа дыкам, еицэоу дазыцшуп.

Славик шахала инапқэа ишьтахь ифеицхэан, диапцаны дааигоит. Ашэаныуагьы иемырххакэа днеиуеит.

– Уара атэыѡақэа узымтаз... – дыгэрымуеит Славик. –
Уцэкамбашьхон зегь рыла!

Ашэаныуа фитуам. Уи ифымтра деиланагоит Заур, уажэы-уажэ деицралоит.

– Быивал, панимаиш, бывал! – иеыртацкэымны иацхья днагылон, ашэаныуа илакта цэгья иатцамхоз илакта ырмацэысуа. – Ма дбыѡыр, уара, хаиуанк ишахэтоу еипш... Уаангыл, уаангыл, уажэы иухэлэшэаз убз арахь итысцашт, са сеибгазар!..

Заур зегьы хзеилахауа резинатэ магэқэак ишьоуп, дыртацало; ахэынцэа-зынтцэа акы ишаѡом, избанзар – далакоуп! Дук цуам дрытаеырбо, аарлахэагьы дыртыхэхэо даацэыртцижьтеи. Кэачара анеимыртцэоз иаргьы инапы налимшьыкэа дыкам, ихэом акэымзар.

– Иухәар, анацъалбеит, ҳаргъы ҳашътамлари, иудыруеи акы нхазар. Уаҳа рыцъашъарак улазамкәа, изыржәпазеи абриақара угәатцәа, иумбазои ахъта хъшынцәо! – ҳаерыцъатәны инеиҶаҳархълоит, аха уаҳа умпсит: ахахә хъшәашәа акы уанахәара аҳа, ицәыригом имагәқәа «рымаза», тоуба иузшәа.

Иаргъы дахъшьыцааго игәапҳаны, инархәы-аархәуа, имагә хазынақәа дрызгәдууа инаҳирбоит. Еиқәатцәа самсалза, хымцада, урыс қаттамтам, ахәаанхытц цәоуп ирықәну, еиҶекааза, ицшзаза.

Аха иазууеи, ицәдуцәоуп иара ахәаша, хацалакык дшеибгоу дтазоит. Ҷынлаз, уахынлаз – шамаха ишьихзом, иавтомат минутк иадамзаргъы ишнықәимтцә еипш. Ишьаптаршәқәа аницсаҳуа убас цаҳажәқәак, кынтыжә цжәаҳақәак цәыригоит, рыффы рқьиуа, ицъоушьап абасқак ахыицшааз. ИанҶыцыз таацәарак ирызхашаз ықан, рхызатқьагъы рыхчықьагъы налатцаны. Ма шақа еилацсоузеи рыцштәқәа!.. Амца иеҳәакны ианирбалак, Ҷацхъа ишьапы инакәыршаны имагәқәа ишьеитцоит.

Абас изҳара изымбо дышрыхәапшуа... ашәымтак иеаацсахны, ибла мацәысха инаҶеаикшон, инацәа дугъы нхеиршалон:

– Меҳ шәымоуп, меҳ, меҳ! Башазагъы шәымгәығын саныршьлак ишәзынхоит ҳәа! Уажәнәтә сшәиуеит, смагәқәа сышьхны изшьазтаз дсышьтаргаларц. Ишәаҳама?! Шәара Ҷадхәысаа, ацстазаара иашатцәқьа ахықоу Нарцәоуп, уагъы магәда схәартам. Ишәаҳама?!

Амитә иҶыцхәацәоит, араҳъ – игызмалза цышәарччарак ихы-иҶы иахытцәон. Ус ауп Заур: табыргыла данцәажәои даныхәмаруеи реилыргара уадаҶуп.

Ҷахъцоз хәынцәаран, кытцәыран. Ааигәа илеиз асы азныказ ибахтәаза аеышьтанакшәа ауит, аха нас ианыпҳарраха, уарла-шәарла ицәыртцлоз амрагъы анас, иазымычхазт итцыкәкәо иалагеит, адгъылгъы цсаан унылашьшьуа ихәынцәарахеит.

Алхас быжьҶык ишьны ихартаз дрылан. Данрымпытцашәаз дшеибгаз Ҷашьомызт, избанда иаргәтцыстаҶ ада уаҳа хтыц инзамызт. Иаргәтцыста акәзар, ихы иадыргыланы ишеихсыз удырратәы, ихахәы

хыблаа-фыблаа иҕан, убасгыы ицэа арахь иалпшуан иалалаз ашэақьхэшэ. Даныршьхызгыы айтныпсахлара аламталаз ауп – цқба дмышьшэашэацызт.

Ашэаныуа хгэы иштамыз ауп дышхампытцашэаз. Иццышэахтэхьаз ашэанцэа рхабла халсны цшыхэра хашцоз, фнык афы быжьқэак геит. Аоны былны игылан, шыта еиқэханы ифнугоз егыікамызт, еихапсыхэк иадамзар, дара рхыргэгэартагыы иацэыхаран, убри аҕынтэ хара хтэык иакэхап аахгэахэт апхьа. Аха хзашьтоузеи хэа хеыпхьакны, идэылтцра хазыпшуа хаагылт. Дук мыртцыкэа мышэтцас аоны ашьтахьала дындэылбгеит уи, ишаанагара иҕаз еихатэ печкьк иазқэынтцаны.

Ихамфатэны аштаб афы хныдгыларц хазбеит. Иудыруеи, хэы итахаршэша ак хэургыы. Аштаб зыфназ афнеихагыла ду саркьак еибганы итамызт. Иахьанза еиқэхашэа иаауан, аха иахатэи ахысрақэа афымсит. Атзамцқэагыы ана-ара ршьыхрақэа рымпцеит. Аминақэеи абзарбзан хқэеи ааигэаза ишкахазгыы, аоны ахататцэқьа иамаахеит.

Апшэма итақыра иманы афеафака дықэтцхьан. Имазарагыы иахьынзалшоз иқэигеит. Иналаршэ-фаларшэ даалон, ионы-игэара илапш нахигарц.

Афбатэи аихагылахь аламалазгыы азэы дхаланы дыцэомызт, зегы тцака азал афы ишьтан. Шэеыпсаҕьаны шэиала, ауадақэа мачхэума, акы нашэылахар шэызынтэык шэыннарцэоит хэа, акырынтэ дрылагьежьхьеит Заур, аха изахауада! Азал пхоуп, уахынла ауацьяк амца тартцоит; уфызцэагыы ацьцьяхэа уахьрылаиоу угэы тынчуп. Насгыы, азал афы еиха ишэартамшэа иҕоуп: ф-тзамцк ирылҕьаны ишцафнапжэари абзарбзан хы! Аминаршэга акэзар, уи атэы цэгьоуп, аха макьана Анцэа даххылапшуеит.

Уахык, аштаб афы пхьатэыс ианхау, Заур, слахьынтца цысшэароуп ихэан, хыхьтэи уадак афы дышьталеит. Цасхэа, ауа убас еипш хысрак тартцеит ақыртқэа, иаашаанза афыв-сыв, афыв-сыв рымшын ихавыікькьа ицоз ахқэа. Уахагыы иааихымсыҕьыз аткэацыбжьқэа рыгерылак имфасит атцх. Анша Заур ипшшэы ихыгга, аухантэарак лацэеихьшь шыкаимтцаз мфашьо, дагыуа-дыпсуа дылбааит. Уинахыс, ахэақэа реипш шэеилагэыгэуп хэа, уаха епныхэа ҕаитцоимызт.

Арациа иафаттаз иаамчыдахаз уаф дыккамызт аштаб афы.

– Иахатэи еимнарпит акэу?! – атэы налатцаны даацэажэеит Заур.

– Ткэарчал аверталиот шттаз рахан, патронакэак, гранатакэак хзаанагазар хэа ицеит.

– Ишхэыцыз имцар амуа икказма, еихабык дынрыжьрауази.

– Сара сынрыжьит еихабыс.

– Уароу?! – иаацьеишьеит Заур. – Уара ханузаанха кьаф хуит, егыртгы уара излауеигьу егыккам аха...

– Исыхьи сара?! – доатцкьашэа кайцеит, рацэакгы игэы азтамкэа.

Заур иблакэа цэыркшацаны днаизыцшит дпатазза, зэыркхыкэымтца итэаз арадист. Абжэаапны акэызтгы, Заур уи аминутаз итыц иирбон, аха уажэ ихамаз аус дазхэыцзар акэхап, ихыжжырц иафыз игэеибакра даиааит, иеааникылт, фатэык-жэтэык умазар ихэан, иаахьеиршшеит.

Какалк анахк – быста хьшэашэак, адырган ианшэыланьы икказ ашша иаларшэыз жьтцаак, – хамоахь хдэыкэлеит. Ашэаныуагы ифэы мыртысыкэа дахзынмыжьит; хыма-цсыма акрифон, зегьы ихарштны.

Хакэтцымтаз, акы рзаагар ихазнрыжьыртэ реихэарц инапы ианитцеит Заур арациа иафаттаз.

– Аткэа изтцаар?

– Уи хэ дахтэуп, рус алам! Убас сызрахэа.

Акыта агэахьы зыонкэа ирхыз еихан, ахэыцкэатцэкьа цхьаркит, Ткэарчалка, ашьха кьтакэа рахь ауа-атынха ирзыршеит, аверталиот бжэанатцы Гэдоутака ирышьтызгы мацоым.

Амоаду иацэыхараны абнарахь дынхон Алхас иаб Кэынта, убри азакэхап хэхьнеиуаз уаоцсык дзахэамхаз. Убри адагы, итэаз аверталиот Гэымста нырцэ икоу ртахцэа, ргэакьацэа рызбахэк аанагазар хэа, Ткэарчалка еихеит ауаа.

Амоаду ханытцны абна ханылала, уи шицэымгхаз ааиныцшит ашэаныуа. Уажэраанза ихэаеуаз ишэара иблакэа ирхылеит, хэагэтакы

еиликаарцгы днаҕаапшит. Даатгылазшәагы иуит, иеирххарцгы далагеит, аха шәақышьхәала икәакәа анкыдхаршаа, деитатит. Аштаб аҕы дынмыжкәа ддәықәахгалеижьтеи иқәхәланы дықан усгы, аха амҕаду ханнатцы гәыграк имазтгы, абна ххы нылахкит – изымычхәит, деилышшо далагеит.

– Апшәма, укоума? – ҕахтит, Кәынта игәашә ханнадгыла.

Аматцурта ашә аартны даадәылтцит Кәынта. Аукы, хцәышлак; ихы-иҕы акычырақәа меигзарахны ианын.

Азныказ хәизымдырызт, хатцаауа илацш нхадирхалеит.

– Шәааи арахь, бабараа! – ибжы иргеит ибла дшамжьо, ица иҕызцәа шхакәу аниба, ихатагы хара хашка даацакит.

Апсшә анеибаххәа, Заур иаразнак аус ахь диасит:

– Кәынта, абри иубо ацәылдыз дыцсататәуп, Алхас цсата шкәакәа ицсы дазкуп. Унапала душьырц дузаагеит.

Кәынта дхәыцуа дгылан, нас ҕааитит:

– Мап, дад, уи ишьала сышта-сгәара сызхәымгом, мап. Иара хәашабга Алхасгы ихәо икам.

Уи ҕацхьа лацшыла хәаимидеит, хзустацәаз ихаштны игәалеиршәозшәа. Ихәашья злаказ ала, зегы иаадырит ашәаныуа ишьра шитахым, «ишьала сышта сызхәымгом» шҕытцгаз, иаахтны мап имкит акәымзар.

Уажәраанза ихәмаз хгәыгра лабҕаба инхампытцабеит, аха уи цьеи иханхарцшрын.

Ашәаныуа еибаххәаз изеилкаауамызт усгы, аха иара ишизку акара ицәа иаламшәакәа дыкам, иблақәа шақышақьон, сса-ссагы дцысуан. Ажәәанахьгы илацш неирхахуан, уахьынтә цхыраарак дакәгәыгуазшәа.

Убасқан даахадгылеит Алхас иахәшьейтаб Рита. Зҕаб тцәрышкәак, лашья итынхаз, илыцәдууз бамба кьаҕк лыжәахыр иқәыршәын, аҕацәқәа кны леаалалхәалон уажәы-уажә; икылыжәжәаз магә

хырҕаахақәак лышыан, лшыапы мбаазарц азыхәан иакәлыршаз
ацелафан арахь итыхәхәон; ахьта дакын, лқышәқәа хиатцәааза иҕан.

Даахадгылаанза ашырхәа лаб иацхьаҕа дниасын, Заур иавтомат
днамтцасны илкит.

– Исышәт, сара дысшьуеит!

– Беаанкылишь, азҕаб хымдыр! – дналықәыцәҕкьеит Кәынта.

– Сара дысшьуеит, сара! – илуамызт, атцәыуара дакуазшәаггы
лқышәқәа қәацон.

Автомат леаларцс илкын.

– Быстыхә! – ҕацхьа дналықәымчит лаб. – Иҕахьыз хзымхошәа...

Аха Рита ак лахауа дыҕамызт.

– Лашья ишья луазар, мап шцоухәои!

– Ари шьюуразам, насггы азҕаб илусым... Лгәы цжәаны дыҕоуп,
дызтоу лыздырзом...

Ғазных иахзамуит. Заур деипхьхәыцаауа дгылан, изқәикра
изымдыруа, харггы днаҕәацшит, ацхыраара дахәозшәа. Ас Заур
дхамбеижьтеи акраатцуан.

Атыхәтәан игәыҕбарақәа иҕерылганы ҕааитит:

– Арахь шәаала...

Анышәынтра аҕнытцәҕка дымшьыкәа, ахықә ахь днаскьаганы
днықәхаргылеит. Славик инапқәа циртлеит.

Ахәлара иаҕын. Иахьак ажәфан иатцашьыхыз аптақәа неилытц-
ааилытцын, ажәфан кказа иаадырцшит. Хара хазхыцшылоз амшын
аразын пшшәы аманы тынч ишьтан, уи азаалара иаҕыыз амра апхын
еипш идумызт, ипхамызт. Ашәахәақәа ҕацшьза ххаҕқәа ирнылеит.

Ашәаныуа шыта идырхъан ицеипш, макъана инагзаны агәра шизымгозгы. Арыжәтә ишьамхы итнахызшәа, мчылатцәкья еихигон ишьапкәа. Дхаткәеижьтеи дызтаз ишәазызара дыхәнажәеит, ишша играцнаеит. Хитцагылатцәкьяны ауп днаганы ахылағъара дшықәхаргылаз.

– Макъана деибгоупеи, мшәан, уажәнәтә ацсеизгара далагама... – даагәрымит Славик.

Заур иавтомат аҫаххәа инхеиршалт.

Ари зегъ уамашәа ибаны, агәра изымго, ицсы еивтахо дыцшуан ашәаныуа. Заур автомат аниқәик, уи убас бжык тичеит, убас дхәаит, иааузымычхартә.

– Да-аа-да!!! – жәак ала ихәеит ихъаа, игәырәа ртәы зегъы, адунеи иаирхәит иахъантәарак деитцагәгәа дызмаз, жәәан хъантаран иқәыгәгәоз имаза. Иагънеицыреикит инапкәа: узшьуа ибла аҫацшреи ацсра абла аҫацшреи акоуп, зегъы ирылшом.

Ахысыбжь геит. Ашәаныуа ицыракыз инапкәа ахы ахыиаахаз игра интеикын, дхынааны длеит, жәак мхәазакәа – иихәарц иитахыз зегъы атцыхәтәантәи ихәабжь ала ихәахъан...

Алхас инышәынтраҫы инхәтәалан, тәыцақәак аанахкылеит, аҫатынгы хнаҫыхан, иханы игылаз аишәа хәычы инықәахтеит, аләатцә ахылтцауа.

Убри аләатцә затцәык акәын абра зыцсы таны инхәжъуаз...

1994

НЫРЦӘ – НАРЦӘЫ

Уаха нырцәка ицатәуп. Аиаша ухәозар, рацәак сгәы азтам: хәеихом, хманшәалахом уажәазы – сгәы азыәбахеит уахатәи хус. Гәымста ццак сеиәнашеит, нырцәи аарцәи сеимаркуеит. Изыхкьо – тцаа цәыханы исыгратәеит ашәара, схәыцра еснагъ уи иахкьяшоит, изаәсуам.

Гәымста наќ сшыруа аазгоит схаҕы, аха араһь сызмыррашәа збоит:
аарцәќа иаагоу амҕа исзыкәтцом схәыцра, иагъа зундаз, зыжәҕа тќяз
иеицш, игәәтеиуа нырцә иануп.

Хпыҕек, ҕ-хпыҕек араќа егърылшом, ирзыпсаҳәараны иќазам
исыҕрашәыиз атцаа. Ма исылсытцәќъароуп, исхъынпашало, цсеивгаха
сызымто зегъы насхытцны ицартә, ма зынзаскгъы иаҕыхәатәзам...
Арахь нырцәќа ирраны иќаз агәып сеихабуп, цшьҕыуаак рыпсқәа
снапы иануп, убри аќынтә, рыжәтә цъбарак цәгъа ишысымбозгъы,
сеааныскылон, егъыртгъы рҕахыи инаргар зуамызт. Агъфҕы
зыҕҕыоны избаз уаанзагъы дсымгацызт, уахагъы дызгараны сыќазам.
Нас узаанрыжъыз, узыхдырќъаз деилыркаала, угәы шейтампаз,
фырцъанк ажъагъ уатка «ушақәзыз» агәра дыргала! Избанда, нырцәќа
ацара хызрацарак иаҳзаҕызоуп, инеибеицшны зегъы ирылшом, азә
машәырла агәып дзалашәо дыќам. Иќалап, фырцъанк ауатка ипсы
еиқәнархаргъы, аха згәы ицәыхъшәашәаз, лахә-лахәы ишыклапшуа
иалагаз иҕызцәа рылагылашьас имази!..

Арантәи Аќәа ицәгъамкәа уалапшуан. Зцәеижь капсаз адауцәа реицш,
ихаккала еилагылаз Аҳабла ҕыцтәи аҕнеихагылақәа ракәзар,
ихәапштәылаха, игәырмацҕаха улапш инапыраҳауан. Сара Аќәа
салымиааит, аха амацәаз итакыз сықалақь гәакъа Тќәарчал ааста
инеитцамкәа игәхъаазгон, зык арра акәын иабжъаз уи. Иахъагъы
сзанымшәац – хаҕа хашә днылагылаанза дахъхазгәамтаз,
агәеанызаара иҳамаз уи аены иахъеибамгаз, хәхъажъаз. Хгәатцәа
зеилымси, хзырлашәи! Ақыртүа цынгыла гәгәак имоузакәа
хәхтнықалақь иеналаижьит, уажәы ихы имабзиаха, дшьагъуа далоуп.

Ажъымдыр еицш Аќәа иацәымыщхәыиз, иацәтәымыз Аҳабла ҕыц
сылапш наќәызган, агәахыи исырхеит. Мра шәахәала зыҕезыршышуа
цхәызбатцас, игәыкха, агаҕа ықәыртәаа амшын иаваиан уи.
«Мышкызны хазнеирушь, ххы вба аҳамто абла хазтапшрушь?!» Уи
ќалашъас иамоу макъана схаҕы исзаагом, макъана рацәак агәра
сызгом уи аҕыза аамта шааиуа. Аха хәпсадгъыл абас еиќәшаны,
азбжак цсны, азбжак бзаны аанхашъа амазам, хәжәларгъы уажәеицш
еиҕшаны изыќалом, ус ианыќала – зыбжа ҕаз атцла еиқәхараха
хзеиқәхом. Аќәоуп дара ақыртқәагъы рыпсырта ахыќоу, хәргъы
хәпсырта ахыќоу. Мариала ироуз Аќәа анрызнымкыла – зыпсы згаз
Егры нырцә иқәеибамзо убап. Аха хәргъы Аќәа анхазмырхынхә –
хусқәа шәартоуп...

Абарт игэкажыгоу ахэыцрақәа сыҕерыта стәан Ақәа салацшуа, убасқан ауп Агэызера ахбаантцәо, ихаракцәамкәа ажәџан аҕы џ-кәап еикәатцәакәак ангәастазгы. Уи иаанагоз еилкаан: «агэылшьапқәа», ихалахысырц ргэы итаны, ихамариаша иаауан. «Агэылшьапқәа» – ус рыхьз хшьон, аиашазы, зыцшра цэгъеи зцәәџеи агэылшьап угәалазыршәоз аибашьыга верталиотқәа. Ацхьа гәырцынтак икамыз акәап еикәатцәакәа дук мыртыкәа ажәџан ацқьараҕы кәрышьк иакараз шәытақәаны рәаныртцахьан. Иааихтәаны, мшынгәыла Гәымста иху цакатәи ацха иазааигәахон, рыбжьыгы шыта слымха еилнаргартә икан. Хаха ишааиуаз, ргәыштцақәа насырбаны иаакәтәиаан, амшын агәахьы идырхеит рхы, устәи ирхыкәшаны, цакатәи ацхаҕы итәаз ҳаруаа рышьтахькала иргәыдыртцарц. Уи ускак иадымхалейт, абри схәонатцы ххыргәгәартақәа реихсра иалагахьан бцъар хкыс ирымаз зегь рыла. Ацәкша еипш рыхқәа шытацаланы, иргәытцамзо иааргаз абцъар тдыркьон, ирымтцәаанза. Цәахәа-цәахәала ахауаҕы иалырдон аракетақәа рышьта, нас хәатцас адгьыл иалакацон. Ахауа иалырдаз алџа ацәахәа нкабаанза, ирышьтагыла рәаархон егырт рџызцәа. Цакатәи ацха акәша-мыкәша пжәаран, ткәацран, алџеи асабеи еилаханто ихчылан.

Ирдыруейт излакаҳажьша егышхамам, мамзар цъеи иргәаҕьрын абас имшәа-имырха аенышьыбжьон нап ҳалакра. Аха икалашт, Анцәа ихәар, убас аамтагы, ижышыуа иаххалаз акы ҳамайгзакәа хлантцы илаҳашьтуа!..

Рыгәқәа андырда, хыма-цсыма инахынхәын, Ақәа шыкоу идәықәлейт. Убри аамтазы, уаанза хџаха ззыкамтцоз ҳаруаа рахьынтә азәы изымычҳазт, рышьклахысра далагейт. Гәыпжәаратә усин уи: еихатә кәалзыла ихьчаз «ацсаатә» кәыбры цҳарак еипшгы ирымбейт еихьымза-еипымзо ирышьтаз, ираахоз ахқәа. Ацхьа инеиуаз «агэылшьап» ҳаруаҕы ипмытқьаз «агазара» ацкы аура ахы «иатәанамшьейт», аха иашьтанеиуаз ахы иакәнатцейт: иаахьахәын, алацәгьа еипш «аак-аак» ахга, ҕазнык ацха иажәнатцейт. Нас имыццакзакәа аҕыза инашьталеит, ахы қьан ақәта. Ирышьклахысуазгы, рырбыжкра шацсам ибазар акәхап, дыркәатцит, игәахы еикәыччо.

Убас иахьа ҳазынтәык хгәахы еикәыччоит. Ақыртуа бцъархкыс имам егыккам, цьацханылагы деикәшәазоуп, дамайгзакәа иахгәыдитцоит, ҳаргы, макьана ҳацсы штоу игәатцәа жәпа иалсыртә еипш,

хнейѣагыгуашѣа ааѣахѣалоит. Аргама дхалахѣмаруеит, амала,
иахъатѣи ихѣмарра атцыхѣтѣаны ишыхѣмархабыѣкѣхоу ипхызгъы
иаламшѣацт.

Аха уи ахала изыѣкалом, зда цсыхѣа хамам абѣъар хнапы иакаанза
хтѣаны хзыпшуам. Уи аѣыза абѣъар ѣамлазаргъы, уашхѣа ххѣома,
сеидроу! Азнырцѣѣагъы хамѣа зхоу уиазоуп: ихалшонатцы, хшьамхы
хнанагонатцы аѣа ус мариала аѣимѣаразы, ирдырразы агѣаѣ
ахъынзахѣзѣтоу, ѣалашъа шамам имагѣшьхѣа хѣтеицало. Уаха царѣа
змамкѣа икѣарцалаз агыгшѣыг аѣсы ианаѣѣыпшлак ишмитѣхо,
абжъаапны иалымшо шалнаршо еипш, напышьашѣалатѣѣъа
хаиѣагылоуп харгъы аѣа, меигзарахда ихѣжѣитѣо аиха ца махѣѣала
иаанахкыларц хѣѣуп.

Хѣѣеижъ уашѣшѣыреи хык иазымго хдоухаи – абарт роуп иахъазы
хара бѣъарс ихѣмоу. Ххы хамеигза ахымца ханаѣало, хѣѣеижъ
тахархоит – хдоуха еицахамкырц, илазырѣѣыша шѣытарак анымларц,
азѣгы гѣыѣбарак изнамыртцысырц. Ахы цахѣ-цахѣ хгѣатѣаѣара
анкылнаблаалак, тцсала хѣѣеижъѣа анытѣолак, хѣцсѣа наххытцны
адгъыл хныѣѣауан, аха убри аамѣазы ари адгъыл кѣеи, си, дыди,
маѣѣыси, аамѣа ахѣа ирзанымхуа ианылон хдоуха асахъа, уи ажѣфан
азы иаргамахон. Иахъанза хѣѣеижъи хдоухаи еиѣѣагашъа рымамшѣа
аабон, еиѣѣнымхо еилатѣѣаны иѣоушѣа. Аха аѣсадгъыл аншѣартѣа,
аѣсреи абзарей ианырзеимакрыраха, хшьа-хѣа иналѣѣеит адоуха
иныѣѣааго хѣцсадгъыл ишаѣѣырѣахоу, хѣагышаѣѣитым уи, хѣцсадгъыл
ахѣатѣала ишныѣѣатѣу. Хѣѣеижъ ала акѣын ишеилахѣаз хѣцсадгъыл,
иашѣыз, аха иахъа убас иѣаѣахѣеит, пхъаѣа еицакра зѣѣым «маѣѣала»
аѣеиланахѣарц азыѣѣан, иахъатѣи мшѣаѣаѣа иашѣххѣатѣын. Убас
аѣагъы еиѣѣырхашъак амазамызт адоуха. Ус анакѣа – еигзатѣым
аѣѣеижъ, иныхтѣуп. Азы иаанахѣаз имаѣѣа дѣзхѣыцзом, аѣсадгъыл
иаанахѣаз – ихы.

Анкъа хѣбаѣѣа акырынтѣо рыбаѣ ала ихырѣѣахъан абри адгъыл, харгъы
уи хѣлахъынтѣазаарын. Ауаѣы адгъыл ахъанѣара изыхгарц, изычхарц
азы иан лымгѣртѣѣы дышшѣуа еипш, харгъы хѣбаѣ ала еибарктѣын,
еиларстѣын хѣцсадгъыл, иахъаанза изѣагылаз ажѣфан шътарнахысгъы
иѣѣагыло иѣаларц азыѣѣан.

Аѣсадгъыл... Аѣхъаза, хшазыпшзамыз ахлымзаах анахзыѣкала, акы
ахароушѣа, уи азы сгѣы намзо салагеит. Исыднатѣоз мыѣхѣѣѣан, сымч

зқәымхаша, схәызжәаша... «Уцсы сыхтынтца!» – абас жәа цьбарала ицәажәон уи. Сыцсадгғыл-сан! Ижбышон, ишьашуан, еиқәызкраны иҕоугғы акызатцәык акәызшәа збон: пытҕык атцеицәа хшыа аблакьар, пытҕык хшыа ца нықәшны, ирцсахәаганы иналабар, пытҕык хабәә кәаш акынза хнықәхаха хафар... Агәымбыл, ацсымтә!

Гәдоута саннеилак, ацсра тәартас иахьамоу, ацсра ахтынраҕы снейшәа, ацсра амацәаз сташәон. Ахәсақәа, сыцсадгғыл-сан аҕәырчахақәа, рыбақәа ирхызбаалон: «Узтамхаци, иахьанзагғы изтҕои уцсы?!» Ашәы зхыкәкәоз анацәатцәкьагғы рлактақәа уи саецнырхәон – сыцсы ахытоу, «сыцсадгғыл схы ахьақәсымтцац». Ацсра гәгәала нап халанакызшәа збон, чмазара баапсны иҳалаеызшәа. Ускан «ацсадгғыл» схәомызт сара, аха исхәон – «ацсрадгғыл».

«Хьзи-цшеи згымыз, хадгғыл еиқәырханы иҳазтаз хабәцәа» рызбахә анцәырыргоз, сыбла иаахгылон ацсцәа. Ацсцәа ракәын абзәцәа мҕәкәтцәцәас ирымаз!

Схи сгәи еиҕагылан. Сгәы хацәнамырхарыла ақәцарахь, шыамҕала аиасрахь исыпхьон, уи шыхьзу, ишыламысу, Анцәагғы дшазыразу санахәон. Схы – аеыпхьакрахь, аееиқәырхарахь, еибашьра ахыкәм дгғылк ахь. Сара азәк сзыхәан акәым, хажәлар зегғы рзыхәан. Хандыртцәар ааста, хшынеибакәу хазбаша, хзыхьчаша кәакьк хәахтар еиҕуп. Урыстәыла дуззаҕы усеипш акәакь, хазламачу ала, еснагь иҳауеит. Усгғы аурысшәахьтә ацсшәахь хәитәгоушәа хкаларц егьхагым, ианамузах, Урыстәыла хналаз хцап, хцазап. Цсадгғылда ажәлар зыкәмло иҕоума, ацсадгғыл хцәызыргғы – ажәлар нхап...

Абас гәыҕбарала сааиуан пытраамтак. Сыжәлар макьаназы ргәы рапысуашәа збон, сазыпшын урт рыхшыҕ анеимкьо, ацсадгғыл ааста ажәлар шхәдоу ргәатцәа ианалсуа.

Аха сыжәлар рыгәгғы итамызт ихьатцырц, урт ҕацхьа амхәцьырра мап ацәыркуан.

Уахык нырцәка хдон. Азы хәхьнырыз, пытрак аатгылатәыс иҳауит, хәпхьака, хгәыхәанцо, быжькәак гон. Сара сгәы ак нытцасын, ашырхәа сышьтахька сынхьапшит, ишәакьаны иаразнак алашьцара зәалазырзыз бла рацәа снархыпшылазшәагғы саакәлеит. Снаргәыдыпшылеит атх лашьца рәата исхагылаз ахәкәа, избеит иҕархыкны, ажәфан рхагалан еилыцьцьоз етцәа гәартак, исахаит

зқышықәсала абри аиџаа тзырцәажәоз азиас абжы. Иаасыкәыршан зегь рыцсы тан, ибзан: адгьылгы, ажәџангы, аетцәакәагы, азиасгы, атцхгы... Зегь рацбал ахыцәкәа иныкәыцшызшәа, рцәа итазызон, ацхыраара иахәон. Абри зегьы – ажәџан, адгьыл, азиас, атцх – нацънатә аахыс исыцын, кама цынцак амыхәо иалагъахъан харазантәи иаауаз сгәалашәара, сияанзагы исылатцәахъан, сцәеижә ааста исызгәакъан. Абыржә избоз, иблахкыгаз ацшзара, адунеи ахынзакоу еацъара иупымло, схы исзакәымго исзааигәан, схата сакәын. Абри адгьыл цхаражәхәаџыс, фәхәхәаџыс сашеит, иахъанза абызшәала сцәажәон, агәтыха адунеи иасырхауан. Са саныкамла изыкаломызт иаргы: атәым изыхәан иара фәхан, атәым иара азыхәан ддагәан. Аха иара аныкамла – сзыкаломызт саргы: еа дгьылк абызшәа ахааназ исзышьтыхран сыказам, еа дгьылки сареи хбызшәа еибакышьа амазам.

Абарт зегьы еимгеимцарак абжъарала афы еипш инасылкъеит, иахъауажәраанза зыесылак иаауаз амч фыхеит, сгәыџбарақәагы ыказамшәа инкацәеит. Убриаахыс сара ацсра сазыхиоуп. Ацсра анакәха, сыцсы исхытцау еа жәџанк ахь иџеир стәхым, абри исхагылоу ажәџан ахь ада, сыбаџгы еа дгьылк иамадазар стәхым, абри сзыкәгылоу адгьыл ада. Амра зныччалаз акама еипш слашаза, сыцкъаза схы збоит сара убри аахыс. Акама еипшгы иаргамоуп, итцабыргуп сыгәтакы, идыруп сымџа. џашъара ақәымкәа.

Уи ауха, исзымычхазт, аибашъра алагеижътеи рацхъаза акәны сгәы цшааит. Алашьцара хәалатцәах хәхънеиуаз сылагырз уаџы ибартамызт усгы, инысымкылеит, исфыкьаса илеиуан. Сара истцәыуон схы, истцәыуон исывыршьаахъаз сџызцәа, истцәыуон сани саби, сашъеи сахәшьеи – са стәхара дара рзыхәан гәырџа баапсхашт. Истцәыуон адунеи шынеибакәу, лагырзыла икәабаны иамсызәзәон ацәгъа, абаапс...

Абас цытк санлагырзыша ашьтахъ, аибашъра цысижътеи исхаџоз атцх неимыггазшәа збеит, саргы лашарак снытнартәан, сыжжаза снейуан.

Ускантәи атцх уажәгы сгәы итымцәац, мшаенеипш сыбла ихгылоуп. Мыч чыдак сыланатцеит уи атцх, хәаа змам, сара ажәла-арыц еипш сызгәыларшәу дунеик ахь схъанарцшит...

Сара убас исказшьоуп: ак схы ианташәа, знык санатәнәтә, нас арахь иузытцараны иказам. Аха хәшәыс иасташа збом, аиаша утахызар – иказам уи афыза ахәшә; уахатәи нырцәка хцара акәзар – уи збоуп, цсахшьа амазам.

Хкомандир, игәатцәажәпара анафсгы, мыцхәык еилызцо иакәзам. «Ашкәакәа – аикәтцәа» – абри ауп шәага-загас имоу, абарт аф-цштәык ирцәзоит иара изыхәан адунеи цштәы рацәала аилазаара. Снахыкәша-аахыкәшашәа, снавала-аавалашәа иныкәсшьыр игәы слакфакра атәы – баша ацәбааа збеит ауп, игәатцәа иалсзом. Ихшыбаф убаскак еилашәхьейт, ахәыцра мфакәа зегь жәагәоуп, ихшыф кәацашьа амамкәа. Иаахтны исхәар – иаразнак «ашәаргәында»! Уи сәафәы исаецнихәарым – ахәагыла еипш шәара злам шиакәугьы, иесылеигалом, слеишәа идыруейт, зныкымкәа ибызбызуа ицралахьейт, – аха иагъараан, «гәаартыла» цәажәараха ианисло, инаимфатәны икышә сныкәтцашәа сызбахәгы налейтцалашт. Уи игәы иаанаго, ма иихәо хьаас измада, аха... Нырцәтәи аус цасагы слакфакрау сканатцяхьан, аха иахьа еипштцәкьа сгәы ашәара иамырлахьыцыт. Иахьа факгы тьызгеит – сылацш кьидхалоит. Ааигәа ма ахара блала ихтаскуейт, митәык адызбалазшәа. Сшызынтәыку сыблахоит. Слымхәагы уахь икьидуп – сылацш зкыз ацәкьахьы. Сыла ианамба, ма слымхәа иахап – ани хьырцашьа змам шьафәала ишааигәахо.

Шьыжьымтан ауп абри зегьы ахы анакыз. Адәахьы сәанысызәзәоз, избейт сжьы! Снапкәа схымхәыцкәа иаатгылан, сылацш рыткәейт. Ус имбатәха сышрыхәапшуаз, еимгеимцарак ала сжьы ныкәхәа аки иафазшәа, сыбаф кәашза сыбла иаахгылейт. Убаскан ауп рацхьаза сылацшгы анкьидхалаз: абасала зееицазкыз снапы сыблакәа сзакәгомьыт...

Нас иааит ашәара, игәыткьагаха, игәкажьгаха. Шьыжьы зыхәанга снахьзырцшыз, шьыбжьоншәа имфашьо ахафәы цәырнагейт, амрагы нтагьалейт – соуразоуроу сатәнәтәит...

«Агәылшьапкәа» акьырза инаскьахьан, акәац еикәатцәакәа ажәфан алабара иафын. Зегьынцъара иаатынчрахейт. Сара схы сымхацәгьаха

ашьац сылаиан такәаамта, ухы-уёы знубаалартә ицқьаз ажәәан сатцапшуа. Ишаабо еипштцәкьа игәәәоумашь, итышшоумашь уи? Мамзаргы... Сәагылан, ҳзыәнапхьоз ашкол ахь сёынасхеит...

Хәәык хееибыта, ҳаикәышәшәә Гәымста ҳанхықәгылеит. Ҷынла макьаназы ицхароуп. Тагалан абжеиҳара ннахьан, ашәапыцяп рыбгьыпсымта итагылоуп, аха зацял өеижь инахьыпшны згәы зымкьаз быгьқәак ракәымзар, егыс еилшәара гәгәак рыман иказам. Мышнакьак зееизызгоз ацхарра, атцх агәы еиәнашаанза амч хон, аха нас иаха-иаха иагнархо, ашаранза ахы азнагомызт, ахьшәашәара ахытәәон.

Уажә азы ҳарны ҳазқәылаз адәы макьана минала «ихәшәыркым», иахьымзац. Дук набжьамкәә, аҳабла ахьынтцәоз игылаз аөнқәә рпенцьырқәә лашаза иаабон, ҳаргы урт ирықәкны хнеиуан.

Гәымста знык ҳанзыр, азы хьшәашәә Ҷынлатәи сыгәтыхақәә сымназәзәазшәә, сгәы аасыпсахит, аөыцябара еипш сеилыхха сқанатцеит. Шьыжьаахыс итабаны иказ схагәрагарагы хынхәит.

Агәып аиҳабы ишихәтоу ала, срапхьагыланы снеиуан. Цыткгы инсыжьуан, хшызынтәыку шәартарак ҳатцанамкырц азыхәан. Ари аөыза аус аёы, ианатахха тацкәымны еилатцәо хәнацәак реипш, блала шәеибамбозаргы, гәыла-псыла шәеилибакаауазароуп.

Амшын аган ахь, мацәысроушәә, уажәы-уажәы итцлашаауан, нас игон ахысыбжь: наскьа амшын изыхгылаз агба ххыргәгәартақәә иреихсуан. Ҷара ҳацсқәә заны ҳахьнеиуаз ачытбжьы ҳаөымшәар акәын. Икатцәкьоу еилҳаргаанза, хлымҳақәә кыдцаны атцх ҳалыпшуа ҳаагылон. Шәартарак шыкам агәра анаагалак, өапхьа атцх ҳеаларөашьа ҳёынаххон.

Уаҳазы убас избаны иҳаман: аҳабла рацәак ҳаламлакәә, рапхьа инаҳәашәаз ага ируаа еиланыртцәаны ххынхәыртц. Иаадыруан урт аөнқәә рёы ишыпхьоз, рыцәапсымта инақәыршәаны хрызкылсыртц ҳакан...

Ахьчаф ихалазатцэык, алашьцара иеата, афны апхья днеиааиуан.
Агэараанда хеавакны, иааулакгы афны ашьтахькья хаиасит, агэшэ
хэычы аартны арасатра хнытцалеит. Алашьцара еимахазан ишьтан.
Аха уи нахыс алашарақәа акын, зеггы хбартан.

Абас алашьцара хшалатцэаху хаанхазар стаххеит сара азныказ, уажэы-
уашьтан инсыжьраны сахьыказ хьяаха исыгралан. Ашэымтак сыхшыф
ааимкьян, иснырт маза-маза алашьцарафы ицоз апстазаара. Хэача-
мацақәак реимак еилсыргеит, амахэ еицықәымзас царақәак ргьал-
пал, ишэазызо иниакьяз, зыбзара згэйткьяраз ахэынап ашьтыбжь.
Уимоу, уамацэак илахфыхымыз, аха агэыграгы зцыз атцлақәа
ргэеисыбжьгы сахазшэа збеит. Сшышкамсындаз, стцысындаз,
алашьцара ахата сакэындаз – аасгэахэт. Уи ахьзалымшоз, уахь инагаз
ацхақәа зеггы ахьфакэаз, амфакэа ахьапырхыз сыцсы сзеивымго
исықэыгэгэон. Фэахэыра зыкалом, гэырыз-шашэаз абжызра ада...

Сыбгыжэ феижьны срытцапсандаз атцлақәа, сқәа цэыкэбарны
сырхыкэкэондаз рымахэтақәа...

Алашьцара хнытцытцит. Ахьчаф ак абаха иамразеит. Уи ҳашилгаз,
цшра камтақәа азэазэала апенцьыр ххытцын, нак хеыфнахапсеит.
Ишиашаз адэахьала хыхьтэи аихагылахь афеира гэагыуацэан:
абартцафы алашара каххаа иаркын, машэыршэа напшфык илапш
хатцашэар ауан.

Рапхья хзыфнашылаз ауадафы ицэаз риартақәа иларкэакэонатцы, сара
анафстэи ауадахь сеихеит. Уи тацэын. Сназыгэтасыз ашэ коридорк
ахь снанагеит. Арагы лашьцаран, аха сфэапхьашэа иказ шэык
иавтыпхоз алашара збеит. Уа азэы лацэеихьшь камта дтэазтгы
акэхарын. Аха цытфык ыказар? Ускан кама цынтцала срыхэом,
сабцъар саахар акэхоит. Арахь знык санхыс, аусқәа цэгьахон:
иаахакэыршаны игылоу афнқәа инардэылеибахэон, акэкахэа
иахгэыдтцо.

Ашэ слымха надыстцеит. Ауада афнытцкэнтэи бжьык гомызт, тынчран.
Ма алашара шакыз иамхацэеит, ма азэ ихала дыкоуп. Ашэ
немысцааит.

Иказ цқя еилсыргаанза, азэ днаспырахан, сеимлагэа сикит. Гэыцхэык
иеицш игэышпы снадиргэгэалеит. Хэагэыжыла сеилапахны

сиртазшәа, сзымқәацо саанхеит, инап рытәақәа ааидиргәғәалар – дсылгоит.

Ус ацсык ҳаанхеит, нас слымҳа еилнаргеит ибжбы нытцакны ииҳәаз ажәақәа: «Сумшьын! Сумшьын!» Изызоз ицәеижь шынеибакәыз уи акәын изыхәоз: «Сумшьын! Сумшьын!»

Уаф нырҳарак, амч ду шилажью фашьом, аха ишәақьаны аеиланарзит, ихы изархәом. Дагъзеитатцуам, дадырсызшәа дгылоуп, илацсыз имч хьанта егьилнаршом... Аха инапағы ихы ааигар калоит.

Исулакгы сыеимысхын, сқама мфаныстцеит. Уи игәышцы иналашьшь ицеит. Дызыпцшзамыз акы дақәшәазшәа, ицъашьаны «аа-аа-ах!» ааирган, дхынааны шытахьла ифьлеихеит...

Деизқьа адашьма дахьықәжьыз снеихалан, иабцъар ихысхит – атапанча, ахәызба ду. Акәардә ихшьыз автоматгы фышьтысцаан, сындәылкьеит...

Сфызцәа русқәа ирылган, алашьцарахь реыпцхьякра иағын. Убри аамтазы игеит ахысыбжь. Изатцәза ишгаз еицш иаанхарашәа саргәыцит азныказ. Аха уи инашьтарххны инеилартцеит, атцх рхагалазаны.

Ааскьатәи афны аатцрағы ихәытқьаз амцабз блатцыхәала избеит, изызхәазгы сгәақәышра иаразнак иснардырит, аха хьаас иоуқастцахуаз – зышьра иағыз сфызцәа рахь ихан схы...

1996

МИНАШЬ

Амфан Беслан игәалеиршәон Минашь илызкны иаҳахьаз, ихатагы дызхааныз.

Минашь лцазатцә пасатәи аибашьра ду далазит, ихабар зхабару уафы изымдырзо. Уи ус шакәу зхәоз ашәкәгы лоухьан. Аха ашәкәы агәра лымгеит Минашь, илзаазгаз ацшәтанькәгаф Махьал акырынтә

дшылзапхъазгъы. Избанзар, ашәкәы лычкәын дшыбжъазыз мацара акәын иахәоз, дшыпсыз ма фырхатцарыла дыштахаз атәы егъахәомызт. Ларгъы дшизыпшыц дизицшын. Фынџажәижәаба шықәса шцахъоугъы уи аахыс, лара лгәыгра аеарҕыцуан ауп, еипхъбара амамызт.

Дарбанызаалакгъы изыхәан аскаамта апшра ус баша ииасны имцозар акәхап. Еихаракгъы шықәсы рацәа рацхъа цхызтцас адгъыл инықәбаз, зыбаџкәа хараза цъара анышә иафахъоу уанизыпшу. Абартқәа зегъы ирыхкәаны аума, Минашь лказшьақәа уамашәа икан.

Убас, еибашьра гәгәак тцысызшәа, хацәа зхылахәоу азәымзар-азәы даанмыжкәа ишхәыцу еибашьра иргошәа «игәыкатцагоу» ажәабжь лызназгаз ихатцкы калыршәуамызт. Али-пси рыбжьара илымаз ахәычы изцәырылгон, злеишәа азбахә хара инаџхъаз луаткагъы неизықәлыргылон, иахацъгәаз апшхәынтцә шахнакъара агәы зтаҕыгъхъаз апатлыка цырахәала ирыцкьо.

Амца мцала ишдырцәо еипш, лычкәын дылцәызгаз аибашьра иаџызоу даеа еибашьрак длызнархынхәуаз цылышьозаргъы здырхуадаз.

Минашь дзатцәын, ақыта иналгашәа дынхон, уиакара уаџы иахьиҕырхасыртамыз атыцан. Убри акынтә ла лахь иқәнагалоз мацџын, бнахьчаџык, шәарыцаџык, мҕыпқара иныттытцыз азә иакәымзар. Амала, аџошьтаныкәгаџ Махьал есымза лпенсиа лзааигон, ималаныкәа иеахажьны. Убри азәк иакәын иара устгъы зыпсы зыграмзо, гәкаршәрак ззымдыруа ахацәа уажәазы идыршоз атәы лазхәалоз.

Аха Махьал мыцхәы иеалеигаломызт, днахыкәша-аахыкәшашәа, хыхь-ыхь дцәажәон, аҕхәара – ани ахацәа зегъ ықәызго аибашьра антцысуа – ааигәоуп, бгәы кабмыжын, амарцъа, ада илзапсоу акгъы лахауамызт иара икынтә. Анапы иагахъаз, иџызхъаз амаатқәа налиркуан, нас изыпцәаз афырцъан нтарпканы, ималаныкәа иеынахаижьуан.

Махьал ақыта зегъы далсны акәын Минашь лпенсиа шлызнеигоз. Еихатәо дшаауаз, Минашь лфырцъан анацлалак, аминутаз дашьуан.

Дук хара дымцацкәа ималаныкәа дналбаауан, нас амаа кны давагыланы иҕынеихон. «Алеишәа шпацәгьоу, афаст!» – дыгәрымуан уи.

Злеишәа цәгьоу амаланыкәа акәу, луатка мыжда акәу цкәа илзеилыргомызт игәрымра захауаз Минашь. Аха иахьагьы «акацшь» ахьлывигаз акынтә, «дҕеыжәтцны» цатәыс иахьиоуз – лгәырпса назаз илзафызан.

«Акацшь» атәы абас икан. Махьал амитә икәсхьаз амааткәа ракәын пенсиас илитоз. Убри аамтазы лара дзеилахауаз, акырантә зызбахә иалхәахьаз Ленин ахпаш дызну «акацшь» дакәыргәыгуа дааигон.

Аха «акацшь» аблагьы дтаирпшуамызт, еснагь маатк-маатк ицоз рыла дибон. Афырцъан ибз аныцнартлалак – «Иагъарааны исхәахьазаргьы, саб сипам, иааиуа амзазы ибзаасымгозар!» – ихәахуан, лгәы катцо, аха «амза анааилак», илбац амаат фазакәа налркуан.

Абарткәа ркынтә, хара имгакәа еибашьрахошәа егьиуашәа иихәакәоз ускак ихалтцомызт Минашь, агәыткәа даго, дагьгәыгуа мышкәак деикәлымхаха дшыцшызгьы. Зны-зынла мраташәара, уи ашыкәсан еипш, итдыблаауан, ашьа ахьыршушәа, аха аҕеа еибашьра гәгәак штдысыз атәы зхәоз акгьы аафуамызт.

Зпенсиа лоуз адырфаены Минашь лымфа адәкьан ахь ихан. Иаалхәон зыффы хааз асапын, зны-зынла илгәагьуан ахацәа рцатца анырсалак ирҕыршьуа адекалонгьы.

Адәкьан итагылаз апхәыс шәпа-жәпа Минашь лхацәа дныкәыпшит, иламхацәгьахон. Аиашазы, Минашь лшьа лыртәон: адәкьан ионаз атитәкәа шамаха изызку, изыцсоу еилымкаакәа, анапаҕы иукыртә иказ лымкыкәа – «Нан, исырбеишь абни, уахьахәапшуа ссирзак ауп!» – дылпыртцуамызт.

Апхәыс шәпа-жәпа лыблакәа цәыркшацаны длыхәапшуан, аха Минашь егькамлазшәа «атауаркәа» лыпсы рылахо еипхьылышьшьаауан, ишьталтцон-ишьтылхуан, иаалырхәуан-иналырхәуан.

Атцыхэтэаны, ишыҕалтцалац, дшыпжэара илзыпшыз апцхэыс шэпа-жэпа ҕырак асапын ахэ налылтон, уигы аҕырыпы акэымкэа, уао иимкыша, зыбла ахытоу умбо анапы иагахыз амаат! Илызлыргьежыыз аҕырыпы аапцхызаны – «Амитэ ишцапцоу, иабадихэа гызмал!» – есаaira иахылыцэоухоз акынтэ ихылтэоз ллабчашь нытцакшо дындэылтцуан.

...Аиаaira амш азгэартон. Бесланраа пионерцызас дрыман цхэызба кэыпцшк. Дышьтаҕачаза, ублаҕы дааиуамызт, аха еиҕамск лакэын, аерапцпрагы дашьтан. Лара лоуп иапшыызгаз зегь ирхаштхыз Минашь аныҕэамш лыдныхэалара. Ашэҕэгы тытцны иҕан, Аибашьра Ду акны ибжызызи итахази зныз, «шамахамзар азэгы дыбжыамыжкэа» (апцхажэа агэра ганы излахэоз ала).

Зыҕэара ааины итытцыз 1962-тэи атом.

Рыхэдхатца капшыкэа шэыршэыруа, зцэа еиқэатцэаз, хьтэы нбанла изықэоыз ашэҕэы иатцакь аенышыбыбжьон Минашь иналызкылсит. Апыза лқышэ атэапшь ықэтата, леимаа цыркыакыакэа рыбзоурала мацк дрылыхэҕэо рацхэа дгылоуп.

Убла хнакуа жэоанынтэ илбааеэон амра...

Рпыза лажэа даналга: «Хацэнамырхала Аҕа Хэымга Иҕагылаз...», «Апсадгыыл Атцеи Лаша...», «Ахааназ Зыхьз Камшэо...» – ашэҕэы Минашь лапхэа инықэыртцеит. 1993-тэи адакыаҕы, март фба рзы итахази ибжызызи рызбахэ ахыаныз, аарла убла еилнаргатэ, нбан ссала лычкэын итэы ахэон.

Минашь уи ацэахэа кыаҕ, ацэахэа кэрахымыза лнацэа цыстцысуа инықэылшыит, лычкэын ипсы таны дыказар ныррак шлоуа агэра лгошэа.

Аха акыад хышэашэа егыланамхэеит. Анбанкэа еитцаланы, хьта баапсык иқэнацалазшэа еицыпцны, изатцэза акыад ашкэакэара ду иқэыпсан.

Акрахмал иароаз акыаҕ ахэда кыакыаза зыцламхэа итцагылаз Беслан, атакэажэ ипцхызгы иаламшэац хыаак дшатцоу акара игэ хэычы

еилнаргеит. Еилнаргеит – имыцхэцэаны ихэазар калап. Дназхьацшит ауп, илацшгы иаразнак иакэигеит, ицэа дынтазызан: идууцэан.

Уажэы Беслан ифьзеи иарей абри атакэажэ илыззон: Минашь далгатэын. Хаибашьцэа, ацхьатэи ахыргэгэарта ааныжыны, афбатэи ахь ианхьатц, фажэа тзы ркынза – Минашьгы дназлоу – ага изынхеит. Аилафөеиласрафэы лара уафы дигэаламшөеит, ларгы дхьаазгашаз агэыла-азла ааигэа длымамызт. Уи адагы, ахабла иалтцны афафакма ма Ткэарчалка икэтцхьаз рацэан, еихарак ахэсеи, ахэыцкэеи, абыргцэеи.

Ақырткэа дрымпыцашэар, иагы ацэы иахартцарын, ацсуаа рытахмадацэа кажьны ршьамхы реадыргоит рхэашт.

Минашь лкэаскы алашьцара иалырбааит. Акэаскы иавагылаз аматцуртафэы алашара таауан.

Иахыфналаз акфьфөра икфаз Минашь иналыхтыгэлеит. Атзамц иадкнахалаз агаз лампа – афымца роура иакэытцхьан – акы уахымкышартэ акара илашон ауп, еилыргатцэкьаны егьубомызт.

– Шэарбану?! – лгэы ткьаны днатцааит Минашь.

– Бымшэан, ахаблатэикэоуп, – налатеикит Беслан.

Минашь ашькап днадтцын, Беслан дааидгылеит. Цытрак дитцапшуа дгылан, дытцаауа. «Уиаахижьтеи иахагы деитцалазаап», – ааигэахэт иара.

– Усзымдырит, нан, узмотада?

– Кадыр симотоуп.

– А-а, Тарсхан имота уоумашь! Ус ихьз сшьон, Апсцэха дыззыкамлаз сара. Тарсхан цсата шкэакэа, даанза умнеиааит, нан!..

– Ара аангылара шэартоуп, Минашь, бөырхиа, афафакма баагоит.

– Икалазеи, нан, сыфны сахымтыр амуа?!

– Еибашьроуп, ага дхакэлеит.

Илаҳаз агәра лзымго днеләпшит.

– Диита хаас, исаҳауазеи! Ани зызбахә рхәалоз айбашьра тьысызаару! Уи ами, ариабжьарак хысыбжьқәак саҳауеит, аҳаирплангы лақәзаны ипыруан. Аштә уахьынтало аҳа ду игылоу шәымбеи, ахьцәқәа иқәсырц егьагымхеит. Ма иабжьызи, Анцәа срыцхашья! Акы ишамаануу здыргәышьеит, нан, аха еибашьратцәкьоуп хәа сыкамызт...

– Нас зда бхәартам матәақәак хәыч-мычык шьтых, цшра кахтцарым...

Минашь зназыхәа дкахәыцуа даанхеит, изқәылкыша дақәымшәо.

– Нан, зацьал зышә илагылоу са такәажәык сырххара иацсамзар акәхап, сахьыкоу сыказ...

– Меҳ, такәажәына икалцозаап! – иаҳаз аацьеишьеит Цьон.

Иихәаз цқьагы ишылзеилымкаазгы, гәынамзарак ишазхәоу акара лгәатцәа ицнақан, ихьалыршшарц лызбеит:

– Ацбабаа жәбагәышьеит, нан, бзабааны Анцәа ишәпигалааит!

– Ибцәажәашьои, Минашьхеит, уажәы-уашьтан дааиуеит иара, нас ишцабуеи?!

– Исыхьлакгы, сыфны сыказар еиғьасшьоит, нан.

– Иуасымхәеи, икалцоит!

Егьарундазгы, иафәршәны мап лкит.

– Са такәажәык исылырхи, нан, хьаас ишәымкын...

Анс рхәеит, арс рхәеит, аха ацсрафонтцәаразы илуам.

– Дызфәу закәи, мшәан! – Цьон ичхара хьжжуа иалагеит. – Абыржәы дааилышьны, дысфьтцрак дызгоит, уаҳа акгы!

Минашь, ишыцәгьарахоз анылба, ацхьа иньтцакшәа, нас иаҳа-иаҳа лыбжьы хтцо агәжәажәара далагеит, мыткәмашәагы акы алалтцон:

– Уан хәашабга, уан! Ачыт гар, сындәылкьон, уа уоумашь хәа. Лацәеихьшь здыруазма, сеиқәлымхаха сиарта сыларшәын.

Ауацъаҕгы амца тамзи, ахьурзгы мазеины икнахамзи. Азыршы хазы игылан. Амѡа иашѡаз, инаухьуршар, уаапсара уханарштрын, узлаз акаамет цѡгья-мыщѡгьяк алугазар, асапын шѡах иумназѡзѡон, шѡытак унымкѡа, сқамфафыл... Атцх уалыхѡхѡа уаакылсыр, қыацтажѡуп иуцыло, снан, ақъацтажѡ!.. Уахьгы айбашьра, арахьгы айбашьра, умѡақѡа зеггы шпарки, снан!..

Итыпан лпа дгылоушѡа, Беслан лхы иқѡкны илхѡон абартқѡа зеггы. Беслан иааизымбатѡбарахеит.

Ус Минашь дааилашѡан, гѡымх-цѡымг даацѡажѡеит:

– Шѡа, шѡара ахацѡа еитцашѡкѡкѡаз ауп зеггы! Исзыжѡухьѡу азымхошѡа, шѡеиқѡных шѡаакылсит, такѡажѡык шѡылиааирц! Шѡымч шѡақѡгѡыгѡеит акѡу! Рыццѡа, убас шѡысшѡеип, ашѡхымс шѡахытцѡанза ишѡзыгѡашкуа!..

Атцх агѡы еиѡнашахьан. Тагалантѡи ажѡѡан цқьан, иагѡылсны ицѡз Асар рымѡа ианыцсалаз аетцѡақѡа рыцыцхьѡаза убартѡ еипш. Ахысыбжь ахьзымааѡуа ахара цьара итырқьѡаз ахқѡа жѡѡаза тѡѡантѡықѡа ицѡн, еишьтагыланы. Рымч анымхалак, ма ирзыптѡѡаз хѡаак ианазааигѡахалак, изахымсыкѡа акакала иѡыцѡаауан.

Минашь ѡылтуамызт. Бжеихан Цьон длытцаланы дааигон. Еилахѡаракгы лгѡытцѡак илкын.

Акыр лыѡелырххеит, аха егьаналымтц, уаѡа жѡак мхѡѡазакѡа днарышьтѡалеит.

Беслан дахьнеиуаз иахьѡанза аастѡ дуашѡшѡырахазшѡа, ишѡитцѡз «акѡалзы» ишѡхырхѡѡазшѡа ибон. Икѡыршѡаз ицѡа аамчыдаха акгы зшѡым, иан дшаалыхшѡаз ашьѡа зѡытцѡуа ажѡѡан итѡахѡаз азѡы иеипш. Айбашьра алагеижьтѡеи мап зцѡеикырц даѡыз, хахѡ хьшѡашѡак айѡа дықамзарц, игѡы зырцсахѡѡашѡа иарбаньѡаалак акгы имцѡн иқѡеимыжьларц дзышьтаз зеггы импытцышшон. Иахьѡанза Беслан ашѡара ахѡаа иахысхьѡу азѡ иакѡушѡа ихы ипцхьѡазон. Ашѡара ахьықѡу агѡыгѡра ахьықѡу ауп. Агѡыгѡра анықамла – уатцѡахьы улацш ѡажѡѡуа, иблақьы-блатѡѡо ианумырха, уатцѡтѡеи уеимлахѡѡах уанамк, – ашѡарагы

ахарта-сырта умбо инабжъахэаша ицоит, амра анташэалак агагагы шызуа еицш...

Аха уажэы еакын иныруаз. Италахаз ашықэс рацэа ирылганы иаалгоз Минашь лгэыгра иахаран уи. Аибашьра игэафэы итгэыхаа иалнагаз ацсра амфа илашаза ацстазаара амфа нацлеит. Уимоу, ацсрагы ацстазаарахь икоушэа, урт амфақэа рыфбагы аскаамта зэыртла имеисыцыз Беслан игэафэы еилатцэеит. Абыржэы атцх далс дахьнеиуаз – уи цстазааран. Ани, иара изы идырхиахьоу ахыртэа (издыруада, ашэақь амгэа итарцалахьазаргы) – уигы цстазааран...

Беслан ибла ишабоз ашьацхэа дафалон, аха иеирххомызт, дмадагь- мадашэомызт. Уи идыруан шыта иеидара акыр ишеихахаз: идақэа иртаныкэоз ашьа шыпхац ицхазар акэын. Ани ахыртэа игэы аныцнаблалак, илкьаса зэыназхо ашьа цхазароуп, дшыкатцэкьаз ажэфан иазханатцарц азыхэан...

Уажэ изну амфа атцыхэан иназаанза, Минашь абаскаамта иаалгоз лгэыгра ду лыграцсуеит. Аха Минашь лфэы интэом уи, дыкоуп илымыздаша: Беслан. Дкалашт, нас, иаргы имыздаша...

Ашьжымтан Ткэарчалка ицоз амашьына гэыцфок ахтэацэа агон. Минашьгы урт дрыцыртцеит.

Ианеицыртцуаз леилахэара аацлыртлан, макэан хэычык аатылгеит.

– Аказы ишэыхэар здыруада, нан...

Ртыц афэы иахьааиз ихдыртлазар – маатк-маатк ицоз ибжьысхьаз царала итэуп. Ибжьысхьаз!

Аха уи Беслан дазырфашьо, мамзаргы дазжэо икамызт. Уи игэалашэон ант ижжаза, ажэфан агэы кылызтцэарц еишьтагыла инеиуаз ахқэа хэаак шырзыптэаз, икарцалакгы уи ахэаа изахымскэа акакала ишфэыцэауаз...

Ахымш рыены Минашь дшыцсыз ала Ткэарчалынтэ ажэабжь ааргеит.

АҚӘЫЦЬМА

– Анкья уажәеипш акәымызт, агыгшәыг рацәаны иаман абна. Апхастагы гәгәаны иҳартон. Хәылбыҗеҗа игәарымлаз арахә изызшәа пхьаза: адырәәены рыхәдақәа пьжәжәаны хнархагылон...

Абду акырынтә иихәахьаз ажәабжь иахьагы пәсеипш иҳацирkit, җыцны иалеигалаз ажәак-әжәак ракәымзар. Убас, мышқәак рацхьа алагамта мацк әәакын: «Ажәытәан уажәеипш акәымкәан, абна агыгшәыг аман. Даара апхаста хартон, игәарымлакәа уахынла абна илахаз изыз иафызан: аншалак ифаны иаабон».

Абду ибжьгы әәәцсахызшәа иқан. Аенынтәарак тәамәәхә ахьимамыз акәхап – аацсарақ ацан...

Абартқәа зегьы – иабду иажәәқәеи ибжьи, рацәак акәымзаргы, реахьырыпсахыз – ацкәын хәычы изыҳәан иатцанакуаз рацәан. Избанзар, еснагь агәыгра иртон, абарт ацсахрақәа абас мац-мац еицыланы иабду иажәабжь ацыхәтәа – ақәыцьма шишьуа – шапырырхуа. Иусымызт уи шықалоз. Ма ишәәқь еибагарым, ма ихымта кашәап, ма ахата дахьахәфоз атыцахь инеирым – ишакәхалакгы, ақәыцьма шизымшьыз ала иниртәон иажәа.

Убри ацыхәала ацкәын иабду имәәхкьарақәа азгәеитон, иаатгылашьа, ихы ртысышьа, дызқәымч, дызқәыгәгәаны иихәаз ажәәқәа – зегь хасаб рзиуан, зегь илацш ицакын. Игәы убасшәа инарбон, дара шынеибакәу ақәыцьма айқәырхара, илацшықәызтәаз ахызатә ацәыхьчара иашьтоушәа, уи иацхраауашәа. Иабду ихатагы уахь ирхозшәа ибон иажәа; уи антәамтахь әәархьантон, мышкызны иқалаз иәәәигар шитахыз, аха ишилымшоз мәашьо. Ажәәқәа драбашьуан иабду – ус игәы инатон ацкәын, – аха имч мырхакәа, рзыблара далак ацыхәтәантәи «исшьит» ахь дкылыргон.

Аха, издыруада, уаха уи алшар, ажәәқәа зхьыцшу, уажәраанза высшьа змамыз «исшьит» амцан иқәнамгалар, ма иәәнагар.

– Уи ашықәсан даара зынра цэгъан, шьамхахъы иауз асы хымз накъак икәтцуамызт, атцаа анас, еикәшәы адгъыл икәжъын. Ахъта баапс, хабнақәа ирымаз анаос, апстантә илбаанацеит агыгшәыг, псцаха хартом, аенышьыбжъон алашәага еицрыхәхәа хәаттрақәа ирывоуп, хәпсаса, хшьамака нхом. Хгәы анкыдгыла инхартцәарц хәзбеит. Ныртәашъас икәзгы уи акәын: абнара азганк ашәарыцацәа пьтфык рәырмазеины итәон, егырахъ ала ауаа абна илалон, рыбжъқәа цәгъаха, агъгәа-агәгәа рыхга. Ишәакъаз агыгшәыг ирзыпшны итәаз рахъ рәартон, уи акәхон рацъалгы ...

Абду аеҳәа дынхәытцхан, анду лахъ илымха нкыдтцаны даазырөит. Аәацара ахынтә лышьтыбжъ гомызт, уахъ тынчран. Уахак акәыора дыкәан лара: асаан, атцәа, амхатцә... Зызәзәара дафыз ачысмацәа реинкъабжъ ааскъанза игон, уажә еикәтәашәа икан. Илызәзәан, шыта рырбара дафызар акәхап, ааигәахәт иара.

Аәацара азә дшыфноу акара улырыртә, шытыбжъқәак илымха ианеилнарга, фацхәа иажәабжъ дналагеит:

– Сара схы здыруа саныкала инаркны ашәарыцара сазгаган, сыпсы алан. Еимкъарак шаазбалак, сшәакъ аашьтыхны снытцытуан, иагъсыкәфеион, Ажәеипшьаа шамаха наптацәы сырмышьтыцызт. Абас сышнеиуаз сгәартан, ашәарыцаф бзиа сыхъзхеит...

Уи даалаган ишәакъ, ихы-ихәшә – зегъ рыла иеирмазеит. Зеиуахк гыгшәыг ихымта иланамышьтыцыз ыкәмызт, аха акәыцма макъанала икәашьымхацызт, дахъкәыпшыз акынтә уи иара итәала даара игәнигон. Абыржәы ианизымшь, ласы ицәыригои!..

Ишаашаз ауаа абна илалеит. Ашәарыцара иаманшәалаз, ус шәакък змаз, хысшьак здыруаз итәеит, амфақәа кны, егырт рыбжъқәа митәха, абна агәы ткъо агыгшәыг ррырхара рәазыркит.

Иара мфахәаста наза-аазак зытцсны инеиуаз ацъ ду аимәацарта иеыбжъакны дыпшын. Ажәфан с-цырақәак афышәшәон. Уи ашьтахыгы иауит асы, иагыхьтахеит, аха уи аены аеынкылашәа икан. Атлақәа изатцә-затцәза, еицәтәымха еилагылан.

Пытраамтак пштәыс иоуит. Гәып-гәыцла згешаны абна илалахъаз аизцафцәа есаaira иааскъон, азынтәи ахауа хышәашәа итцарза иалыфхъан ахысыбжъқәа, аха иара имцан гыгшәыг зхылахәоу –

бгоума, аеакоума – ахабар ыќамызт. Жьаќаќ зызо, илпа-ылцо афасара инылашќаеит, бгахэычыкгы ихьацш-кэацшуа, нас ахы шытацаланы ифшышэо мѡахэастала иниасит...

Иахьазгы исыќымѣиозаап ааигэахэуан еицш, ибеит... аќэыцьма!

Дзыќэтэаз аць иамариашаны, амѡахэаста ианыршэланы иаауан уи. Заманак акэын, цагьак. Азын баацс, амлакра иаатэоумшьартэ ианыцшхьан, иагын, аха зегь дара роуп, уажэтэи амчымхара иалыцшуан гэашьамхла ишкамхаз, гэеитцахарак шазымдыруа.

Ихымта деигэыгыртэ ианизааигэаха, атрышэ дасит. Аќэыцьма цыхза иаагылт, инацш-аацшит.

Дхысит.

Аќэыцьма шытќьаны иахьынкахаз, уахагы изымгылеит.

– Ахытэќа итасыртэеит...

«Адырдха еицш иаагьежы-гьежын, уатэќа инкахаит», – абас ихэеит атыхэтэантэи иеитахэараан. Уи адагы, аць дыќэтэаны дыцшуанатцы, «апстхэаќа неилытц-ааилытцын, рыбжьара амра нцэытычцеит». Аха зегь рааста ицьоушьаша, цасатэи иажэабжь абжеихаразак амхын: «Хышыќэсан, абар, уи аќэыцьма хќыта еимнатэозижьтеи. Хар змамкэан иќаз ашэарыцаѡца азэырѡы акыр рэыршэеит, аха егырылымшеит, абжьяацны мыц зымхэоз рхымта абри аќэыцьмаѣы ибыруан. Избахьаз зегьы еицэакны ицьаршьон ацшра-асахьа, агыла. "Ицшзоуп, идууп!" – уаха ирхэара рэашэомызт, абарт ѡажэак аздырхон изыргачамкыз агыгшэыг атэы ианалацаажэоз...

Ахымѡацгашьагы атеитыцш иацнанаго иќан: агэаѓра иамаз мбатэын, уахынлаз, ыынлаз апшэма ибла ишабоз ирахэ мцанарсуан. Иаргы иахауаз рацэак агэра изымго такэаамта дааиуан, аха рыцэкамбашь ду ахэда цжэаны ианканажь нахыс, рыба уажэраанза иамбацыз гыгшэыг цэѓьазак шыланагалаз аргамахеит иара изыхэан.

Уахык цхагэаны бжыцэѓьак дарѣыхеит. Зылашьцара замхацэѓьахаз атцх хэаазтгы, абри аќэыцьма еицш акэхарын ишыхэаауаз. Ицэа

Кьаланы ииарта дахьылаиаз, адунеи аҕы хьаас, гәырҕас иҕоу зегьы еизганы итнаркьозшәа иахауан.

Адырҕаҕены ақытан еимыркьо ирымаз иахатәи ақәыцьма абжьы акәын. Изаҳаз зегьы рцәа итанарзызеит.

Ишьара дықәнаркьеит иаргыы. Ишааигәалашәалак ацхзы хьшәашәа наилнахәон, игәы атра итамгыло аисра иалагон. Блала ибаанзагыы, асахьа гәаныла итиххьан: блахкыгак, еитахәатәык, лактацәгьак, ҕаастак, митәык...

Абас ицстазаара иазбжахаз агыгшәыг хықәкыла ишьырц дашьталеит. Уи ақәыцьмеи иарей дунеик изықәеибарзо иҕамшәа ибон, ма иара дыҕамзар акәын, ма – ақәыцьма...»

Нас аматцурта иодәылтын, рышьталарта ахьыҕаз акәасқьахь рҕынархеит.

– Иҕам-иным зегь иахәо, ацшқа игәы тукьеит, игәнаха узымгааит!.. – днаҕьит анду.

Аматцуртаҕы алашара андырцәа, иаразнак атцхлашә аарыкәшеит, хыхьы тәкеи еиларҕашьо. Азныказы иамышьтрашәа ибеит ачкәын – убасқак, унацәа узаламто, ижәпан. Аха иабду уи хьаас имкыкәа иҕанынеиха, атцх хьатцит, амҕа рнаҕеит, даргыы алашьцара реагәылахало инеиуан уажәы. Ачкәын атцх иалганы инаргоз рышьтақәа лашаза инхозар здыруада ааигәахәын, дхьацшит. Аха рышьтахь атцх иаразнак еимахауан, зегь ырзуа.

Знапы икыз иабду днаитцацшит ачкәын. Хараза хыхь цьара зыркәйтцас еилацәкәуаз аетцәақәа дрылазуан уи, дхаран. Убри аамтазы абду инап цьацья мац-мац аееитакра иаҕын: ахәыцшқа ақәлон, анапхыцқәа еизхауан, ицархон... Аха ачкәын имаршәа баны, иеичаханьы, гәыблыла акәын инапы шааннакылоз.

Ачкәын ҕацхьа иабду днаитцацшит. Аетцәақәа рылашара рыцарз, икәицха ицырцыруан ақәыцьма аблақәа – иабду иблақәа.

Ачкәын иабду иенаидиргәгәалеит...

1995

АТЦЛА

Абна хшыаауа ишнеиуаз, ауаа рмацээз итаркит атдыхэтэантэи атцла. Рхэамц иалагъазшэа, еихак-еихак ркын урт, ишымџаныртцара. Ахэыц еиџызтэоз, зыгэқэа къакъаз.

Егырт дрыламџашьо хазы дгылан Апыза. Уи иарма напала игэйдиргэгэалон шэыкэ дуззак, иаргъала – ишыацпштэыз, аиха къапшь асахъа зныз абирак.

Атцааџеыхеицш ихъшэашээз, итацэыз иблақэа ахара цъара ипшуан.

Атцла ахыцэқэа, улацш ахъымзо, ииашахэтцэаза тэџантэы иалазуан. Ажэлар шэарак иамџеханакны иатцагылан, ариак иамыхэарашэа рбон. Рхэамц иалиааз реихақэагы цасеицш ижышуамызт, рееиқэкшэа икан.

Апыза илацш еихмырсыгъ, ишанхашэа, ажэлар инархыкны ахарахъ ихан. Ажэлар изин иазыцшын. Урт рышьхныцсылара абжъаапнытэи еипшымызт, шэартарак шыказ иныруан, измаанозеишь хэагы ихы дазтаауан. Игэы азџон ирымбацыз мбатэык шырбаз, уи ргэалақара шыхнаеыз, аха издихэалаша издырамызт: зызбахэ рџакыз ажэџан акэзу, ибаны иқэымгылоз атцла акэзу. Ишыкэзаалакгы, ак збатэын.

Убри аамтазы ажэлар даарылтцны рацхъа днагылеит азэы. Егырт еилакъ еилагылаз уи дызлареицшымыз – аиха икзамызт. Зегы иаацъаршьеит абас зэырџашьаны ирылаз иахъанза дахьгэарымтацыз. Цэымг-цэыбза рылацш неихьырхэан, џацхъа атцлахъ идырхеит. Аха ибжы анирга, ишыртахымызгы еицах инеизыцшит.

«Ари атцла шьтэым!» – инарылаџит уи ибжы.

Уџы иузтамыгзоз арт ажэа хэымгақэа рхы ахьхоу ргэатцэа ианалс, ажэлар ааилауатырит, рыбжъқэагы цэгъахеит.

«Апыза! Апыза!» – иахырхэаара ианақэымшэа, уи иахъ идырхеит рхы.

Ргэынамзара еикэтэаанза, Апыза ибжыы иргеит: «Иихээз шэахаит, усгы!»

Апыза ибжыы захаз ажэлар еикэлымхаха иаагылт, агьалпал еикэтэеит, тынчрахеит. Абар шыта жэымз тцуан абри атцла ацэқэа иапшны, иара ашка амфа икэижьтеи. Адэысакара икэғьазкит, аха атцла, иазааигэахацыпхьаза инаскьозшэа, ишыхарац ихаран.

Уи рычхарын, мышкызны атцла ақынза ишыназоз рдыруан, ирызхымгоз – Апыза ифымтра акэын. Ршыа-рда амацэыс еипш иткьоз ибжыы ахьырмахауаз ргэы канажьюан, рымчқэа рылнарпсауан. Рыцсы аныршьоз, ашэкэы ихы нанкыланы даатэон, нас еитах рапхьа днагылон. Атцла ашэшьяра инахьысыртэ ишазааигэахахьазгы, Апыза иахь ирымаз агэынамзара хыжжуа иалагеит, иааилагэрымит. «Цшыаала иказ акэымзар, реихақэа рымысхуеит!» – абас рзааицхаит ианырмуза. Ус шихээз захаз уаф дшыкэмызгы, зегь агэра ргеит, егькамлазшэагы инеихашэит. Дара рқынза ихы наганы дахьцэажээз рызхон. Нас амфа икэнатцы абри акэын хэатэыс ирымаз – дзакэ уаф гэйтбауу, дышкэыгоу, шака дрыхзызауа, рапхьа иагыцэаны ихэоушэа иубо иажэақэа, инартцаулары урызхэыцыр, ртцакытцэкья шеилукаауа: «Шэгэы кашэмыжын, амарца! Мачк ауп иахзынхаз!»

Рхы-ргэы азтаны ауп атцла ишнамтцагылаз.

Абар еитах игеит ибжыы, даргы иацгэырғяны инаиаатаркит: «Ааи!» – «Шэгэы иасит, шэхы иасит!» – «Ааи!» – «Атачкэым еипш хаилатцэаны, хазэыкны хақан иахьанза!» – «Ааи!» – «Хабацэа, урт рабацэа иахдырбаз амфа хануп иахьанза!» – «Хануп!» – «Хабацэа, урт рабацэа рыгэтакы лаша, рхықэкы цшыа нахагзон иахьанза!» – «Рыгэтакы лаша, рхықэкы цшыа!» – «Шьяфак ауп иахзынхаз!» – «Шьяфак!» – «Нас хымдырк хирблакьар аауама?!» – «Иаауам, иаауам!» – «Абри ауаф дахпырхагоуп, дхагоуп!» – «Дхагоуп, дхагоуп!»

Апыза иажэақэа ахыртэеипш еиланацалон ажэлар. Убас еипш мыгчыдак рыланатцон, ажэфан ахата ргэагыртэ еипш: инахьынцашаланы илбаахэаны адгыл икэырқаца иааныркыларашэа рнарбон ргэы.

«Ишьтэым! – еитах ибжыы иргеит Еихазкымыз. – Саб ихэо сахахьан: хатцлашьтроуп ауаа. Ашэкэы иадырбахьан, ашэыкэ иаша. Саб дапхьахьан».

«Мцуп! Шәыкә иашас икоу абриак ауп!» – Апыза игәыдыргәгәала иикыз ашәкәы дөаханы инадирбеит. «Абриак, абриак!» – иааиларыцсеит ажәлар.

«Мап, икан даеа шәкәык! – иуамызт Еихазкымыз. – Уи ус анын: апстазаара апхызи алабҗабей иреипшьыртоуп. Цла злагылам амш назам, ибжоуп. Зымш бжахаз ауафы ицхызгы бжахоит. Абас ахәон уи ашәкәы».

«Иаанагои "апхыз"? – дцааит Апыза. – Избахьада уи?! Азәгы». – «Азәгы! Азәгы!» – «Убри алагы иумдыруеи мцымзар иаша шимхәо!» – «Дхагоуп! Дхагоуп!»

«Апхыз, абзиабара, апсра! Абарт ажәакәа анын уи ашәкәы».

«Апсра?!. Уи апырхамххьей!» – «Иказам апсра, иказам!» – «Издыруада уи иаанаго?!» – «Азәгы ихаздырам, азәгы!»

Пытраамтак тынчран. Атцла цәфантәыка ишхац ихан, иамтапсаз ауаа хьаасгы иамазамызт.

«Ажәлар, шәхатцкы! – даацәажәеит ус Апыза. – Абри ахымдыр иихәаз ажәакәа реитахәара салагом – исзыгәагьуам, избанзар, җкы баапсны ихалалар алшоит. Абри иску ашәкәы иахәоит уи ус шакәу. – Ашәкәы аартны ихы наникылеит. – Ара иануп цхьака хзымго, хазмыргьацо, икапсатәу ажәа хәымгакәа зегы. Сыгәра шәымгозар, шәааи, шәапхь!»

«Мап, мап! Угәра аагоит, угәра аагоит!»

Цәгьарас иахаухьази, абас дцәажәартә еипш, иаарцәымгхейт ажәлар. Рыхкәа ааидыркылан, икарташа иазхәыцит. Нас руазәк даарылтцны Апыза иапхьа днагылеит: «Апыза, ухатцкы! Хара харамхәыцкәак, нанамгакәак хәхь иумоу агәыбылра дузза зтазо угәы тбаа хгазарала хасзар, хатоумтан, иханажь. Уара уда псыхәа хамазам, хкоумыжьын! Иумырцәгьан хлахьынтца! Иумырцәгьан хпеипш! Хрыцхашьа...»

Апыза, згәы хыт-хытуа ипшыз ажәлар хәычык рхы ианалеирпш, ашәкәы наркны дырөггыых иааигәыдиргәгәалан, егькамлазшәа дналагеит: «Ари аиха зикым жәдыруа?! Дшәафуп азоуп!»

Ахәахьа иҕартцаз акгы ахьахимхәааз азныказ ирамхацәгьахеит, аха нас, цәгәышрак, гәынамзарак атцамкәа данцәажәа, рыцсқәа аарылалан, рыбжы нтырцеит: «Дшәафуп! Дшәафуп!»

«Ари иеиха каижыит, дыцсахфуп!» – «Дыцсахфуп! Дыцсахфуп!»

Еихазкымыз иқәырхәацәоз имахауазшәа иара итәы дафын: «Анкьа зны здацқәа ытцжәаны зәыназхаз тцлақәоуп харгы. Ахара хгәытцхон, ипақшәар хтахын. Убасқан ауп ханымфахкьазгы. Аха иахьа абри атцла халамкыскәа иаанхажьыр, издыруада, хшьара хзықәлар, хтыцахь хзыхынхәыр».

«Шәихәапш иихәо! Шәрыцхақәаны, шәмыждақәаны акәзами шәхы шыжәбо атцла шәанатцапшуа?!» – «Ус ауп, ус ауп!»

«Атцла еснагь хланаркәуан, еснагь ихаграгылан, еснагь тәамбашақә хабон!» – «Ааи! Ааи!»

«Еснагь аеханарззалон!» – «Ааи! Ааи!»

Пытрак иаатынчрахеит. Ажәлар еиқәызырфәуа ицшыи.

«Ажәфан ауп хара хзыггәыхәуа, ажәфан хазмырбо зегьы...» Алгаха иамразакәа иааиладырғызит: «Ажәфан! Ажәфан!»

Саргы шыта ажәфан збашт, абасқак изахыцсаауагы еилыскаашт, ааигәахәт Апыза.

Ажәлар натцысит.

Апызеи Еихазкымызи инарыжәлан, ицкьаны ирыггысит.

Атцла ахәдацәа нтыркааит...

Ашәкәы ахькажыыз акгы знымыз абгьыцқәа апша еихнаршәшәон...

1994